ЛІТЕРАТУРНИЙ ЖУРНАЛ

5

ГРУДЕНЬ

1936

ДЕРЖАВНЕ ЛІТЕРАТУРНЕ ВИДАВНИЦТВО

ЛІТЕРАТУРНИЙ ЖУРНАЛ

ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІЙ
І КРИТИЧНИЙ МІСЯЧНИК

ОРГАН УКРАЇНСЬКОГО ТА ХАРКІВСЬКОГО ОБЛАСНОГО
ПРАВЛІННЯ СПІЛКИ РАДЯНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ

5
грудень
1936

ДЕРЖАВНЕ ЛІТЕРАТУРНЕ ВИДАВНИЦТВО
КИЇВ • ХАРКІВ

ЗМІСТ

ПОСТАНОВА НАДЗВИЧАЙНОГО VIII З'ЇЗДУ РАД СОЮЗУ РАДЯНСЬКИХ СОЦІАЛІСТИЧНИХ РЕСПУБЛІК

ПРО ЗАТВЕРДЖЕННЯ КОНСТИТУЦІЇ (ОСНОВНОГО ЗАКОНУ) СОЮЗУ РАДЯНСЬКИХ СОЦІАЛІСТИЧНИХ РЕСПУБЛІК

Надзвичайний VIII З'їзд Рад Союзу Радянських Соціалістичних Республік **постановляє:**

Проект Конституції (Основного Закону) Союзу Радянських Соціалістичних Республік у редакції, поданій Редакційною Комісією З'їзду, **затвердити.**

Президія З'їзду.

Москва, Кремль,
5 грудня 1936 р.

ПОСТАНОВА НАДЗВИЧАЙНОГО VIII З'ЇЗДУ РАД СОЮЗУ РАДЯНСЬКИХ СОЦІАЛІСТИЧНИХ РЕСПУБЛІК

ПРО ВИБОРИ ДО ВЕРХОВНОЇ РАДИ СОЮЗУ РСР

Надзвичайний VIII З'їзд Рад Союзу Радянських Соціалістичних Республік **постановляє:**

Доручити Центральному Виконавчому Комітетові Союзу РСР на основі нової Конституції СРСР розробити і затвердити Положення про вибори, а також установити строки виборів Верховної Ради Союзу РСР.

Президія З'їзду.

Москва, Кремль.
5 грудня 1936 р.

ПОСТАНОВА НАДЗВИЧАЙНОГО VIII З'ЇЗДУ РАД СОЮЗУ РАДЯНСЬКИХ СОЦІАЛІСТИЧНИХ РЕСПУБЛІК

ПРО ОЗНАМЕНУВАННЯ УХВАЛЕННЯ НОВОЇ КОНСТИТУЦІЇ (ОСНОВНОГО ЗАКОНУ) СОЮЗУ РАДЯНСЬКИХ СОЦІАЛІСТИЧНИХ РЕСПУБЛІК

Надзвичайний VIII З'їзд Рад Союзу Радянських Соціалістичних Республік **постановляє:**

В ознаменування ухвалення нової Конституції Союзу Радянських Соціалістичних Республік оголосити день ухвалення Конституції — 5 грудня — всенародним святом.

Президія З'їзду.

Москва, Кремль.
5 грудня 1936 р.

КОНСТИТУЦІЯ

(ОСНОВНИЙ ЗАКОН)

СОЮЗУ РАДЯНСЬКИХ СОЦІАЛІСТИЧНИХ РЕСПУБЛІК

Розділ I

СУСПІЛЬНИЙ УСТРІЙ

Стаття 1. Союз Радянських Соціалістичних Республік є соціалістична держава робітників і селян.

Стаття 2. Політичну основу СРСР становлять Ради депутатів трудящих, що виросли і зміцніли в наслідок повалення влади поміщиків та капіталістів і завоювання диктатури пролетаріату.

Стаття 3. Вся влада в СРСР належить трудящим міста й села в особі Рад депутатів трудящих.

Стаття 4. Економічну основу СРСР становлять соціалістична система господарства і соціалістична власність на знаряддя та засоби виробництва, що утвердилися в наслідок ліквідації капіталістичної системи господарства, скасування приватної власності на знаряддя та засоби виробництва і знищення експлуатації людини людиною.

Стаття 5. Соціалістична власність в СРСР має або форму державної власності (всенародне добро), або форму кооперативно-колгоспної власності (власність окремих колгоспів, власність кооперативних об'єднань).

Стаття 6. Земля, її надра, води, ліси, заводи, фабрики, шахти, рудні, залізничний, водний і повітряний транспорт, банки, засоби зв'язку, організовані державою великі сільськогосподарські підприємства (радгоспи, машинно-тракторні станції і т. п.), а також комунальні підприємства і основний житловий фонд у містах і промислових пунктах є державною власністю, тобто всенародним добром.

Стаття 7. Громадські підприємства в колгоспах і кооперативних організаціях з їх живим і мертвим реманентом, продукція, що її виробляють колгоспи та кооперативні організації, так само як їх громадські будівлі, становлять громадську, соціалістичну власність колгоспів і кооперативних організацій.

Кожний колгоспний двір, крім основного прибутку від громадського колгоспного господарства, має в особистому користуванні невелику присадибну ділянку землі і в особистій власності підсобне господарство на присадибній ділянці, житловий будинок, продуктивну худобу, птицю та дрібний сільськогосподарський реманент—згідно з статутом сільськогосподарської артілі.

Стаття 8. Земля, яку займають колгоспи, закріпляється за ними в безплатне і безстрокове користування, тобто навічно.

Стаття 9. Поруч з соціалістичною системою господарства, яка є панівною формою господарства в СРСР, допускається законом дрібне приватне господарство одноосібних селян і кустарів, яке грунтується на особистій праці і виключає експлуатацію чужої праці.

Стаття 10. Право особистої власності громадян на їх трудові прибутки та заощадження, на житловий будинок і підсобне хатнє господарство, на предмети хатнього господарства і вжитку, на предмети особистого споживання та комфорту, так само як право спадкування особистої власності громадян — охороняється законом.

Стаття 11. Господарське життя СРСР визначається і спрямовується державним народногосподарським планом в інтересах збільшення суспільного багатства, неухильного піднесення матеріального та культурного рівня трудящих, зміцнення незалежності СРСР і посилення його обороноздатності.

Стаття 12. Праця в СРСР є обов'язком і справою честі кожного здатного до праці громадянина за принципом: „хто не працює, той не їсть".

В СРСР здійснюється принцип соціалізму: „від кожного за його здібністю, кожному — за його працею".

Розділ II

ДЕРЖАВНИЙ УСТРІЙ

Стаття 13. Союз Радянських Соціалістичних Республік є союзна держава, утворена на основі добровільного об'єднання рівноправних Радянських Соціалістичних Республік:

Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки,
Української Радянської Соціалістичної Республіки,
Білоруської Радянської Соціалістичної Республіки,
Азербайджанської Радянської Соціалістичної Республіки,
Грузинської Радянської Соціалістичної Республіки,
Вірменської Радянської Соціалістичної Республіки,
Туркменської Радянської Соціалістичної Республіки,
Узбецької Радянської Соціалістичної Республіки,
Таджицької Радянської Соціалістичної Республіки,
Казахської Радянської Соціалістичної Республіки,
Киргизької Радянської Соціалістичної Республіки.

Стаття 14. До відання Союзу Радянських Соціалістичних Республік в особі його найвищих органів влади і органів державного управління належать:

а) представництво Союзу в міжнародних зносинах, укладання і ратифікація договорів з іншими державами;

б) питання війни і миру;

в) прийняття до складу СРСР нових республік;

г) контроль за виконанням Конституції СРСР і забезпечення відповідності Конституцій союзних республік з Конституцією СРСР;

д) затвердження змін кордонів між союзними республіками;

е) затвердження утворення нових країв і областей, а також нових автономних республік у складі союзних республік;

є) організація оборони СРСР і керівництво всіма збройними силами СРСР;

ж) зовнішня торгівля на основі державної монополії;

з) охорона державної безпеки;

и) встановлення народногосподарських планів СРСР;

і) затвердження єдиного державного бюджету СРСР, а також податків і прибутків, що надходять на утворення бюджетів союзного, республіканських і місцевих;

ї) управління банками, промисловими і сільськогосподарськими установами і підприємствами, а також торговельними підприємствами—загальносоюзного значення;

к) управління транспортом і зв'язком;

л) керування грошовою і кредитною системою;

м) організація державного страхування;

н) укладення і надання позик;

о) встановлення основних засад землекористування, а так само користування надрами, лісами і водами;

п) встановлення основних засад в галузі освіти і охорони здоров'я;

р) організація єдиної системи народногосподарського обліку;

с) встановлення основ законодавства про працю;

т) законодавство про судовий устрій і судочинство; кримінальний і цивільний кодекси;

у) закони про союзне громадянство; закони про права іноземців;

ф) видання загальносоюзних актів про амністію.

Стаття 15. Суверенітет союзних республік обмежено лише в межах, зазначених у статті 14 Конституції СРСР. Поза цими межами кожна Союзна республіка здійснює державну владу самостійно. СРСР охороняє суверенні права союзних республік.

Стаття 16. Кожна Союзна республіка має свою Конституцію, яка враховує особливості республіки і побудована у цілковитій відповідності з Конституцією СРСР.

Стаття 17. За кожною Союзною республікою зберігається право вільного виходу з СРСР.

Стаття 18. Територія союзних республік не може бути змінювана без їх згоди.

Стаття 19. Закони СРСР мають однакову силу на території всіх союзних республік.

Стаття 20. В разі розбіжності закону Союзної республіки з законом загальносоюзним, діє загальносоюзний закон.

Стаття 21. Для громадян СРСР встановлюється єдине союзне громадянство.

Кожний громадянин Союзної республіки є громадянином СРСР.

Стаття 22. Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка складається з країв: Азово-Чорноморського, Далеко-Східного, Західно-Сибірського, Красноярського, Північно-Кавказького; областей: Воронезької, Східно-Сибірської, Горьковської, Західної, Івановської, Калінінської, Кіровської, Куйбишевської, Курської, Ленінградської, Московської, Омської, Оренбурзької, Саратовської, Свердловської, Північної, Сталінградської, Челябінської; Ярославської; автономних радянських соціалістичних республік: Татарської, Башкирської, Дагестанської, Бурят-Монгольської, Кабардино-Балкарської, Калмицької, Карельської, Комі, Кримської, Марійської, Мордовської, Німців Надволжя, Північно-Осетинської, Удмуртської, Чечено-Інгушської, Чуваської, Якутської; автономних областей: Адигейської, Єврейської, Карачаєвської, Ойротської, Хакаської, Черкеської.

Стаття 23. Українська Радянська Соціалістична Республіка складається з областей: Вінницької, Дніпропетровської, Донецької, Київської, Одеської, Харківської, Чернігівської і Молдавської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки.

Стаття 24. До Азербайджанської Радянської Соціалістичної Республіки належать Нахічеванська Автономна Радянська Соціалістична Республіка і Нагірно-Карабахська автономна область.

Стаття 25. До Грузинської Радянської Соціалістичної Республіки належать: Абхазька АРСР, Аджарська АРСР, Південно-Осетинська автономна область.

Стаття 26. До Узбецької Радянської Соціалістичної Республіки належить Кара-Калпацька АРСР.

Стаття 27. До Таджицької Радянської Соціалістичної Республіки належить Гірсько-Бадахшанська автономна область.

Стаття 28. Казахська Радянська Соціалістична Республіка складається з областей: Актюбінської, Алма-Атинської, Східно-Казахстанської, Західно-Казахстанської, Карагандинської, Кустанайської, Північно-Казахстанської, Південно-Казахстанської.

Стаття 29. Вірменська РСР, Білоруська РСР, Туркменська РСР і Киргизька РСР не мають у своєму складі автономних республік, так само як країв і областей.

Розділ III

НАЙВИЩІ ОРГАНИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ СОЮЗУ РАДЯНСЬКИХ СОЦІАЛІСТИЧНИХ РЕСПУБЛІК

Стаття 30. Найвищим органом державної влади СРСР є Верховна Рада СРСР.

Стаття 31. Верховна Рада СРСР здійснює всі права, присвоєні Союзові Радянських Соціалістичних Республік згідно з статтею 14 Конституції, оскільки вони не належать, в силу Конституції, до компетенції підзвітних Верховній Раді СРСР органів СРСР: Президії Верховної Ради СРСР, Ради Народних Комісарів СРСР і Народних Комісаріатів СРСР.

Стаття 32. Законодавча влада СРСР здійснюється виключно Верховною Радою СРСР.

Стаття 33. Верховна Рада СРСР складається з двох палат: Ради Союзу і Ради Національностей.

Стаття 34. Рада Союзу обирається громадянами СРСР по виборчих округах за нормою: один депутат на 300 тисяч населення.

Стаття 35. Рада Національностей обирається громадянами СРСР по союзних і автономних республіках, автономних областях і національних округах за нормою: по 25 депутатів від кожної союзної республіки, по 11 депутатів від кожної автономної республіки, по 5 депутатів від кожної автономної області і по одному депутату від кожної національної округи.

Стаття 36. Верховна Рада СРСР обирається на строк чотири роки.

Стаття 37. Обидві палати Верховної Ради СРСР: Рада Союзу і Рада Національностей рівноправні.

Стаття 38. Раді Союзу і Раді Національностей в однаковій мірі належить законодавча ініціатива.

Стаття 39. Закон вважається затвердженим, коли його ухвалено обома палатами Верховної Ради СРСР простою більшістю кожної.

Стаття 40. Закони, ухвалені Верховною Радою СРСР, публікуються мовами союзних республік за підписами голови й секретаря Президії Верховної Ради СРСР.

Стаття 41. Сесії Ради Союзу і Ради Національностей починаються і закінчуються одночасно.

Стаття 42. Рада Союзу обирає голову Ради Союзу і двох його заступників.

Стаття 43. Рада Національностей обирає голову Ради Національностей і двох його заступників.

Стаття 44. Голови Ради Союзу і Ради Національностей керують засіданнями відповідних палат і відають їх внутрішнім розпорядком.

Стаття 45. Спільні засідання обох палат Верховної Ради СРСР ведут по черзі голови Ради Союзу і Ради Національностей.

Стаття 46. Сесії Верховної Ради СРСР скликаються Президією Верховної Ради СРСР двічі на рік.

Позачергові сесії скликаються Президією Верховної Ради СРСР за її розсудом або на вимогу однієї з союзних республік.

Стаття 47. В разі незгоди між Радою Союзу і Радою Національностей питання передається на розв'язання погоджувальної комісії, утвореної на паритетних засадах. Якщо погоджувальна комісія не приходить до згідного рішення або якщо її рішення не задовольняє одну з палат, питання розглядається вдруге в палатах. При відсутності згідного рішення двох палат, Президія Верховної Ради СРСР розпускає Верховну Раду СРСР і призначає нові вибори.

Стаття 48. Верховна Рада СРСР обирає на спільному засіданні обох палат Президію Верховної Ради СРСР у складі: голови Президії Верховної Ради СРСР, одинадцяти його заступників, секретаря Президії та 24 членів Президії.

Президія Верховної Ради СРСР підзвітна Верховній Раді СРСР у всій своїй діяльності.

Стаття 49. Президія Верховної Ради СРСР:

а) скликає сесії Верховної Ради СРСР;

б) дає тлумачення чинних законів СРСР, видає укази;

в) розпускає Верховну Раду СРСР на підставі 47 статті Конституції СРСР і призначає нові вибори;

г) провадить всенародне опитування (референдум) з своєї ініціативи, або на вимогу однієї з союзних республік;

д) скасовує постанови й розпорядження Ради Народних Комісарів СРСР і Рад Народних Комісарів союзних республік в разі їх невідповідності законові;

е) в період між сесіями Верховної Ради СРСР увільняє від посади і призначає окремих Народних Комісарів СРСР за поданням голови Ради Народних Комісарів СРСР з наступним внесенням на затвердження Верховної Ради СРСР;

е) нагороджує орденами і надає почесні звання СРСР;

ж) здійснює право помилування;

з) призначає і зміняє вище командування збройних сил СРСР;

и) в період між сесіями Верховної Ради СРСР оголошує стан війни в разі воєнного нападу на СРСР або в разі необхідності виконання міжнародних договірних зобов'язань по взаємній обороні від агресії;

і) оголошує загальну і часткову мобілізацію;

ї) ратифікує міжнародні договори;

к) призначає і відкликає повноважних представників СРСР в іноземних державах;

л) приймає довірчі і відкличні грамоти акредитованих при ній дипломатичних представників іноземних держав.

Стаття 50. Рада Союзу і Рада Національностей обирають мандатні комісії, які перевіряють повноваження депутатів кожної палати.

За поданням мандатної комісії палати вирішують або визнати повноваження, або касувати вибори окремих депутатів.

Стаття 51. Верховна Рада СРСР призначає, коли вона визнає за необхідне, слідчі та ревізійні комісії з усяких питань.

Всі установи та службові особи зобов'язані виконувати вимоги цих комісій і подавати їм необхідні матеріали та документи.

Стаття 52. Депутат Верховної Ради СРСР не може бути притягнений до судової відповідальності або заарештований без згоди Верховної Ради СРСР, а в період, коли нема сесії Верховної Ради СРСР,— без згоди Президії Верховної Ради СРСР.

Стаття 53. По закінченні повноважень або після дострокового розпуску Верховної Ради СРСР Президія Верховної Ради СРСР зберігає свої повноваження аж до утворення новообраною Верховною Радою СРСР нової Президії Верховної Ради СРСР.

Стаття 54. По закінченні повноважень або в разі дострокового розпуску Верховної Ради СРСР Президія Верховної Ради СРСР призначає нові вибори в строк не більше двох місяців з дня закінчення повноважень або розпуску Верховної Ради СРСР.

Стаття 55. Новообрана Верховна Рада СРСР скликається Президією Верховної Ради СРСР попереднього складу не пізніше, як через місяць після виборів.

Стаття 56. Верховна Рада СРСР утворює на спільному засіданні обох палат Уряд СРСР — Раду Народних Комісарів СРСР.

Розділ IV

НАЙВИЩІ ОРГАНИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ СОЮЗНИХ РЕСПУБЛІК

Стаття 57. Найвищим органом державної влади Союзної республіки є Верховна Рада Союзної республіки.

Стаття 58. Верховна Рада Союзної республіки обирається громадянами республіки на строк чотири роки.

Норми представництва встановлюються Конституціями союзних республік.

Стаття 59. Верховна Рада Союзної республіки є єдиним законодавчим органом республіки.

Стаття 60. Верховна Рада Союзної Республіки:

а) ухвалює Конституцію республіки і вносить до неї зміни у відповідності з статтею 16 Конституції СРСР;

б) затверджує Конституції автономних республік, які належать до її складу, і визначає межі їх території;

в) затверджує народногосподарський план і бюджет республіки;

г) користується правом амністії та помилування громадян, засуджених судовими органами Союзної республіки.

Стаття 61. Верховна Рада Союзної республіки обирає Президію Верховної Ради Союзної республіки в складі: голови Президії Верховної Ради Союзної республіки, його заступників, секретаря Президії і членів Президії Верховної Ради Союзної республіки.

Повноваження Президії Верховної Ради Союзної республіки визначаються Конституцією Союзної республіки.

Стаття 62. Для провадження засідань Верховна Рада Союзної республіки обирає свого голову і його заступників.

Стаття 63. Верховна Рада Союзної республіки утворює Уряд Союзної республіки — Раду Народних Комісарів Союзної республіки.

Розділ V

ОРГАНИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ СОЮЗУ РАДЯНСЬКИХ СОЦІАЛІСТИЧНИХ РЕСПУБЛІК

Стаття 64. Найвищим виконавчим і розпорядчим органом державної влади Союзу Радянських Соціалістичних Республік є Рада Народних Комісарів СРСР.

Стаття 65. Рада Народних Комісарів СРСР відповідальна перед Верховною Радою СРСР і їй підзвітна, а в період між сесіями Верховної Ради — перед Президією Верховної Ради СРСР, якій підзвітна.

Стаття 66. Рада Народних Комісарів СРСР видає постанови й розпорядження на основі і на виконання чинних законів і перевіряє виконання.

Стаття 67. Постанови й розпорядження Ради Народних Комісарів СРСР обов'язкові до виконання на всій території СРСР.

Стаття 68. Рада Народних Комісарів СРСР:

а) об'єднує й спрямовує роботу загальносоюзних і союзно-республіканських Народних Комісаріатів СРСР і інших підвідомчих їй господарських і культурних установ;

б) вживає заходів по здійсненню народногосподарського плану, державного бюджету і зміцненню кредитно-грошової системи;

в) вживає заходів по забезпеченню громадського ладу, обороні інтересів держави і охороні прав громадян;

г) здійснює загальне керівництво в галузі зносин з іноземними державами;

д) визначає щорічні контингенти громадян, які підлягають призову на дійсну військову службу, керує загальним будівництвом збройних сил країни;

е) утворює, в разі необхідності, спеціальні комітети і Головні Управління при Раді Народних Комісарів СРСР у справах господарського, культурного і оборонного будівництва.

Стаття 69. Рада Народних Комісарів СРСР має право по галузях управління й господарства, віднесених до компетенції СРСР, припиняти постанови й розпорядження Рад Народних Комісарів Союзних республік і скасовувати накази та інструкції Народних Комісарів СРСР.

Стаття 70. Рада Народних Комісарів СРСР утворюється Верховною Радою СРСР в складі

Голови Ради Народних Комісарів СРСР;
Заступників голови Ради Народних Комісарів СРСР;
Голови Державної планової комісії СРСР;
Голови Комісії радянського контролю;
Народних Комісарів СРСР;
Голови Комітету заготівель;
Голови Комітету в справах мистецтв;
Голови Комітету в справах вищої школи.

Стаття 71. Уряд СРСР або Народний Комісар СРСР, до яких звернуто запит депутата Верховної Ради СРСР, зобов'язані не більше як у триденний строк дати усну або писану відповідь у відповідній палаті.

Стаття 72. Народні Комісари СРСР керують галузями державного управління, які належать до компетенції СРСР.

Стаття 73. Народні Комісари СРСР видають у межах компетенції відповідних Народних Комісаріатів накази та інструкції на підставі і на виконання чинних законів, а також постанов і розпоряджень Ради Народних Комісарів СРСР і перевіряють їх виконання.

Стаття 74. Народні Комісаріати СРСР є або загальносоюзними або союзно-республіканськими.

Стаття 75. Загальносоюзні Народні Комісаріати керують дорученою їм галуззю державного управління на всій території СРСР або безпосередньо або через призначувані ними органи.

Стаття 76. Союзно-республіканські Народні Комісаріати керують дорученою їм галуззю державного управління, як правило, через одноіменні Народні Комісаріати союзних республік і управляють безпосередньо лише певним обмеженим числом підприємств за списком, що затверджується Президією Верховної Ради СРСР.

Стаття 77. До загальносоюзних Народних Комісаріатів належать Народні Комісаріати:

Оборони;
Закордонних справ;

Зовнішньої торгівлі;
Шляхів;
Зв'язку;
Водного транспорту;
Важкої промисловості;
Оборонної промисловості.

Стаття 78. До союзно-республіканських Народних Комісаріатів належать Народні Комісаріати:

Харчової промисловості;
Легкої промисловості;
Лісової промисловості;
Земельних справ;
Зернових і тваринницьких радгоспів;
Фінансів;
Внутрішньої торгівлі;
Внутрішних справ;
Юстиції;
Охорони здоров'я.

Розділ VI

ОРГАНИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ СОЮЗНИХ РЕСПУБЛІК

Стаття 79. Найвищим виконавчим і розпорядчим органом державної влади Союзної республіки є Рада Народних Комісарів Союзної республіки.

Стаття 80. Рада Народних Комісарів Союзної республіки відповідальна перед Верховною Радою Союзної республіки і їй підзвітна, а в період між сесіями Верховної Ради Союзної республіки — перед Президією Верховно Ради Союзної республіки, якій підзвітна.

Стаття 81. Рада Народних Комісарів Союзної республіки видає постанови й розпорядження на основі й на виконання чинних законів СРСР і Союзної республіки, постанов і розпоряджень Ради Народних Комісарів СРСР і перевіряє їх виконання.

Стаття 82. Рада Народних Комісарів Союзної республіки має право припиняти постанови й розпорядження Рад Народних Комісарів автономних республік і скасовувати рішення й розпорядження виконавчих комітетів рад депутатів трудящих країв, областей і автономних областей.

Стаття 83. Рада Народних Комісарів Союзної республіки утворюється Верховною Радою Союзної республіки в складі:

Голови Ради Народних Комісарів Союзної республіки;
Заступників голови;
Голови Державної планової комісії;
Народних Комісарів:

Харчової промисловості;
Легкої промисловості;
Лісової промисловості;
Земельних справ;
Зернових і тваринницьких радгоспів;

Фінансів;
Внутрішньої торгівлі
Внутрішніх справ;
Юстиції;
Охорони здоров'я;
Освіти;
Місцевої промисловості;
Комунального господарства;
Соціального забезпечення;

Уповноваженого Комітету заготівель;
Начальника Управління в справах мистецтв;
Уповноважених загальносоюзних Народних Комісаріатів.

Стаття 84. Народні Комісари Союзної республіки керують галузями державного управління, які належать до компетенції Союзної республіки.

Стаття 85. Народні Комісари Союзної республіки видають у межах компетенції відповідних Народних Комісаріатів накази та інструкції на основі і на виконання заковів СРСР та Союзної республіки, постанов і розпоряджень Ради Народних Комісарів СРСР і Союзної республіки, наказів та інструкцій союзно-республіканських Народних Комісаріатів СРСР.

Стаття 86. Народні Комісаріати Союзної республіки є союзно-республіканськими або республіканськими.

Стаття 87. Союзно-республіканські Народні Комісаріати керують дорученою їм галуззю державного управління, підлягаючи як Раді Народних Комісарів Союзної республіки, так і відповідному союзно-республіканському Народному Комісаріатові СРСР.

Стаття 88. Республіканські Народні Комісаріати керують дорученою їм галуззю державного управління, підлягаючи безпосередньо Раді Народних Комісарів Союзної республіки.

Розділ VII

НАЙВИЩІ ОРГАНИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ АВТОНОМНИХ РАДЯНСЬКИХ СОЦІАЛІСТИЧНИХ РЕСПУБЛІК

Стаття 89. Найвищим органом державної влади Автономної республіки є Верховна Рада АРСР.

Стаття 90. Верховна Рада Автономної республіки обирається громадянами республіки на строк чотири роки за нормами представництва, що встановлюются Конституцією Автономної республіки.

Стаття 91. Верховна Рада Автономної республіки є єдиним законодавчим органом АРСР.

Стаття 92. Кожна Автономна республіка має свою Конституцію, яка враховує особливості Автономної республіки і побудована в цілковитій відповідності з Конституцією Союзної республіки.

Стаття 93. Верховна Рада Автономної республіки обирає Президію Верховної Ради Автономної республіки і утворює Раду Народних Комісарів Автономної республіки, згідно з своєю Конституцією.

Розділ VIII

МІСЦЕВІ ОРГАНИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ

Стаття 94. Органами державної влади в краях, областях, автономних областях, округах, районах, містах, селах (станицях, хуторах, кишлаках, аулах) є Ради депутатів трудящих.

Стаття 95. Крайові, обласні, автономних областей, окружні, районні, міські, сільські (станиць, сіл, хуторів, кишлаків, аулів) Ради депутатів трудящих обираються відповідно трудящими краю, області, автономної області, округи, району, міста, села на строк два роки.

Стаття 96. Норми представництва до Рад депутатів трудящих визначаються Конституціями союзних республік.

Стаття 97. Ради депутатів трудящих керують діяльністю підлеглих їм органів управління, забезпечують охорону державного ладу, додержання законів та охорону прав громадян, керують місцевим господарським і культурним будівництвом, встановлюють місцевий бюджет.

Стаття 98. Ради депутатів трудящих ухвалюють рішення і дають розпорядження в межах прав, наданих їм законами СРСР і Союзної республіки.

Стаття 99. Виконавчими та розпорядчими органами крайових, обласних, автономних областей, окружних, районних, міських і сільських Рад депутатів трудящих є обирані ними виконавчі комітети в складі: голови, його заступників, секретаря і членів.

Стаття 100. Виконавчим і розпорядчим органом сільських Рад депутатів трудящих у невеликих селищах, у відповідності з Конституціями союзних республік, є обирані ними голова, його заступник і секретар.

Стаття 101. Виконавчі органи Рад депутатів трудящих безпосередньо підзвітні як Раді депутатів трудящих, що їх обрала, так і виконавчому органові вищестоячої Ради депутатів трудящих.

Розділ IX

СУД І ПРОКУРАТУРА

Стаття 102. Правосуддя в СРСР здійснюється Найвищим Судом СРСР, Найвищими судами союзних республік, крайовими і обласними судами, судами автономних республік і автономних областей, окружними судами, спеціальними судами СРСР, що створюються за постановою Верховної Ради СРСР, народними судами.

Стаття 103. Розгляд справ у всіх судах здійснюється з участю народних засідателів, крім випадків, спеціально передбачених законом.

Стаття 104. Найвищий Суд СРСР є вищим судовим органом. На Найвищий Суд СРСР покладається нагляд за судовою діяльністю всіх судових органів СРСР і союзних республік.

Стаття 105. Найвищий Суд СРСР і спеціальні суди СРСР обираються Верховною Радою СРСР на строк п'ять років.

Стаття 106. Найвищі Суди союзних республік обираються Верховними Радами союзних республік на строк п'ять років.

Стаття 107. Найвищі Суди автономних республік обираються Верховними Радами автономних республік на строк п'ять років.

Стаття 108. Крайові й обласні суди, суди автономних областей, окружні суди обираються крайовими, обласними або окружними Радами депутатів трудящих або радами депутатів трудящих автономних областей на строк п'ять років.

Стаття 109. Народні суди обираються громадянами району на основі загального, прямого й рівного виборчого права при таємному голосуванні — на строк три роки.

Стаття 110. Судочинство провадиться мовою союзної або автономної республіки, або автономної області з забезпеченням для осіб, які не володіють цією мовою, цілковитого ознайомлення з матеріалами справи через перекладача, а також права виступати на суді рідною мовою.

Стаття 111. Розгляд справ в усіх судах СРСР відкритий, оскільки законом не передбачені винятки, з забезпеченням обвинуваченому права на оборону.

Стаття 112. Судді незалежні і підкоряються тільки законові.

Стаття 113. Вищий нагляд за точним виконанням законів усіма Народними Комісаріатами і підвідомчими їм установами, так само як окремими службовими особами, а також громадянами СРСР покладається на Прокурора СРСР.

Стаття 114. Прокурор СРСР призначається Верховною Радою СРСР на строк сім років.

Стаття 115. Республіканські, крайові, обласні прокурори, а також прокурори автономних республік і автономних областей призначаються Прокурором СРСР на строк п'ять років.

Стаття 116. Окружні, районні і міські прокурори призначаються прокурорами союзних республік з затвердження Прокурора СРСР на строк п'ять років.

Стаття 117. Органи прокуратури здійснюють свої функції незалежно від будьяких місцевих органів, підлягаючи тільки Прокуророві СРСР.

Розділ X

ОСНОВНІ ПРАВА І ОБОВ'ЯЗКИ ГРОМАДЯН

Стаття 118. Громадяни СРСР мають право на працю, тобто право на одержання гарантованої роботи з оплатою їх праці у відповідності з її кількістю і якістю.

Право на працю забезпечується соціалістичною організацією народного господарства, неухильним зростанням продуктивних сил радянського суспільства, усуненням можливості господарських криз і ліквідацією безробіття.

Стаття 119. Громадяни СРСР мають право на відпочинок.

Право на відпочинок забезпечується скороченням робочого дня для величезної більшості робітників до 7 годин, установленням щорічних відпусток робітникам і службовцям з збереженням заробітної плати, наданням для обслуговування трудящих широкої сітки санаторіїв, будинків відпочинку, клубів.

Стаття 120. Громадяни СРСР мають право на матеріальне забезпечення в старості, а також — в разі хвороби і втрати працездатності.

Це право забезпечується широким розвитком соціального страхування робітників і службовців за рахунок держави, безплатною медичною допомогою трудящим, наданням у користування трудящим широкої сітки курортів.

Стаття 121. Громадяни СРСР мають право на освіту.

Це право забезпечується загальнообов'язковою початковою освітою, безплатністю освіти, включаючи вищу освіту, системою державних стипендій величезній більшості тих, що вчаться у вищій школі, навчанням у школах рідною мовою, організацією на заводах, в радгоспах, машинно-тракторних станціях і колгоспах безплатного виробничого, технічного й агрономічного навчання трудящих.

Стаття 122. Жінці в СРСР надаються рівні права з чоловіком в усіх галузях господарського, державного, культурного і громадсько-політичного життя.

Можливість здійснення цих прав жінок забезпечується наданням жінці рівного з чоловіком права на працю, оплату праці, відпочинок, соціальне страхування і освіту, державною охороною інтересів матері й дитини, наданням жінці при вагітності відпусток з збереженням утримання, широкою сіткою родильних будинків, дитячих ясел і садків.

Стаття 123. Рівноправність громадян СРСР, незалежно від їх національності і раси, в усіх галузях господарського, державного, культурного і громадсько-політичного життя є непорушним законом.

Яке б то не було пряме чи посереднє обмеження прав або, навпаки, встановлення прямих чи посередніх переваг громадян залежно від їх расової і національної приналежності, так само як усяка проповідь расової або національної винятковості, або ненависті і зневаги — караються законом.

Стаття 124. З метою забезпечення за громадянами свободи совісті церкву в СРСР відокремлено від держави і школу від церкви. Свобода відправлення релігійних культів і свобода антирелігійної пропаганди визнається за всіма громадянами.

Стаття 125. У відповідності з інтересами трудящих і з метою зміцнення соціалістичного ладу громадянам СРСР гарантується законом:

а) свобода слова,

б) свобода друку,

в) свобода зборів і мітингів,

г) свобода вуличних походів і демонстрацій.

Ці права громадян забезпечуються наданням трудящим і їх організаціям друкарень, запасів паперу, громадських будинків, вулиць, засобів зв'язку і інших матеріальних умов, необхідних для їх здійснення.

Стаття 126. У відповідності з інтересами трудящих і з метою розвитку організаційної самодіяльності і політичної активності народних мас громадянам СРСР забезпечується право об'єднання в громадські організації: професійні спілки, кооперативні об'єднання, організації молоді, спортивні й оборонні організації, культурні, технічні й наукові товариства, а найбільш активні й свідомі громадяни з лав робітничого класу і інших верств трудящих об'єднуються у Всесоюзну комуністичну партію (більшовиків), яка

є передовим загоном трудящих в їх боротьбі за зміцнення і розвиток соціалістичного ладу і являє собою керівне ядро всіх організацій трудящих, як громадських, так і державних.

Стаття 127. Громадянам СРСР забезпечується недоторканість особи. Ніхто не може бути заарештований інакше як за постановою суду або з санкції прокурора.

Стаття 128. Недоторканість житла громадян і тайна листування охороняються законом.

Стаття 129. СРСР надає право притулку іноземним громадянам, що переслідуються за оборону інтересів трудящих, або наукову діяльність, або національно-визвольну боротьбу.

Стаття 130. Кожний громадянин СРСР зобов'язаний додержувати Конституції Союзу Радянських Соціалістичних Республік, виконувати закони, додержувати дисципліни праці, чесно ставитися до громадського обов'язку, поважати правила соціалістичного співжиття.

Стаття 131. Кожний громадянин СРСР зобов'язаний берегти і зміцнювати суспільну, соціалістичну власність, як священну і недоторкану основу радянського ладу, як джерело багатства і могутності батьківщини, як джерело заможного і культурного життя всіх трудящих.

Особи, що роблять замах на суспільну, соціалістичну власність, є ворогами народу.

Стаття 132. Загальний військовий обов'язок є законом.

Військова служба в Робітничо-Селянській Червоній Армії є почесний обов'язок громадян СРСР.

Стаття 133. Захист батьківщини є священний обов'язок кожного громадянина СРСР. Зрада батьківщини: порушення присяги, перехід на бік ворога, заподіяння шкоди воєнній моці держави, шпигунство — карається за всією суворістю закону, як найтяжчий злочин.

Розділ XI

ВИБОРЧА СИСТЕМА

Стаття 134. Вибори депутатів до всіх Рад депутатів трудящих: Верховної Ради СРСР, Верховних Рад союзних республік, крайових та обласних Рад депутатів трудящих, Верховних Рад автономних республік, Рад депутатів трудящих автономних областей, окружних, районних, міських та сільських (станиці, села, хутора, кишлака, аула) Рад депутатів трудящих,— провадяться виборцями на основі загального, рівного і прямого виборчого права при таємному голосуванні.

Стаття 135. Вибори депутатів є загальними: всі громадяни СРСР, які досягли 18 років, незалежно від расової і національної приналежності, віросповідання, освітнього цензу, осілості, соціального походження, майнового стану та минулої діяльності, мають право брати участь у виборах депутатів і бути обраними, за винятком божевільних і осіб, засуджених судом з позбавленням виборчих прав.

Стаття 136. Вибори депутатів є рівними: кожний громадянин має один голос; всі громадяни беруть участь у виборах на рівних засадах.

Стаття 137. Жінки користуються правом обирати і бути обраними нарівні з чоловіками.

Стаття 138. Громадяни, які перебувають у лавах Червоної Армії, користуються правом обирати і бути обраними нарівні з усіма громадянами.

Стаття 139. Вибори депутатів є прямими: вибори до всіх Рад депутатів трудящих, починаючи від сільської та міської Ради депутатів трудящих аж до Верховної Ради СРСР, провадяться громадянами безпосередньо шляхом прямих виборів.

Стаття 140. Голосування при виборах депутатів є таємним.

Стаття 141. Кандидати при виборах виставляються по виборчих округах.

Право виставлення кандидатів забезпечується за громадськими організаціями й товариствами трудящих: комуністичними партійними організаціями, професійними спілками, кооперативами, організаціями молоді, культурними товариствами.

Стаття 142. Кожний депутат зобов'язаний звітувати перед виборцями в своїй роботі і в роботі Ради депутатів трудящих і може бути в усякий час відкликаний за рішенням більшості виборців у встановленому законом порядку.

Розділ XII

ГЕРБ, ПРАПОР, СТОЛИЦЯ

Стаття 143. Державний герб Союзу Радянських Соціалістичних Республік складається з серпа і молота на земній кулі, зображеній в промінях сонця і обламованій колоссям, з написом мовами союзних республік: „Пролетарі всіх країн, єднайтесь!". Наверху герба міститься п'ятикутна зірка

Стаття 144. Державний прапор Союзу Радянських Соціалістичних Республік складається з червоного полотнища, з зображенням у його верхньому кутку коло древка золотих серпа й молота і над ними червоної п'ятикутної зірки, обламованої золотою торочкою. Відношення ширини до довжини 1:2.

Стаття 145. Столицею Союзу Радянських Соціалістичних Республік є місто Москва.

Розділ XIII

ПОРЯДОК ЗМІНИ КОНСТИТУЦІЇ

Стаття 146. Зміна Конституції СРСР провадиться лише за рішенням Верховної Ради СРСР, ухваленим більшістю не менше $^2/_3$ голосів у кожній з її палат.

Москва, Кремль,
5 грудня 1936 р.

Ігор Муратов

ПРАВДА

Буває день, буває грань,
відчута, як живе торкання,
коли мільйон ясних світань
зливається в одне світання;

коли мільйон розкутих рік
дарує міць струмкам безсилим
і меркнуть вогнища старі
перед небаченим світилом.

В цей час народжується світ,
зачатий в муках Прометея,
і по крутих уступах літ
іде до радості своєї,

і перша радість постає
у квітах, а не в сні квітчастім:
в цей час собою все стає:
любов — любов'ю, щастя — щастям.

Як птиць весняний переліт
благословляють скреслі води, —
благословим ім'ям століть
Нетлінну Хартію свободи.

Ось крила, на яких з імли
творцями світу виростаєм;
ось правда вільної землі,
безмежна правда людства: Сталін.

Тиміш Левчук

НА ЗМІНУ

Пам'яті В. Котельнікова присвячую.

12 жовтня 1935 року загін японо-манчжурів у числі 50 чоловік перейшов радянський кордон на Далекому Сході.

В наслідок сутички між прикордонною охороною й загоном япономанчжурів загинув молодший командир В. Котельніков.

I

Валентина сьогодні полонили спогади.

Вони, мов раптом кинуті на берег хвилі, оточили його, переповнили почуттям усю душу, і Валентин скорився перед ними.

Він довго розглядав лист, вертів у руках перед тим, як розкрити: смуток чи радість? Сьогодні Валентин „іменинник". Рівно два роки він тут — на прикордонній заставі, „на краю світу".

Стара бабуся колись страхала його отим краєм світу „за горами, за лісами, за широкими полями"...

Чи не про цей край світу говорила вона? Хіба не кінчається він ось тут, за цими смугастими стовпами? Хоч одне сонце скрізь, але тепло його різне. Воно радісне у нас, бо радості сповнене молоде життя. А там, по той бік стовпів, хіба воно може пролити радість на чорний безпросвітний морок?

Думки на цьому обірвалися, пішли іншим напрямом, довкола хвилюючих питань, принесених листом.

Любі друзі! Як мені хочеться бачити вас, хоча б у ту хвилину, коли ви писали цей лист. Мій дорогий Петю! Питаєш, чи не забув тебе — брата. Чи не відігнав у давно забуте згадку про своє депо, паровоз? Хіба можна забути про це? Я змагатимуся ще з тобою там, на просторах Донеччини. Як попущу вудила своєму залізному коневі — і навздогін за вітром... А моя маленька Майка, хіба я можу забути тебе? Пройшло два роки, але тут я наспівую зараз із тобою твою любиму пісню, що нею ти завжди зустрічала сонце:

Дим - димок од машин,
Мов дівочі літа...
Не той тепер Миргород,
Хорол - річка не та...

Два роки. Валентинові пригадалися перші кроки. Поїзд мчав безмежними просторами республік, пропливали різнобарвні панорами краєвиду, і за час подорожі Валентин збагнув усю велич нашої батьківщини. Молодечі груди сповнювались гордістю, і зачаровані уста шепотіли: О моя безмежна батьківщино, які невичерпні скарби таять у собі твої безкоїнечні простори! Яку гордість і любов до себе викликаєш ти в кожному з нас... Коли Валентин дедалі ближче під'їздив до мети своєї подорожі, те, що відкрилося очам, вразило його. Скільки не читав він про цей далекий край, усе блідло перед дійсністю, яка мчала назустріч поїздові. Валентин пригадав давні часи, коли старий Гордій Платонович вичитував у класі:

— Безмежний край — Далекий Схід. Якби скласти Німеччину, Англію, Францію, Італію, Польщу, Іспанію і Румунію, тоді б ми мали 2.800.000 квадратних кілометрів — площу Далекого Сходу.

Та не тільки розмірами вражає цей край,— погляд вабить різнобарвний краєвид, що міняється з кожним поворотом колії.

От поїзд, тяжко відсапуючи, пробирається серед незграбних кучугур каміння, які, здається, хочуть роздавити його в своїх обіймах. Далі забирає в полон тайга, що обняла собою все: захід, схід, південь, північ. А найбільше вражають сопки: вони розсипаються на виднокрузі отарою сірих верблюдів і там губляться в блакиті неба.

Дорогий Гордіє Платоновичу, я не тільки збагнув розміри цього чарівного краю. Я люблю цей край — аванпости моєї батьківщини. Люблю безмежно за все: за його сувору зиму з безугавними хугами й лютими морозами, за урочисту тишу тайги, я люблю його за те, що я бережу його, охороняю спокій дорогих мені людей.

Думки Валентина обірвала сурма — незабаром заступати на варту. Бурхливий потік думок утихомирився.— Лишилася вільна година: встигну написати друзям листа, сповіщу їх про свій вибір. Хай чекають мене, але не надовго: я знов вернуся до цього життя, сповненого тривоги.— І коли за годину пролунав знайомий голос начальника застави, Валентин скінчив листа. Як і той — від друзів — затримав на хвилинку в руках, ніби продовжуючи ланцюг думок, і лише тоді вкинув у скриньку.

II

Уже два роки Валентин з товаришами по заставі охороняє важливу ділянку кордону. Лише напочатку серед нічної тиші

в душу раптом закрадався страх. Таємниче шарудіння нічної темряви примушувало до болю напружувати зір і міцніше стискати в руках гвинтівку. Але це лишилось далеко позаду. Повсякденні тривоги, напружені ночі, гордість із свого обов'язку перед країною загартували волю, почуття, бажання. І це зробило смерть нестрашною. Хіба можна боятися її, коли відчуваєш стоголосий тупіт мільйонів на переможнім шляху, в безмежних просторах, сповнених радістю життя, щастя?.. Хіба можна боятися смерті, охороняючи це щастя?

От і ділянка кордону. Про це дав знати Гонг, спинившись край лісу. Він прекрасно навчився знаходити напрям і кінець шляху свого господаря. Розумна коняка. Валентин полюбив бойового товариша. Незвичайне ім'я — Гонг вподобалося йому з першого дня знайомства. І відтоді вони потоваришували, розділяючи щодня тривогу і радість. Коли Гонг спинився, думки Валентина відлетіли. Їх місце заступили зосередженість і спокій, нерозлучні друзі в тривожні ночі.

Живучи тут, Валентин з Гонгом навчилися читати таємниці східної ночі. Це прекрасне надбання—відчувати в собі силу володаря таємниць, неприступних для інших людей.

Жовтень місяць, а нічний вітер гнав з океану холодні струї, і мабуть тому, що це були перші передвісники зими, тіло їжилося, і тоскно робилося на душі. Все віщувало холодну непривітну осінню ніч.

Вітер дужчав. Він раптом вихорем налітав з півночі, боляче шпурляв в обличчя осінню мжичку і, зробивши своє, тікав кудись у безвість. І тоді неслося з тайги його завивання, як скиглення звіра. Раптом він тихенько підкрадався з півдня, несучи волохатий туман, що окутував собою все, пронизуючи тіло до кісток, тоді ставало тоскно, доводилося напружувати зір, щоб пробити темряву ночі.

Чорні кочугури хмар заклопотано поспішали на південь. Вони важко опускалися на землю, ніби для того, щоб задушити її в своїх слизьких обіймах. Страшно в таку ніч. Навіть своя ділянка здавалася чужою, а знайомі до дрібниць предмети набирали химерних форм.

Он там, у кінці ділянки, праворуч „темне" місце, як його жартома прозвали товариші. З того боку смугастих стовпів тягся довгий яр, перетинав кордон і впирався в перелісок, що за кілька кілометрів далі переходив у віковічну тайгу. Раптом цей яр загубився десь у непроглядному нічному мороці. Валентин старанно шукав його знайомі схили, але дарма — хмари і мжичка вкрили все. Замість яру виростали дивовижні сопки, навіть вулкани, що випльовували з своїх жерл чорну лаву.

Але досить було наблизитися на кілька кроків, і від усіх цих химер не лишалося й сліду,— вони зникали десь серед нічної пітьми. Ні, таки все спокійно. Вітер подвоїв силу й

покотив десь у безвість хвилі туману, сіючи в просторі мжичку.

— Даремно ми з тобою турбувалися, Гонг, правда, товаришу? Чомусь і ти неспокійний сьогодні. Хіба тебе лякає тривога цієї ночі?

Валентин розмовляв з Гонгом, мов з людиною. О, дорогі друзі, що то значить дружба людини з твариною! І особливо тут, на бойовому посту. І хіба Гонг німий? Та дарма, що він не промовляє словами. Мовою інстинкту він володіє прекрасно.

Гонг таки справді сьогодні чомусь нервується. Чи не тому, що цей липкий непривітний осінній морок раптом упав, мов голодний звір. Чи може тому, що вітер так жалісно скиглить у просторі — завиванням звіра?

— Заспокойся, Гонг, це ж усе так, як було вчора і рік тому. Хіба тобі незнайоме оте протяжне завивання вовка, що скаржиться на свою долю? А пам'ятаєш, як ми з тобою минулої зими наздогнали такого сіроманця? Ну, звичайно, пам'ятаєш, як ти знаменито підбив його собі під ноги й одним ударом розтрощив йому череп? Ого, я бачу, тобі приємно про це згадувати — ти задоволений з моєї похвали. Ну, годі, годі, іди спокійно. Нам з тобою ще багато сьогодні клопоту.

Вітер нарешті стомився. Чорні кочугури хмар загубили напрям, безладно розповзлися в усі сторони й спинилися на небосхилі.

Кажуть, присутність людини, тим більше ворога, відчуваєш з першого кроку навіть у непроглядному мороці. Тим більше тут, у безперервній напрузі, в щохвилинному чеканні ворога.

Валентин і Гонг відчули людину. Сумніву не могло бути. І якраз там, у небезпечному місці, з'явився небажаний гість.

Коли з глибини яру донісся кінський тупіт і ледве чутний брязкіт зброї, для Валентина не лишалося сумніву. Так, це був ворог! Читачу! Ти не знаєш, що значить темної ночі, в тайзі, далеко від людей віч-на-віч зустрінутися з людиною-ворогом? Життя й боротьба створили там свої норми поведінки.

Людина, що взяла в руки багнет і сказала: „Я син трудового народу ..."— вона присягнула на вірність батьківщині. І така людина до останньої краплі віддасть свою кров, щоб зберегти святість клятви за спокій свого краю. Інших прикладів така людина не дає, бо це означало б зрадити батьківщину.

Ворог наближався.

Попередити заставу про небезпеку пострілами — це значить дати ворогові зорієнтуватися й виграти час. Здавалось, Валентин вагався. Але то була тільки мить.

— Гонг, мій бойовий товаришу, ти ж не зрадиш мене, ти

розумієш мій намір. За той пагорок, швидше. А тепер лягай і вмри, я покличу тебе на допомогу...

Ще мить, і рука Валентина стиснула скобу „Дегтярьова", вкритого ранішньою росою. Навіть тайга застигла в чеканні. Раптом Валентин побачив усе зза свого прикриття.

Озброєні вершники цілим загоном тихо кралися в глибині яру. Їхній намір був очевидний — глибиною яру, де туман затяг усе густою поволокою, пробратися до стратегічного пункту.

Сили нерівні, але ворог порушив закон, і цього було досить для Валентина, щоб прийняти нерівний бій.

Перші кулі „Дегтярьова" полетіли над головами ворога. По закону „гостинності" тайги це диктувало ворогові: негайно зупинитись і скласти зброю. Перші кулі Валентина саме в цю хвилину були для ворога несподіванкою, але він прийняв бій.

Залп загону збив бур'ян довкола Валентина. Гонг, що досі лежав нерухомо, нервово підкинув голову, але зрозумів і заспокоївся під твердою рукою Валентина.

Руки Валентина приросли до кулемета. Безперервним потоком він посилав кулі на дно яру. Валентин розумів — ще кілька хвилин затримати загін у яру. Не було сумніву, що застава вже мчить на допомогу. Але цих кілька хвилин!

— Ну, ну, дурна коняко. Чого так нервуєш? Ти ж заважаєш спокійним рухам моєї руки.

Ворог посилив вогонь. Кулі падали зовсім близько біля Валентина і Гонга. І раптом...— Ура! Мій любий Гонг, хіба не чуєш знайомого гомону? Це хто заіржав? Здається, Вітер, твій старий знайомий. Сумніву немає. Ворог відступає. Це ж стоголосим гомоном мчать друзі з застави.

— Ой, Гонг! Що це?.. Куди ти тікаєш від мене? Куди ділася земля? Ага, я лежу горілиць. Так, так, зрозуміло. Он хмари, ті самі, що ми їх бачили всю ніч... але що це? Вони зникли, тікають від мене. Гонг, любий, чому так важко? Чому так боляче, чому нема біля мене нікого з близьких? Петю! Маю! Товаришу командир!

Коли сонце піднялось над землею, воно освітило на схилі яру непорушних у печалі бійців застави. На спокійному обличчі Валентина їхній погляд приковувала маленька деталь. Тонкою цівкою на скроні сочилася кров і стікала десь за одворотом шинелі.

III

— Ти, даруй мені, батьку, але я хочу порушити твою печаль. Я бачу тебе тут, не зважаючи на сотні кілометрів, що нас розділяють. Туга за втраченим скувала тебе. Але я знаю, батьку, твою загартовану волю,—ти мужній. У хуртовині боротьби ти навчився переносити радість і печаль, тому я спокійний і певний, що ти не заперечуватимеш. Так, це справді тяжко, якщо зміряти цю печаль у масштабах особистого. Адже нас було в тебе тільки двоє. Я пригадую твій гордий погляд, коли нас із Валентином преміювали на заводі! Ти гордився нами, бо ми стали гідними спадкоємцями твоїх традицій, гідними твоїх піклувань про нас.

Згадай, батьку, коли ми виряджали Валентина, який заповіт ти дав йому?

— Пам'ятай, Валентине, ти сьогодні йдеш у нове життя, республіка вручає свій спокій у твої руки. Я пишатимусь сином, коли почую про нього, що він виправдав довір'я й гідно виконав обов'язок. Я вірю, що ти не вкриєш соромом мою стару голову.

Забудь печаль, батьку. Хіба Валентин покривив душею? Хіба він порушив твій заповіт? Смерть—це страшно боляче за втраченим молодим життям. Але ти бачиш, що республіка пишається ім'ям Валентина, бо він загинув смертю хоробрих. Ім'я Валентина на скрижалях нашої епохи буде відбите золотими літерами, як зразок самовідданості й безмежної любові до батьківщини.

Я виїхав, не дочекавшись тебе. Тобі вже відомо, куди я поспішаю. Так, я хочу стати на зміну Валентинові, я візьму в руки його багнет і так само твердою рукою направлю його в груди ворогові. Знай, батьку, я стаю на новий шлях у житті з тими ж словами, що ними ти проводив Валентина,— вони втілюють твою незламну волю і віщують перемогу.

Твій Петро.

Лист, що його так довго збирався писати Петро, закінчений лежав на столі. Петро перечитав написане й чомусь одвернувся до вікна вагона. Поїзд швидко мчав, мов сперечаючись з хуртовиною, що жалісно завивала за тим же промерзлим вікном.

Як не намагався Петро не думати про пережите за цей недовгий час, проте відчував, що він не в силах відбитися від думок,—вони наступали на нього, брали в полон, і він скорявся перед ними. От і зараз. Написані рядки розбуркали уяву, і пам'ять знову і знову відтворює найменші деталі останніх днів.

Думка про батька тривожила Петра найбільше. Обставини склались так, що він надовго виїхав з дому, і Петро не міг чекати його. Найгірше те, що першої хвилини, коли прийшла ця страшна звістка, батька не було з ними. Петро читав матері й Майці лист від Валентина, тільки що принесений листоношею. „Дорогий Петю! Що тобі сказати ще раз перед нашою зустріччю? Звикай більше до металу й загартовуйся

дисципліною, щоб коли станеш до лав Червоної армії, не заплямував ганьбою почесного звання...

Петро пам'ятає цей лист. Буйна радість переповнювала груди, коли сльози материнського щастя потекли по обличчю старої і щаслива Майка дзигою закрутилась по кімнаті.

І раптом прийшла ця лаконічна й мабуть тому ще страшніша звістка:

— 12 жовтня в сутичці з ворогом загинув смертю хоробрих ваш син — наш бойовий товариш Валентин.

На цьому обірвалися спогади. Бо далі починалася нова сторінка життя.

Кілька днів тому він був у наркома.

Години, проведені у наркома, лишаться в пам'яті на все життя, як згадка про світле, невимовно хвилююче переживання.

Коли Петро увійшов до кабінету, нарком сидів коло робочого стола за своїми повсякденними справами. Перша привітна посмішка на трохи змарнілому обличчі наркома заспокоїла Петра і вгамувала хвилювання. Він підійшов, сів проти стола й просто сказав: — Товаришу нарком, я до вас із проханням. Я хочу стати на зміну братові, стати на тій же ділянці, де Валентин загинув від підлої ворожої руки.

Довго говорив тоді нарком. Він розпитував про найменші деталі, про домашнє життя Валентина, і Петро був зворушений любов'ю й участю наркома.

Петро добре пам'ятає останні слова наркома — вони йому стали як прапор боротьби, і він гордо понесе його.

— Їдьте, товаришу Петро, на наші передові форпости. Ви зробили так, як годиться молодій людині нашої великої батьківщини. Пам'ятайте, в ім'я чого загинув ваш брат, і це принесе вам перемогу.

Із задуми Петра вивела раптова зупинка поїзда.

Петро згадав про лист. Наспіх накинув теплий кожух, вийшов з вагона. Невгамовна хуртовина жбурнула снігом в обличчя, засліплюючи очі. Поїзд спинився на невеликому роз'їзді, здавалося, він хотів трохи перепочити, щоб з новою силою кинутись у тайгу, яка грізною силою вимальовувалася в нічній темряві. Лист тихенько зашарудів об стінки скриньки і ледве чутно стукнувся об дно.

Петро поспішав до вагона. Ідучи, він підставляв обличчя вітрові, ніби ловлячи в його завиванні знайомі звуки, про які так часто писав Валентин.

На заставу Петро приїхав не сам. Назустріч йому виїхали на бойовій тачанці бійці застави на чолі з командиром. Як рідних зустрів Петро. Так ніби потрапив у коло товаришів по заводу — зразу посипались десятки запитань, — про завод,

як прийняли звістку про смерть Валентина. Відповідаючи, Петро з кожним кроком уперед відчував дедалі більш невиразну тривогу. Очі вбирали найменшу деталь краєвиду.

Петрові здавалося, що він уже колись бачив оцей безконечний ланцюг гір, непорушний у зимовому спокої ландшафт мовчазної тайги.

Це було те, що так майстерно описував Валентин у своїх листах. Тільки людина, яка по-справжньому полюбила цей край, могла описати так кожну деталь, знайти основне в цьому безмежно прекрасному просторі.

Нарешті — застава. Маленькі будівлі притулились під косогором, ніби підкреслюючи контраст між потворними формами сопок і своїми мініатюрними розмірами.

На заставі чекали Петра. Вишикувані в шеренгу бійці привітали гостя. Петро підійшов до начальника застави і вже по-військовому, трохи схвильовано, але чітко відрапортував:

— Товаришу командир, боєць Котельніков прибув у ваше розпорядження.

Коли Петро слідом за начальником пішов до гуртожитку, його схвилював напис:

ПОГРАН. ЗАСТАВА ім. В. КОТЕЛЬНІКОВА

Так, без сумніву, Валентин продовжував жити вкупі з заставою, його не виключено назавжди. Він служитиме зразком героїзму й мужності. Командир передав зброю Петрові.

— Це зброя, з якою загинув ваш брат. Хай ваша рука тримає її міцно і впевнено, як і рука Валентина.

Командир більше нічого не сказав. Та чи й варто було говорити! В очах Петра світилась відповідь, така ясна для друзів і вогненно грізна для ворогів.

Найбільше схвилювала Петра зустріч із Гонгом. На хвилину навіть перервалося дихання, коли Петро зустрівся з ним.

Він тихо підійшов до коня. Гонг насторожився, але це була мить. А далі дивним здалося навіть для бійців: кінь обнюхав Петра й привітно простягнув голову до його рук.

Він довго дивився на Гонга. Адже це був єдиний свідок останніх хвилин Валентина. На повіках заблищали сльози. Петро нахилився до Гонга й поцілував його в білу зірку, що красувалася на лобі.

. . . .

З застави виїхали вдвох. Начальник застави і Петро.

Петро, переповнений вщерть пережитим, мовчав.

Коли начальник застави зупинився, Петро зрозумів, що приїхали. Як не намагався він бути спокійним, але не міг себе здолати. Коли погляд спинився на двох високих могилах, серце болізно забилось, і очі затягло поволокою.

Петро зійшов на могилу. Поряд з братською могилою далекосхідних партизанів лежав Валентин. Могила його потонула в численних вінках, що високо підносилися над снігом.

— Любий Валентине! Я буду говорити в цей безмежний простір. Адже в ньому є частка тебе. Сьогодні ми зустрілися з тобою. Як безмежно любив ти цей край! Ти в кожне слово вкладав частину свого почуття і ти, брате, повів мене. Адже це наша батьківщина, це передовий форпост. Він буяє молодістю, пишною красою нового життя. І цього бояться вороги, бо це несе їм смерть. Ти не злякався смерті, гідно зустрівши її, а вони жахаються, чіпляються за кожну соломинку, щоб відтягти неминуче.

І в нову оселю безмежної радості й щастя увійде пам'ять про тебе, Валентине, бо ти віддав себе в ім'я цих завоювань.

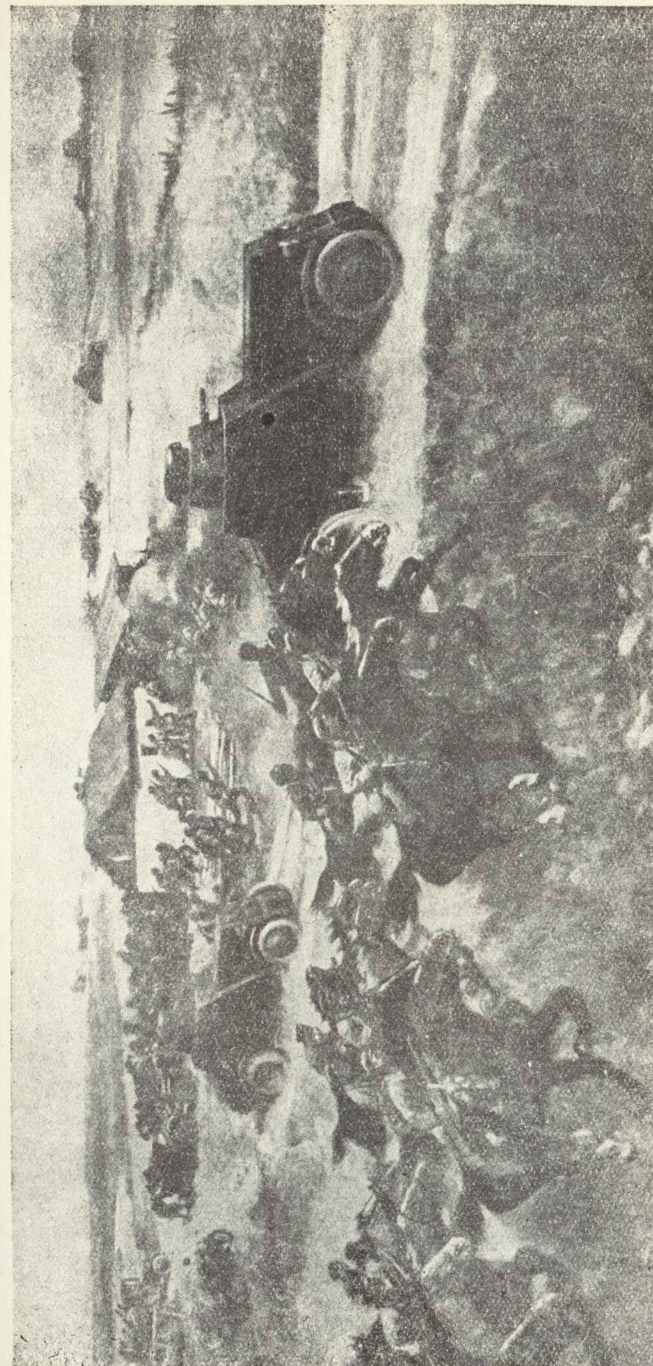
. . . .

Петро стояв з непокритою головою.

Дві сльози не добігли до краю, зупинилися напівдорозі. Погляд, сповнений ненависті, він прикував туди, звідки прийшла ця тяжка смерть.

Так кінчався перший день Петра на заставі.

Харків, 1936.

„АТАКА"

Картина худ. І. Владімірова

Терень Масенко

МАТИ

НА ВІДКРИТТЯ КІМНАТИ МАТЕРІ НА ХТЗ

У нашім раї на землі
Нічого кращого немає,
Як тая мати молодая
З своїм дитяточком малим.

Т. Шевченко.

Мене сповила мати на стерні
І на стерні у спеку годувала,
І, знавши у житті терни одні,
Терновим іменем назвала.

Не розгиналася, під хуртовини спів,
Над прялкою, колискою із сином.
І вмерла коло в'язаних снопів,
За вік увесь не розігнувши спини.

Ні фотографії. Ні сліду. Ім'я звук.
Напівзабута материнська казка.
Життя самотнє. Чоловік — не друг.
Життя без радості, сім'я без ласки.

Іще й тепер мені приходиш ти
В старій намітці, латаній і чорній,
Як пісні скорбної мотив
В життя симфонії мажорній.

Та я іду уже не по тернах
В країні, що цвіте великим садом.
На кожнім кроці зустрічаю радо,
Чого тобі не снилося і в снах.

Дитячі ясла. Світлі дитсади.
Любов держави матері і дітям.
Свободний труд уперше народив
Сім'ю, якої не було на світі.

Уперше тут відшукує дітей,
На ласку їх і в старості багате,
В устах народу нове і святе,
Очищене від муки слово: мати.

Воно не знало всі віки старі
Тії пошани і любові зроду,
Яку знайшли трудящі матері —
Щасливі матері щасливого народу.

Жовтень 1936 р.

Кость Гордієнко

ДІТИ ЗЕМЛІ

РОМАН

ДИТИНСТВО

Як тільки почали розпукуватися берези, забормотали червоноброві тетеруки, в дуплах сосни - Маври дикі голуби заворкотали, дух ріллі занепокоїв серце матирине.

...Тоща мати крізь сон мотає набряклими від утоми руками. Крізь мутну шибку падає світ на пристаркувате лице. Знеможено кидає руками,ві сні стогне вона. Тче.

Щоб не почули діти, що під одним рядном сплять, не шелестіла солома,— підводиться долі дівча, Оленка. Стривожено прислухається, схиляється над лежанкою. Днем сидить за верстаттю мати, людям полотна тче, а вночі морене тіло покою не найде, руками крутить, трусить, кида, тче. Мати розплющує запалі очі, бугрясту в синіх жилах руку кладе на голову дочці. Оленка рада пособити матері, сім год уже, а ніхто в няньки не бере, мізерна така,— все б поміч була матері. Однаково дома робити нічого — ні теляти, ні поросяти.

Сонце піднялося над зеленою халупою, вигрівало землю, пробудило молоді паростки до життя.

Клопіт здавив голову матері. Коло порога земля вся,— картоплі посадити треба, конопель посіяти, ще й зернину яку кинути на півдесятині тій, а зорати нікому.

Як де вдовина нива, неодмінно дорогу зроблять. Зачала лопаткою землю копати мати Галька — земля збита, заїжджена.

Топталася безпорадна Оленка коло матері. Поміч яка з неї? Якби садити картоплю, кидала б під лопатку. Або визбирувати. Немає веселішого діла, як, запустивши руки в холодну землю, рвати спід коріння свіжі картоплини. Або ламати косматі качани кукурудзи з бадилля. Головки соняшника зрізати. Сухі стрючки рвати, вилущувати білі, як з емаллю, квасолини, переливати в пригоршні.

Затужавіла земля—лопатка не йде, із сили вибивається мати.

Від знесилля заплакала, тоді сіла, заспівала:

Ой уроди, боже, пшениченьку яру
На вдовиних діток, на людськую славу.
Ще й удівонька додому не дійшла,
А вже — кажуть люди — пшениченька зійшла.

Несподіване щастя звалилось на голову матері. Пасько Нестір, довгий чорнявий вусань, повз двір ідучи, гукнув до старої:

— Бабо Галько, кинь копати, завтра зорю!

Слово те звучить поважно, владно, не на вітер чоловік кидає, не хтонебудь. Кланятися в пояс зачала мати. Повен двір добра в нього, в економії десь там у начальниках служив, надивився, порядок дома завів, одгороджено тік, обору латами,— видно, дали дерева йому за вислугу, волами привіз, завалив двір деревом, побудував довгі хліви, клуню з фронтоном, хоч води налий, комору. Землі і не багато в нього, зате скот виплеканий, ситий, чистий — червона корова, круторогі вівці, білі свині, з того пишався він, довго і розмовляти не став, не такий уже він, щоб години простоювати в порожніх балачках.

Отож Нестір зоре й заволочить нивку їй, тільки за те рік дитину глядіти Оленка повинна. Як примітив він, до дітей дуже пригожа Оленка та. Щонеділі всіх дітей, бувало, на руках переносить.

Як зійдуться матері в гурт, Оленка дітей, галасливих, надокучливих, перед себе носить, пестить, і де тільки в неї береться сила і охота разом,— дивувалися матері, до дітей прихильна Оленка, грається славно, забавляє, видно змалечку вдачу. Увечері Оленка голодна додому йшла, знесилена, виснажена, не йшла, а точилася, крутився світ в очах їй, цілий день носила, забавляла дітей, хоч би хто шматок хліба дав або хоч у няньки взяв.

Оленка дітей носить, бавить, а дівчатка, хлопці в гурті граються, поміж них зайдиголова Оверко; парубки за ноги беруть його, навколо себе крутять. Моторошно, млосно хлопцеві, ніхто не насмілюється, а ним крутять, як колесом. Вибіг незвичайний такий з хати, таємниче хукав хлопцям під ніс, ті, вчуваючи горілчаний дух, вражені до краю були, заздрили тому зайдиголові. А тоді гасав, як несамовитий, по вулиці, задирався, надавав кожному штурханів, дівчаток тяг за коси, з Оленки хустку зірвав, закинув на дерево. Такий уже клятий Оверко той — треба, щоб неодмінно хтось заплакав. Заплаче— заспокоїться він: домігся свого. І Зінько не кращий його, завжди сіпають дівчат вони. Мало причіпок у них? Крали коней, заховали в яр, Оверко налетів на Оленку, за коси зачав сіпати — виказала крадіїв вона — на всяку капость вигадливий, дівчина в сльозах прийшла. Треба правду сказати, Оверко не терпів дівчаток, надто Оленку,—в очах свого батька кривого Сильвестра, прочитав насамперед зневагу до жінки

він, Оверко не раз за коси хватав Оленку, намагався отак мотнути нею по-ведмежому, як батько матір'ю.

Аж ось щастя не знати яке випало Оленці,—сусіда Пасько Нестір, заможний господар, примітив дівчину, сам у няньки кличе.

Худе дівча з чорною кучмою на голові, вертке, смагляве, „каштан“, як сусіди взивали, часто вилазило на вербу — за тим парканом привабне дворище Несторове. Тучні свині трясли салами, вигрівались на сонці лискучі корови, вівці. Скирти сіна, соломи стояли на току, ситі коні розгулювали.

Мати слухала благовісну річ Паськову, вклонялася.

В біді треба пособляти один одному,— говорив Нестір, хоч молодий, проте досвідчений господар,— по-сусідськи живуть, одне, що зручно, близько ходить, до того ж спать може в себе дома Оленка. А вдень дитину глядітиме.

І так Оленка віднині власний хліб їстиме, зароблятиме на себе. Хіба їй літа не вийшли,— вже сьомий рік минув. Ниву матері зорала, засіяла, споміж дітей розсудлива така, не бігає, не грається, не до того їй. Новий, поважний робітник об'явився в домі, з чого, здавалось,і сама хата споважніла. Вже діти звичайними очима не дивляться на Оленку, нерозгадана для них Оленка та. До одного столу з дітьми не сяде, за страву, що домашні їдять, не візьметься. Де ви бачили: в люди йде, а дома їстиме? Отоді слава, отоді шана їй в домі, коли вона з свого горщика не їстиме.

Мудре те життя людське.

Із світом Оленка розплющує очі. Ні, їй сьогодні просто скучно спати.

Коло високої брами замигтіла босими ногами, новою хустиною вив'язана, тою, що не про будень, Оленка наче в гості йшла.

Паськи саме снідали, за столом сиділи, як Оленка врочисто відчинила двері в хату. Нестір поверта чубату голову, завітрене лице його хмарніє, не дуже щось приязно дивиться він на Оленку чорними очима, Пасьчиха, рум'яна молодиця, ложку кладе, лагідно радить дівчинці погуляти йти, поки Марфа спить, бо воно ще рано.

Оленка пішла з двора, тинялась тісними вуличками, щоб не попасти на очі матері. Відпаровувалась земля, набухали бруньки на деревах, густий дух смаженого сала в'їдався в душу. Картоплю, що дома зварили, діти давно поїли. Хотіла б вона бачити, чи змогла б до того горщика навернутись тепер? А тут ще Нестір зачав дошкуляти, сміятися:—Що мати вже напекла, наварила?—Знають, що окрім картопляної юшки нічого варити.

Гірко все ж бува не знати поведінки людської. Оленка здогадалася. І дитини на руках не носила ще, а вже хотіла, щоб їсти дали.

А воно як забавитись з дитям, то й за голод забудеш. Дитина хоч і тяжка, все ж і Оленка жилава була, дарма що худенька, тоненька така. Пасьчиха, дбайлива господарка, все клопочеться: чи не тяжко Оленці? Дитина часом щоб не випала з рук. О, вони ще не знають Оленки. Таких дітей перед себе носила, матері дивувались. Мов би не чути нічого їй, мов пір'їнка на руках у неї, і, щоб пересвідчити матір у тім, Оленка побігла підстрибом з дитиною на руках, аж поки злякана Пасьчиха сама не спинила її,— зате втіха дитині була.

А вже на схилі горицвіт, сонтрава проросла, на узліссі спід снігу зозулячий льон зеленіє, сонце припарює, бджола бринить, сіда на проліски, збирає пергу годувати діток. А вже Оленка гороб'ячого щавелю на борщ нарвала, а ген дівчина з хлопцем пішли на взлісся фіалки рвати, а земля ще холодна і невідтала, і ноги в Оленки синіми пасмами взялися, та коли стати на стоптану, вигріту землю або суху колодку, воно тепліше. А навкруги так весело, лише простягнеш руку, тупі холодні морди, вимиті матерніми язиками, оступлять тебе, дивляться хрусталевими очима, плямкають беззубим ротом. Лиса теличка ось за рукав тягне, біленькі поросята коло матері товпляться, і тепле, як язики материні, сонце лиже і лиже лискучі спини, повні ситі животи, що розпластались на соломі — солома чиста, аж полискує, аж самій хочеться зануритись в солому ту. Все сите, ліниве, а Оленчин двір порожній, сумний, і суха мати в задушній хаті за верстаттю тче. І мухи на стіні дзвенять, а на землі ще холодно в ноги, коли ж стати на паркий гній, то стає навіть тепло. Смачне густе пійло корова з цебра хлеще, і шкоринки хліба плавають там. Лоша простягло кумедну морду до дітей, і Оленка залюбки пестить його, а маленька Марфа одвертається, боїться. Коли дивитись на сонце, то на йому, мов у юшці, жирні, сальні плями плавають, мигтять. А спід корови молоко парке, смачне, вим'я в корів понабрякало, Марфа може досхочу пити. Ось і вівця замичала, молоко запекло, прибігло біловухе ягня, зачало смоктати. Щаслива Марфа,— в неї стільки скоту, виросте велика, вийде заміж, матиме багатство яке, в достатках житиме, а в Оленки хоч би одне телятко було. Казала Оленчина мати, що й вони куплять корову, як тільки Іван з Христею в економії зароблять.

І що вона за дитина, ніяк не заплаче Марфа та, яка не сильна Оленка була, а обважніли руки їй, захотіла на загородь посадить, побачила Пасьчиха, зачала гримати, простудить дитину їй Оленка хоче. Вже Оленканоситиме доупаду, якби тільки Нестір нивку виорав, щоб не журилась стара мати, здоров'я свого не збувала. А Марфа все не плаче і не дріма, хоч би матір на часинку взяла, погодувала, може б і Оленці який шматок перепав.

Пасьчиха саме вийшла до корів, як зачула плач дитячий, на Оленку нагримала, щоб подалі з дитиною йшла, щоб плачу не чути було. Заколишe хай, нянька взивається, дитину забавити не вміє вона.

Запашний дух розпуклої верби, берези, насичений дух весни зламав дитяче завзяття: Марфу потягло до сну, і Пасьчиха волю Оленці дає, хай іде додому, погуляє, поки Марфа поспить.

З пониклою головою подалася до свого двору Оленка.

Згубила славу свою перед дітьми вона, дома одну страву, пісну картопляну юшку, нарівні їсть, з одної миски хлеще мовчазна, насуплена.

Мати з слізьми виряджає дочку—іди но швидше, прокинеться дитина, може коли прийдеться дров привезти, Нестір коняки дасть.

Якби не одна прикра пригода, Оленка цілком щаслива була б з нової місії своєї. Дома про те говорити не хотіла вона, щоб не горювала мати, невдаха така, відро в колодязь впало в неї. На коромислі за цвях відро чіпляє, воду брала, так відро впало, розплакалася над криницею вона, як його на очі хазяйці показатися, нещаслива її доля. Ще й Оверко, волоцюга, з Зіньком натрапив на ту біду, зачав глузувати з неї, насміхатися, незграбна така, дивіться — наймичка, пхе!— на всю вулицю горлали, галасували вони, скрізь язиками розплещуть. Провина та цілком пригнітила Оленку. Вже ж і лаяла, докоряла Пасьчиха їй. Вона їм тільки збитки робить. Не така поміч з неї, як шкода. Відро витягли, але чи легко Оленці було слухати докори ті? Першого дня як виявила себе. Краще б вона крізь землю провалилася. Про те не сказала матері увечері нічого вона. По веселому виду мати нічого дізнатися на могла. Сподобалося дочці мабуть у Паськів тих, порішила мати, весела прийшла...

Дні зарясніли веселим кольором, вигріта земля буйно хвилювала травами, а на травах прослалися білими стежками полотна, чорний ліс, повитий густим духом запашної прілі, після теплих дощів захлинався в безтямних хлипах, здригався від потужного клекоту, навіть зелений мох на Оленчиній халупі взявся оксамитовим полиском, вабив око, а за сади, городи і говорити нічого,—все цвіло, все буяло, все жило... Он і веселка виграє, з самого моря тягне рибок, жабенят, переносить у лісове болото Вельжень, і Оленка не може одірвати зачарованих очей від оранжевого видовища. І вже хлоп'яки з довгими тичками засновигали в лісах, мучителі такі, поміж них розбишака Оверко, завжди жовторотими пташатами кишені набиті в нього; верталися з озер після дощу, а картузи повні карасиків.

І вже Оленці тепер вільготніше стало, одне, що можна просто на вигріту землю сісти, дитину на руках не тримати,

недозріла ягода де попадеться, можна з'їсти, а потім Пасьчиха, бувало, зглянеться, миску недоїдків дасть, шматок хліба вріже. Хліб, правда, був з жучками, ніколи він не сіявся, чорненькі, як ізюм, жучки рясніють, як ото попадя паски пече, для наймитів припасали муку ту... І коли Оленка ввечері приходить додому, то вже в миски, горшки не зазирає свої, з чого, звісно, вдоволена мати, а за дітей говорити нічого— недосяжна для них істота Оленка, на себе заробляє, ще й матері пособила. Якби й вони скорше повиростали, може взяв би якогось Пасько до скоту. Мало того—коли Оленка одного разу принесла красної матерії на кохточку, диву тому не було кінця-краю — ще й вдяга себе сама до того ж!

І чого б їй ще, здавалося, треба? Сита, вдягнута, так ось як, на думку Пасьчихи, не зуміла шанувать себе Оленка. Сталася одна подія, що мало не наробила лиха всій сім'ї, самій Оленці не завдала великої шкоди. Пасьчиха насушила насіння на печі. Оленка взяла жменю, щоб попоїсти, мабуть, не інакше, стала піднімати дитину, насіння з кишені й посипалось. Пасьчиху аж корчі взяли, спаленіла, лютує, сіпається, як зачала Оленку страмити. За нею не поклади нічого. Вона все хазяйство порозтягає, додому переносить. На сповіді перед батюшкою покаялася щоб. Сто поклонів як скаже батюшка забить, тоді знатиме. Плакала мати Галька, докоряла, била Оленку, щоб не займала чужого. До бідного погана слава враз пристане. Од багатого відскочить. Колотнеча, ціла буча знялася — воно люди сили не пожаліють, здоров'я не пошкодують, коли доводиться, за правду ту.

З дитиною на руках Оленка заворожена стояла край саду, вдивлялася в поле, як вітер прозорі хвилі гонить, над землею біжать вали, коливається повітря—святий Петро овечок пасе, старі люди кажуть. Палкий подув обвівав лице їй, люди ходили хресним ходом святити хліба, щоб росли, мати плаче та кляне—клинок жита засіяла, і той витовкли. Вже так завжди ведеться — убога де нива, неодмінно затопчуть.

Коли Оленка прийшла до баби Федорки позичити хліба, саме Оверко вернувся з економії,— на жучки ходив, пляшку патоки приніс, лиже, смокче, задавака такий. Налляли в миску патоки, і Оленка хліб мочила, солодка така, тільки гірка... Заробив гроші він. Бряжчить, вертиться, на Оленку спогорда дивиться, дошкуляє. Сміха було... Досада бере дівчину — чи б вона не змогла на жучки ходить, так дитина зв'язує, грошей заробила б, з копійкою була, і задаватися тут нічого... Вже четвертий листок на буряку поїдений був, як набирали до Харитоненка дітей жучки визбирувати. Виходити день цілий треба, під листочком найшов жучка, головку скрутив, кинув у пляшку, щоб не вилазив. Увечері жучка здаєш в контору, в пляшку патоки тобі наливають, дорогою ідеш, смокчеш... По п'ятаку в день Оверко ходив на своїх харчах, у широку

батьківську руку висипав гроші — здав батькові заробіток, Оленка своїми очима бачила.

— Ось вам гроші, а на дві копійки цукерок узяв, бо ніяк рощитатися було.

Вже заробляв він на себе, щонеділі приносив гроші, батькові на ладоню клав.

Лаяв кривий Сильвестр Оверка.

— Сукин син, лучче би махорки купив!

Висипав на стіл гроші, перебирав уважно, складав у стовпчики, лічив довго, аж захекався. Грізно на сина напустився:

— А ще де п'ятак?

Оверко зніяковів, запнувся.

Зачав розкручуватиремінця батько, то Оверко чкурнув з хати.

Лаяв, дорікав батько синові, грозив побити, якщо Оверко в хату не вернеться з п'ятаком,— рідного батька обдурить надумав, Сильвестра не обкрутиш, не об'їдеш, людина бувала, вміє, знає, як раду копійці дать.

Оверко понурий брів на городі в зеленій гущавині, одвічний невдаха такий...

Не те, щоб він не визнавав батькового права на копійку ту, про це й думки не було в нього. Та чи вже йому й полясувати не можна? По весні кістки збирав, плуг прооре, борона за плугом вигортає кістки кінські за бойнею. Ганчірник їздив візком, за ріжки, цукерки вимінював Оверко кістки ті. Плуг землю одгортає, ребра виверта, а одного разу ріг коров'ячий найшов, от були заробітки! Дізнався батько, побачив, як ріжком ласував Оверко, зачав допитуватися, де взяв, побив добре таки: де візьме гріш, щоб не смів од батька приховувать, по-своєму розпоряджатися. Нема найгіршого злочину, ніж порушити здавна заведений хатній закон той. Попошмагав добре таки батько його. І так завжди. Не щастить ніяк Оверкові.

Оленка потайки раділа з рахуби тої — хай позадається на вулиці тепер. Оленка всім розповістить про пригоду, подругам розкаже — Метелиці Шурі, Наталці Драній, всім, хай дізнаються вони про того задаваку.

Смачна морква сходила соком на зубах Оленці, огірки, баклажани, зарясніли городи, забуяла соковита рослинність, як решето, соняшники поросли коло хати, і вже звеселіла Оленка, бистра, смаглява, „каштан“, виводила дівоцьким голосом із зеленої гущавини „вербу“.

Пообвисало гілля в Несторовім саду од рясного плоду, прозорі абрикоси, золотий ранет, набрякла соком рожева груша вбирали око ніжними кольорами, перехвачували горло Оленці, а червона, як кров, рясна малина аж обсипалась, не встигали обривати до базару, а як рвати малину, так щоб не мовчали, про це дітям суворий наказ був од Нестора, інакше геть з двору. Мовчать—малину їдять, балакають, співають хай.

Рясна верба лише прикрашала Оленчин двір, а в лісі було чимало дикої ягоди, там і ожина за колючими кущами в ярах, дрібна запашна суниця ще не одійшла, заховалася в густій траві, в бору гриби росли між корчами, заздро було дивитися на веселі юрби дитячі, що йшли в ліс по гриби, ягоди, гукали Оленку, аж їй треба дитину глядіти. Чорний ліс стільки принад ховав у своїх гущавинах, болотах, мохах,— Оленка по руках і ногах зв'язана.

Увечері Оверко, засапаний, розпалений, прибіг з лісу, вихвалявся на всю вулицю, як од лісника одбився, втік він, позабирав лісник у дітей кошики, торбинки, не можна в панському лісі гриби рвати, дику ягоду, позабирав рядна в жінок, що несли з лісу в'язки вітролому.

Як тільки вернеться череда з поля, дитячий гурт на вулиці товчеться. Чимало тих забавок у світі всяких. В „квача", „жмурка", „свині" грають, „довгої лози". Тільки Оленка уникала пустунів тих. Оверко, Зінько на всякі витівки вдаються, на якусь капость неодмінно наведуть. Один хлопчисько на пасовиську задрімав на узліссі, то Оверко з Зіньком нагнули берізку, привязали до ніг, погаласував, поволочився таки добре той, поки натішилися хлопці, одв'язали пастуха, що мало кров'ю не зайшовся. Насипать хрущів за штани, коли засне хто, кропиви накласти або почастувать цигаркою з порохом, на те здатен Оверко, Зінько ще з ним, найзапекліші витівники, верховоди в гурті хлоп'ячому.

Хоч Оленка й уникала гурту, аж Оверко з диким галасом прискочив до неї:

Кра - кра - кракачі,
Збиралися деркачі.
Хто не вийде на краки,
Тому буде так...

Зачав сіпати, скубти, товкти, ледве вирвалася з рук клятого хлопця вона.

Скоро прийшла звістка від Івана, Христі, що в економію на буряк найнялися. Христя за дванадцять рублів у строку жила і харчувалась там, Іванові десять рублів ціна була. Мати передали чисті сорочки дітям, поклон, заробітчанин - сусіда поніс. Не діждеться мати Галька, поки вернуться син з дочкою, прироблять грошей, стягнуться на телицю, за літо кормів припасає вона.

Марудної літньої днини Оленка картопляну юшку в хаті сьорбала, кинула ложку, вибігла за ворота, скам'яніла. Подруги рясні, веселі, в квітах, вінках, співали під ворітьми, Оленку гукали. Тут були Метелиця Шура, Наталка Дранка. Зарябіло в очах Оленці. Барвінком, льоном заквітчані русяві голови, ясними кольорами мигтіли квіти, блідозелені ласкавці, чорнобривці, нагідки, червона жоржина, жовта мальва, тендітна красоля, дзвіночки, півники, дощик, лісова фіалка, кручені паничі, з усього села позбирано квіти мабуть, верни - сонце, рай - дерево, густі пахощі м'яти, любистку, кануперу спирали дух, голову паморочили. Відрада для серця — як не тяжко на душі, глянеш на квіти, відрадно стає. На Оленку нудьга насіла.

Дівчатка понасушували насіння повні хусточки,—врочисті такі, співали плавними голосами, виводили, як дорослі, на Івана Купала гукали Оленку. Дівчата, хлопці гуляють там, колесо гонять, вночі вінки дівчата пускатимуть Пслом — як свічка довго горітиме, довго серцеві мила буде ... Не пішла Оленка, Паськова невільниця тепер вона.

Хоча, правду кажучи, на людях,—це примітила Оленка, веселіше, ніж дома. Принаймні хатніх нестатків не бачить вона. Ситий кінь такий, що на йому виспаться можна, аж полискує, мотає головою; на сонці горіли роси, кінь сопе, Нестір сопе, коня муштрує. На жнива ладнається Нестір. До жінки владно гука він: „одріж шмат підчеревини". Сало, м'ясом проросле, в коморі повісили, хай скрушіє. На жнива з собою брали вони. Пасьчиха виносить Марфу з колискою, дитя спить, і Оленка коло воза топчеться, дитини пильнує, нянька. З Паськами жнивувала вона. В'язать то не в'язала, але снопи підносила, солому загрібала, снопи зернисті, тяжкі були. Марфа спить під копою, в полі душно. Оленка снопи носить, аж досі поперек болить. Перед матір'ю вихвалялася Оленка, щоб мати знала, яка робітниця з неї. Росинку сальця Нестір дав їй, звісно, сало не те, що Паськи їли, гірке, жовте, давнє, проте Оленка пальці обсмоктала. А дома знов сьогодня їсти нічого, і Оленка, мудра така, втішала дітей,— дурні мої, не плачте, скоро хліб новий буде, краще заснемо. Мерщій натягла лахи, зачала мостити, щоб скорше спать лягти, заснеш— за всю нужду забудеш, привабний сон той, в забутті розмовляла Оленка. На це тощі діти похмуро відповідали їй: „добре тобі, ти сала їси, молока" ... Ще й вишень жменю Оленці дали, і вона поїла ягоди з кісточками, щоб наїстися, смачні такі вишні, про те дітям нічого не сказала вона ...

За високими довгими скиртами на Паськовім току не видко шляху було, закривавлений захід закривали скирти ті, край ліса з осокорами.

Одцвіли літні дні, маківки, соняшники сохли в дворах, жовте черево вигрівали гарбузи, низки грибів, яблук висіли під стріхами. Сонце в'ялило листаті жовті тютюни, легені спирав терпкий дух конопель, а в хатах у дбайливих господарів лежали купи сохлих лісових грушок, а з печей бив кислий дух сухих слив. У льохах помідори, огірки кисли в діжках, картоплю, буряк позагрібали в ями.

Голий тік Оленчиної матері. Мізерна купка сінця, за відробіток придбана в Нестора, соломки — розпалити піч узимку

не стане, купка бадилля, з городу настяганого, стовбури соняшника. Мати Галька переривалась, свій город полола, Паськам в'язала, копала, приробляла корму телиці на зиму. Ще треба обложити хлівець, що світив ребрами хворостяних стін, лати голі стриміли,— просто біда без господаря. Воно й за господарем щастя не було: завжди з пляшкою не розминався, що заробляє, вслід пропиває, ще й у хаті ти невільниця перед ним, завжди збита була, знущається, кричить, мотає тобою, синці з тіла не сходили. Їхав з ярмарку, не відчинила ворiт — похребтину перебив, спини не розігнути. Жила так, аж поки не згорів від горілки він. А тепер самій лад давати треба скрізь, добро, хоч діти підростати зачали, поміч матері. Оленка теж пригадує батька свого. Не любив докорів слухати він. З ярмарку вернувся п'яний, згріб матір у дворі, зачав бити. Оленка боса по снігу біга, собі плаче. Визволилася мати, побігла в ополонку топитись, Оленка за нею біжить, кричить— „Ой, матінко". Перейняв батько матір, зачав у спину місить, Оленка коло матері в'ється, під кулаки лізе, за матір чіпляється... Стара мати Галька, не так стара, як змарніла, виснажена, дякує богові, гарбузи цього літа вродили нівроку, телиці буде соковитий корм, а що самі пектимуть. Оленка дуже любить солодкий печений гарбуз, як їси, дух забиває запашний такий, якби це пшона та молока заправить, була б на славу сита каша. Стара то й на страву дивитись не може, нічого не їсть, не п'є, зовсім журба зсушила, пила вже й трилисник для апетиту, нічого не помагає.

Коли з дерев спав лист, останні табуни стривожених птахів одлітали, змерзлося болото Вельжень, а небо позатягали сірі хмари, наповзли суворі вітри з морозами, тоді робочий люд вертався з економії. Худі, чорні до кісток вироблені прийшли Іван з Христею на зиму додому, на материну голову прийшли. З заробленими грішми не знали, що справити, куди повернути. Мати вимагала телицю купити, Христя на відданні дівчина, їй треба скриню дбати,—що вона вік у дівках сидітиме, старітиме, хто її тоді візьме, куди дінеться вона? Іван обірвався весь, вся сім'я обдерлася, ще й хліба на зиму придбати треба. А найдужче страхає матір податок, як згадає, так і зуби в роті терпнуть. Приходив урядник із старостою, в холодну посадить загрожував. Горювала мати, сумували діти, за мискою вночі радились, сперечались. Покірні, слух'яні все ж були Христя з Іваном, шанували матір, тому мати Галька верх взяла.

Вимріяна, довгождана гніденька телиця, на лобі біла латка, в дворі стояла, урочисто вся сім'я привела — мати, Іван, Христя, припозичили в Нестора грошей. Мати винесла шкоринку хліба, присолила, з молитвою телиці дала. Оленка собі простягла шматок, а язик у телиці жорсткий, мов листя соняшника. Велика відрада для сім'ї телиця та. Всі надії падали

тепер на гніде створіння.— Первісточка, на весні з телям буде,—сповістила мати. Збуджено, захоплено гасала дітвора. Здається, аж у хаті світліше стало. І дітей мати не забула, вив'язує медяники, обдаровує всіх, щедра мати. Скільки радості на тій землі бува! Весь клопіт сім'ї, тепер всі турботи, вся любов, жадання навколо телиці зійшлися. Одежа, хліб, чоботи одійшли назад.

Оленка прийшла від Паськів, куди бігала сповістити радісну новину, схмарнілою. Хіба ж можна було в ці хвилини мовчати, замикатись від людей, занурюватись у своїй хатині, коли серце вщерть сповнене незнаним хвилюючим відчуванням? Не дуже щось привітно зустріли Паськи звістку ту. Набундючена, пихата Пасьчиха розводила опару. Нестір подивився на захоплене дівча маленькими глузливими очима, вразив гострими словами:

— Купили телицю? А на чиїй землі будете пасти? Чи в вас толоки є?

Схмарнілою прийшла Оленка додому, не сказала нікому нічого, затаїла в серці клопіт.

Затьмарили голови всім нові надії, нові турботи. Іван хлівець полагодив, обложив соломою, вкрив. Ходив на поденку в лісництво, дров придбав, Нестір привіз. Христя цілу зиму пряла для хазяїв, соломи, сінця приробляла, мати ткала за миску муки, круп, сім'я сита сподіванками була. Тож одного морозного ранку на дворі запарувала перша лопата гною. Дивне видовище. Мати Галька не могла дивитися без хвилювання, потекла сльоза їй з ока. Відтоді мов легше на серці людям стало.

Оленка ж своє діло знала, ходила до Паськів забавляти дитину. Вже на руках не треба носить було, Марфа вже сама ходила, бігала на хитких ногах, нянька ледве поспівала за нею, так і гляди, щоб кудинебудь не втелющилась, не перекинула, не наробила шкоди, не вдарилася. Оленка завжди мусіла вчасно наспіти, попередити, не дати дитині впасти, бо інакше біда. Вертлява дитина була, не менш виморишся коло неї, як на руках носиш. Отоді тільки відпочинеш, коли спить. І то Пасьчиха найде роботу — миски, горшки перемити заставить, не сидітимеш, склавши руки, букваря читати, як інші людські діти. А тут ще сніги позамітали вулиці, вийти ніяк у дертих черевиках, в хаті сидіти ще можна, аж ось попіл винести, дров принести, додому перебігти ноги промерзають, як у лелеки, червоні, в синіх плямах. І руки тонкі, ловкі, і сама Оленка худа, чорні очі горять, жива, проворна, мала яка, а оберемок дров принесла за дорослу. Далебі, вона і води журавлем сама витягне з обледенілого колодязя, принесе, хоч і захлюпається. Підмазать, думаєте, долівки не зуміє вона? Вигладить, виведе, жовтою смугою коло печі підведе, любо глянути, і віхтів не знати. Зранку великі кучу-

гури снігу понамітано, поки доберешся до тої соломи, по пояс у снігу, на розпал принести оберемок соломи треба, за шию, в черевики снігу скрізь понабивається. Увесь світ білий став, аж на душі легше, іноді тільки в очах жовті такі, як кульбаба, плями мигтять, і голова мов би гаряча. А бір густий, аж гуде, густозелений, як обрубаний стоїть, і мисливець із собакою полем іде, і діти ген в теплих кожушанках, валянках на санках з гори спускаються, а Оленці треба соломи ключкою настягати, Пасьчиха піч топить буде, може й Оленці перепаде ложка яка гороху. Догодить хазяйці ніхто не вміє, а Оленка вміє. Досить тільки взяти до юшки цвілий шматок хліба, як сварлива Пасьчиха серцем одійде, лагідна стане така. Дома ж телиця гніденька в хліві стоїть, мила, з лисою латкою на чолі, Оленці так і кортить погладить її.

Діти із школи йдуть ген. Нагадала Оленка якось матері за школу, так тільки розсердила матір:

— Гляди дитину, мені треба наткать, напрясти. Хіба з себе шкарбана скину, сама на печі сидітиму, а ти в школу ходитимеш?

А тут ще підметка од черевика одлетіла, добре, що хоч Оленка найшла, притисла до грудей підметку, снігу набилось повен черевик, тоненька протерта підметочка все ж захищає душу. Глибокий сніг упав, аж серце звеселіло, Оленка рада материному недоноскові, менші діти перед вікном нудьгували, дорвала Оленка черевика свого, що тепер діяти? Як одлетіла підметка, мати Оленку лаяла, чи вона між корчами лазить, ніщо не держиться на ній? Все здається матері — речі не доживають віку свого, надто короткий вік у тих чобіт, юпок, коли б то їм краю не було, мріяла мати. І коли часом нову якусь дорогоцінну річ доводиться в хату придбати, мати Галька мов з жалем довго тримає в руках, дивиться, тоді, мов з острахом, наважується одягти тернову спідницю, здається їй, людина не варта тих дорогих речей, що переводить. А тут різдвяні святки надходять, весело дітям, як чоботи є.

Оленці мабуть нічого не треба на світі, другого дня не встала вона, помутніли очі їй, в грудях заложило, в жару кидалась, стогнала, тіло червоними плямами взялося. Тоді всім така мила, рідна стала вона, уважні всі до неї були, перенесли враз її з долівки на теплу лежанку. Прийшла мудра баба Федорка, мати з благанням і пошаною дивилась на неї, Федорка запашним липовим цвітом Оленку напоїла, мати пішла до Паськів випросила ложку меду, з медом липовий цвіт був, молока принесла Федорка, молоко було гаряче, одворотне, не хотіла пить Оленка.

Щовечора в хаті стояли густі випари чудодійних пахучих трав — клейка медоносна материнка простуду виганяє, терпка ромашка, деревій проти шлунку, над Оленкою схилились дивовижні голови, пелехаті з насторченим волоссям, то

зовсім не голови, а якийсь корч звисав над Оленкою. А одного разу Оленка ясно побачила перед самими своїми очима власну потилицю з золотими косами, а в косах шовкові стрічки аж горіли, червоні, зелені, сині, всякі були, сяяли, миготіли, аж очам боляче було. А сама Оленка легка, як хмаринка, свого тіла не чула, довго літала в безмежних просторах, тільки головою вниз. Її навіть нудило з того. І часто ніжний материн голос над собою чула вона, тільки не можна було розібрати, що мати каже, не то співає, не то кличе кудись за собою Оленку, а голос незвичний, дивний такий, довго бринить над Оленкою, заколисує, не то голос, не то бджоли гудуть над сонячною липою, що пишна така в цвіту стоїть. А тоді ще дівчата співали веснянок і грали в гусей, і за Оленкою скажений вовк гнався, а голова в вовка схожа на Паськову, тоді приходив урядник у синім жупані за царськими податками, і мати перед ним на коліна падала, а він вишкірив на неї вовчі зуби.

Груди боляче рвало, Оленка кидалася, бухикала, аж вікна бриніли. Стривожені дитячі лиця схилялись над нею, змарніла мати. Лиця були такі буденні, і Оленка довго вдивлялася в них помутнілими очима, приходила до пам'яті. Оленка підвела голову, але в очах їй замигтіло, і голова знеможено впала. Так і лежала, очі заплющила, різні приємні згадки в голову западали. Червона в синьому горошкові кохточка на ній, надивитися не можна, діти очей не відривали, вражена мати була, від Пасьчихи нагорода за вірну службу. Не забути ніколи хвилюючої днини, як вона тремтячими руками розкладала перед матір'ю, приміряла вогневу тканину, що густим духом свіжої фарби легені спирала. Хіба ж вік носити Оленці перешивані недоноски?

Потім прийшла сувора густоброва Федорка, принесла молока, мати дякували богові, — вклонилась по пояс Федорці, відходила дочку вона, всі раді були, одужуватиме Оленка тепер, випила молока склянку, набиратиметься сили. Мужицька кров усе перетерпить. В лікарню везти коня нема, двадцять верст — чимала дорога, вже й так Паськам по горло винні, мужицькі діти так звичні.

Діти дивилися в рота Оленці, як шматок хліба з медом танув у руках їй, найменшеньке хлоп'ятко Івась насупилося, — як Оленці, так і молоко, і мед, — усе можна, можливо і йому в глибині душі захворіти хотілося, воно й хворіти не тяжко, як стільки ласощів скуштувати. Мати завжди лагідно до Оленки обізветься, перший шматок з печі — завжди Оленці:

— На тобі перепічку гаряченьку, з молоком із'їж.

Федорка гордо перед себе голову несла.

Діти з усякими новинами Оленку обсіли, так кортить їм щось радісне сповістить сестрі, щоб звеселіла вона. Оленка слухала мовчки, не питала, не відповідала, знеможено очі

заплющила. Зоря скоро з телям буде,— дізналася вона,— Паськи взяли іншу дівчину, та хай Оленка не журиться, як тільки одужає, знов дитину глядітиме.

Як дізналися люди, що в баби Гальки по весні корова з телям буде, охочіше молока позичали, особливо ті, що в них ялівки були, думка та — влітку самі позичатимуть. Мати полотна ткала, Христя мережку коли вишиє, напряде півмітка, миску пшонця, муки зароблять, картопельки, квашений помідор, огірок, капуста своя, так і перебивались зиму...

Стала поправлятися Оленка, по хаті никала бліда, аж світиться, в вікно дивилася, весну виглядала. Весело дзюрчала вода з стріх, уже в полі горби чорніли, набухав бруньками чорнолоз. Іноді кашель рвав груди — не то простуда, не то їдка порохнява, що в хаті стояла, як мати тче за верстаттю, груди роз'їдала. І коли сонце скупим проблиском проб'ється крізь мутну шибку в хату, засновану основою, густа порохнява так і грає під саму стелю.

Щоб дарма не тинялась Оленка, без діла не була, не нудьгувала, мати її засадила за веретено. Щодня міцніла вона, іноді на парафіновому лиці рум'янець виступить, до Паськів не стала ходити, боса, висидіти в хаті ще треба.

І мати ожила, не хмурилася, не скніла, урочиста така за верстаттю сиділа, мудро водила жилавими руками, споважніла навіть, скоро теля буде, вже корова вим'я налила. Неділь через дві.

І вже сусіди стали примічати бабу Гальку, вітались до неї.

Сонце в вікно частіше зазирати стало, посідали на лаві Христя з Оленкою, зачали прясти, Іван пряжу мотає, в проворних руках веретена дзюрчать, пісня весела така, буйна ллється, рветься з грудей. Виводила Христя сильним голосом, м'яко бриніла Оленка, мати Галька, мов та польова бджола, врочисто гула, ну, а Іван, як парубок, просто вивертав голосом на всі лади. Нестір, що на той час возився в загороді коло гною, зачувши спів той, так і прикипів із вилками в руках, здивовано підняв марудне чоло, посунув шапку з уха, непорозуміло дивився на маленькі віконечка, облуплені стіни, здвигав плечима, зітхав глибоко, вражено, не то з досадою. Приголомшена цілком людина була. Вийшла Пасьчиха за поріг, піч кинула, стояла, прислухалася, глузливо позираючи на зелену хату. По-сусідськи живуть, в нужді конають, пороги людські оббивають, завели співи, лихо вам на голову! Злидні заспівали... Весело їм. Глибоко обурила, занепокоїла людей непристойна поведінка та, пісня та, мов якусь наругу над честю своєю вбачали в тім Паськи. Думаєте хазяями стати? З Паськових рук вирватись? Не вирветесь! Зловісно блимав очима Нестір, брався за вила.

В сонячному сяйві кружляли веретена, густа курява грайно тремтіла в хаті, млосно бриніли дівочі голоси, мотала мати

галька проворними руками, мудрі старі риси врочисто світилися. До чого все ж таки весело іноді буває в житті! Думала стара тиху думу. Свята краплина молока скоро в хаті буде. Полегкість натрудженим рукам. Від Паськів визволення корова та принесла. За відробіток не прийдеться літо полоть городи Паськам. За глечик молока не доведеться спину гнути на Паськовій ниві. Споміж людей і стара Галька не остання. Дні-ночі за верстаттю не сидітиме. Затоптана злиднями, не хилитиме сивої голови перед Нестором тепер. Вільніше дихать стане.

Оленка, замотана материним кожухом, зarивається в солому, крізь дерту покрівлю мрійно дивиться в зоряне небо. Десь збоку корова парко дихає мало не в саме лице, зітхає тяжко, утробно, чмиха, підіймається, стогне. Від корови тхне теплою парою, і Оленка водить рукою по холодних ніздрях, теплому чолі, лискучій шиї. Воно хоч і перед весною, проте в хліві холодно, промерзають хворостяні стіни, і Оленка щільніше замотується в материн кожух, стереже телятко вона, як найдеться, щоб бува корова не затоптала, первісточка. Постанова така в сім'ї була, першу ніч Оленка захотіла в хліві ночувати, може на її щастя телятко найдеться, не посміла відмовити дочці мати.

Ця весна особлива була. Дні, насичені цікавими подіями, минали, мов у казці, незвичайні такі, небуденні дні. І мати цілу ніч не спить, на зорі дивиться. Ось волосожар за хату завернув, виходить мати до корови опівночі, в хліві стоїть, прислухається. Дрімлива така в хату йде, на лежанку валиться. Ось півні проспівали, і знов мати на ногах. Верба коло порога стояла, як чепіга над вербою заверне до порога, знов устає мати, до корови навідується вже перед світом. Зачула Христя, що корова стогне, мурчить, лягає, витягається, тоді гукнула матір. Як рукою, сон з матері зняло, побігла до Федорки, ліхтар узяла, коло корови зачала ходить.

Оленка спала безмятежним сном, коли мати гукнула її:

— Оленко, ось вставай, подивишся, яка теличка лисенька в нас є.

Засвітили лампу, мале телятко серед хати тремтіло на тонких ніжках. Що вже переживань для Оленки було, хвилювань... Обняла ніжно, гладила, пестила телятко, що смоктало її пальці, слинявило беззубим ротом. Дивовижний світ заграв у прозорих очах йому.

Діти поставали на коліна,—в хліві ревла корова призивно так,—за матір'ю проказували слова незвичайні такі, незрозумілі, дивні...

Ще перед світом Оленка до Федорки метнулася збуджена, рум'яна, сповістила радість свою, що в них уже теличка найшлася. І хоч Оверко нишком сіпнув її, проте Оленка не

образилася, не посмутилася, вже надто незвичайний день сьогодні випав.

Сивий дідок вулицею брів, і Оленка перейняла його:

— А вгадайте, дідусю, що в нас найшлося?

Побігла мерщій далі, не чекаючи відповіді, на предиво старого, обминала, стрибала через калюжі, весело дзюрчала вулиця, співало серце.

Мати надоїла молока, молитовно поставила в піч, весело палав огонь у печі, а діти коло печі, побравшись за руки, дивились на огонь, стрибали, приспівували одне тільки слово: молоко, молоко, молоко!

Аж їсти молоко було гріх, тепер, казала мати, саме неділя вербна була, тому мати обложила снігом, льодом горщик той, так до паски простояло молозиво те. А з молока сир та масло робила мати Галька, мудра мати.

...Дивилася мати з тихою радістю, як дитячі уста припадали до череп'яних мисок, жадібно смоктали, тягли запашне гаряче питво, що аж зарум'янилося в печі, сила прибувала в дітей, а молочна пара обгортала зарум'янені лиця, що аж потом зросилися.

А потім вимазати глечика від сметани мати дітям давала, так мало не розбили глечика діти — тягнуть, сіпають одне в одного.

Не раз бувало й Пасьчиха заходила до хліва, не могла натішитись на молоду корову. Казала Федорка, застерігала, щоб Пасьчиху не пускали до корови, заздре, лихе око в неї, щоб не завдала шкоди корові, та хіба могла баба Галька будьщо подумати? Не раз бувало і шматок хліба з сіллю приносила Пасьчиха для корови, приязна така сусідка.

З молитвою ранком і ввечері ходила мати з дійницею до корови. Затаївши подих, Оленка на порозі стояла, прислухалась, як дзюрчить молоко в дійницю. Щаслива, осяяна з матір'ю в хату йшла. Любовно, ніжно мати зливала всі недоїдки корові, горшки споліскувала, висівочками заправляла, щоб сита корова була. Повну дійницю завжди перед собою молока несла, боялася, щоб не розхлюпать.

...Коли великодної неділі стара мати Галька з сонцем прийшла до хліва, задубілий труп корови привалив двері.

...Христя голосила над порожньою скринею. Сорочки, одежину урядник за борги взяв.

А тоді знов у лісах чорноброві тетеруки забормотали, а в дуплах сосни - Маври дикі голуби заворкотали...

ДІВОЦТВО

Дівчата в засмальцьованій одежині, поблискуючи на сонці сапачками, на яких моталися клуночки, йшли польовою дорогою. Маруда сільських днів, хатніх турбот спадала з лиць,

цвіли вишні в садах, осипався рясний цвіт, палило сонце, в'ялило, цвіт згорав, облітав, пекуче літо взялося, ясна прозелень вбирала око, просторіш думкам ставало. Далекий дзвін урочисто коливався над нивами, над головами бурно розлився спів жайворонка.

Оленка пленталась за дівчатами, довга вицвіла спідниця билась аж по п'ятах їй, мигтіла сухими литками, не мала пари собі вона. Дівчата міцні, рослі, хоч би й сестра Христя,— худа безкровна Оленка, серце неспокійне в неї, ще не візьмуть між дівчата її, мізерна така, два роки вона набавила собі, сказала п'ятнадцять, тож і довгу спідницю на те пошила. Чи їй все дівоцтво дома сидіти, дітей глядіти? Порішила сапачкою заробляти хліба собі. Вже й Марфа лазила по деревах, виплекала Оленка. Там така уредна,— Оленка їсть борщ, так неодмінно жменю солі сипле. Із дівчатами Оленка зрівнятися хоче. Восени додому прийде з економії знатна політниця, при грошах, одягнеться, взується, нерівня нянькам. Скриню то рано ще дбати, дівчата засміють. Он сестра Христя не одне літо вибула в економії, скриню надбала, думала заміж іти, а тепер скриня знов порожня в неї, сиди знов у дівках. Виповнилися дівчата ті за зиму, Оленка хоч і непоказна, зате в роботі жива, сапачка в проворних руках так і ходить, так і грає, гостра, зручна сапачка з кленовим держальцем, нова надія, втіха Оленчина. Вирвалася з дому вона, рада з очей материних піти.

Пригрівало сонце, танули сніги, а вже матір неспокій пройняв. За зиму все з'їдено, скоро великдень, справитися треба, жменю зерна кинути, картоплі засадить, а діти на материній шиї сидять. Розгубленими очима дивилась на жовті лиця мати. На своєму однаково робить нічого. Що його дома сидіти, до лінощів привчатись? Коло печі мати сердито торохтіла рогачами, за верстаттю сувора, насуплена ткала, кидала слова повчальні. З лінощів не буде людини.

Перед весною в піст верхівці їздили селом, в принадні краї дівчат зазивали. Від бурякових королів Харитоненка, Кеніга посланці прибули. Довгий чорнявий вусань Нестір Пасько поміж них. В економію знов найнявся він. Нужда заставляє. Думаете, як воно, прикажчиком легко бути? Легкий хліб? Земельки треба надбати. Хазяйство своє примножити. Без землі який з тебе господар? Земля! Чи є в житті будьщо змістовніше за слово те? Багатство, сила, слава закладені в слові тому. Де його скот ходитиме? Де розгулятися хазяйському хистові? Настягав, прикупляв клинків він у тих, хто спивалися... Ві сні він часто стогнав, вертівся — неосяжні простори буяли тучними хлібами — марилися йому. Синів багато було в батька, землі не ставало, ходив в економію Нестір землі заробляти. Придбав хазяйство чимале. Аж тісно людині дома стало, подався знов в економію, добре довів

свій хист, шанували тут його... Коло дому жінка з наймичкою раду дадуть. Полоть, в'язать однаково дівчат наймати треба... Нестір в економії приробляттиме, спасибі, голова ще є на плечах у нього...

Привітний, балакучий такий Нестір став. Жартами так і сипле, у строк набирав дівчат, хлопців, просто на досвітки прийшов, де Христя з подругою Веклою Нарожньою пряли.

— Добрий вечір, дівчатка. До мене каші їсти?

— По чім дасте?

— Дамо, як люди. Десять аршин ситцю буде.

— Кубу?

— Ні, ситцю.

Дівчат це не принаджувало. Знехтували вони запрошення те. Покищо й повередувати можна. Вибиратимуть кращих. Щодня верхівці в Буймир їздять, дівчат зазивають.

— Від Кеніга з Карлівки приїздив, обіцяв кубу на оборки нам.

— Я вам тоді ще по хустці прибавлю,— пообіцяв Нестір.— Під час жнив будемо мед давати.

Диво дівчат узяло: завзята людина Нестір той. Як у себе дома, в економії порядкує він. Видно, силу в руках має.

П'ятаком дорожче пообіцяв, дівчата до Харитоненка найнялися. І то тільки своїм односельчанам красно платить він. Інші того не матимуть.

Дівчата, звісно, втішалися, пишалися з уваги такої поважної людини, як Нестір, до них. Воно, як не кажіть, гарно бува, коли з свого села в начальниках хто є.

Як приспіла пора, із слізьми мати Оленку виряджала, сорочку на переміну дала, дві ряднини — одну стелиш, другою вкриваєшся, а рушника буде одного, воно літо: випереш, враз висохне. Не до пана, так до хазяїна, все одно, наймагися треба, бо вже годі няньчувати, пора яку копійку заробить. Півдівки вже.

Це вже Оленка й сама знала. Коли живеш, треба заробляти щось їсти. Ніхто тебе годувати не стане. Дармоїдом щоб мати не взивала.

Довга, душна дорога була, дівчата спочатку співали, тоді понурилися. Оленка притомилася. Не те, щоб вона ходить незвична була. Ходила не раз і в далеку дорогу, малою до тітки якось тридцять верст ішла ще й гарбуз, великий, жовтий, гостинця несла, качанів десять кукурудзи, вночі через болото переходила, в плаву провалилася, зачала кричать, пастухи зачули, врятували.

З крутої гори над Пслом політниці обернулась, на далеке село дивилися з нудьгою. Хазяйські дівчата на своїх тучних землях, уквітчаних городах літо вибудуть, порозростаються, порозкохуються, з хлопцями нагуляються, наспіваються. Трикляте дівоцтво, молода сила по наймах розвіяна!

Посідали над кручею, розв'язали клуночки, хатній сухий хліб з дороги дряпав у горлі.

За вітром слались сходи, березові, вільхові ліси вкрились молодим листом. Проминули яр, білі довгі будівлі під черепицею повстали перед очима, незнано хвилююче чуття обняло Оленку.

Он контори, низькі довгі, стоять, повгиналися, повгрузали вікнами в землю, старі люди кажуть, не було ще пилок, як ті контори поставлені, пластини рубані, дубові, цвяшка не вженеш. Вдалині завод заліг у видолинку, колія веде аж до заводу, вагонами сиплять буряк, а вона сама вже несе до заводу. У дворі на хазяйстві поважний люд мотається, дівчат, хлопців наймалися прийшло чимало.

Здивувалася Оленка, коли побачила, що тут чимало підлітків було, ще менших за Оленку навіть.

Споміж них вздріла вона у дворі в економії, кого б ви думали?— Оверка - волоцюгу. Споважнів, руки в кишеню стромив, тютюн смалить, перед себе слиною чвиркає і не дивиться. В полотняних штанах, сорочці, солом'яному брилі, крізь дертий верх вилазить жмут волосся, справжній тобі заробітчанин, сірячок наопашки, ще й батіг на руці намотаний. Ноги чорні, репані, позасихало болото на них, сапачкою не вишкребеш. Ще й ніж з дерев'яною колодочкою на шворці коло ремінця висить. Поважне діло Оверкові на лану доручене — сапачки плішити—пхе! І він в політчиках! За політницями воду носить. І хитрощі не помогли. Як договір складали в волості, то Зінько, Оверків приятель, ліг на землю, Оверко йому на спину став, щоб вищим здаватися, у віконце зазирав згори, рослий хлопець, мовляв, більшу ціну щоб дали. Тоді помінялися: Оверко ліг на землю, Зінько йому на спину став — парубок, мовляв. Шістнадцять год, рослий який. Схитрувать захотів, аж не вийшло. Оверка дівчатам сапачки гострить настановили, а Зінька хто зна куди загнали.

„Теж політниця, пхе!"— очевидно Оверко думав, косив на Оленку непривітним оком. Діти обмінялися зневажливими поглядами, мов би нічого сказать було один одному. А тоді весь час не розмовляли, одверталися, мало на селі сіпалися? Оленка пригадала всі штурхани, синці, знущання, що зносила від нього на селі вона. Обурення залило їй душу, нестерпна, причеплива, як реп'ях, людина Оверко той.

А незвичайного так мало. З першого дня обвиклася Оленка вже, вибивалася з сили, тільки нагнати дівчат ніяк не могла вона. Оленка полола, сапачкою мотала, бур'ян рубала, міжряддя розпушувала, засапана, натомлена, темніло в очах їй, червоні плями мигтіли, цілу ніч до того ще не спала, цілу ніч дівчата любилися з хлопцями, не до сну. За політницями не встигала вона, мало не переривалася, адже за спиною грізний Нестір з палюгою йде, пригінчий, ще подумає — без сили

вона. Адже з ласки взяли між дівчата її, зважили на сльози, вона не відставатиме, тож старатися тепер Оленка мусить. Завдяки Несторові,—сусіда, ледве вблагали його,—в ряду з дівчатами вона. Такий поважний Нестір став, сотня політниць під його рукою, силою такою заправляє, Оленка не осміл. люється доступитися до нього... Хоч воно й сусіда, та хіба звичайно забалакаєш, засмієшся?

Христя сміялася над Оленкою, глузувала: панські посіпаки хитрують, меншим ціна менша, десять копійок ціна підліткам була, а думка та, що вони зроблять за дорослих. Панові вигода з малих більша. Безотвітне мале. Сила-силенна їх тут, це бачила Оленка. Основа в економії — підліток. Без відмови роблять, їдять, що дадуть, замінять дорослих, за півціни роботу вправлять.

Прикро Оленці було слухати річ ту, огидними словами взивала Христя тих пристойних людей у білосніжних манішках. То вона мабуть із серця. Після того, як урядник взяв скриню в неї, злостилася Христя, на всіх набалакувала не знати що.

Сапачка проворно стругала м'яку вироблену землю, що шкориною взялася. Оленка й не дивилася перед себе, з острахом вчувала, що дівчат не нажене, повиростали вони на ріллі тій, широкі крижі, міцні руки втоми не знали. Нарівні з дівчатами два рядки гнала Оленка, не хотіла йти в „чекерду" — підлітків так називали, зневага вчувалась в слові тім, хоч та чекерда ту саму доріжку поле за півціни.

Краска кинулась до лиця Оленці, вона примітила, що Оверко стежить за нею, певно, що не з добрими думками, глузує, позад усіх іде вона, розплеще на селі хлопцям, дівчатам, яка політниця з неї. На лихо наставили його сюди, де Оленка поле, мало він ще їй допік дома. На руці сапачки носить він, ту справляє, налагоджену дає.

Один випадок пересвідчив Оленку в неприязні хлопця. Вона довго не осмілювалася, не гукала Оверка перемінити, поклепати сапачку свою, хоч сапачка й спадала, до того ж затупилась, по буряку плаває, не стругала, не різала, тяжко полоти було. Христя тоді сама покликала хлопця. Оверко, нехтуючи, тернув кілька разів терпугом, на переміну вже не було сапачки в нього, забив клинця, жбурнув під ноги, навіть у руки не дав, інші гукали його. Не сказала ні слова на те Оленка йому. Прикро хлопцеві мабуть за попихача поміж дівчат бути, тож не терпить односельчан він. Так би дома він вихвалявся, а тепер усі знають,— за клепача на буряках він.

Оленка побачила перед себе обполені рядки, то сестра Христя переполює рядки їй, сама замориться і Оленку не витягне. Тонкі малосильні руки набрякли втомою, від ліктя ломить, неповоротка сапачка стала, під руками спухло, крижі болять, здається, розхилився б, так і лежав, хоч на голоблі.

А ну, спробуй тільки котра крижі випрямить, глузливими, огидними словами обдасть Нестір тебе,— Оленка тому свідком була,— а то й палюгою підజене. Мов підмінили Нестора того, на селі був такий привітний, гожий, а тепер приступу нема до нього, гримить, лає, а декого і палюгою вріже. Коли б знали ті, що в білосніжних манішках, бачили, як з людей знущається Нестір, не здобрувать би йому.

Христя посміхалася з думок тих, знов таки злостилася вона, за що пани докорятимуть вірному слузі своєму, саме такого шанують, дарують вони, що шкуру з політниці стягне. З чого ж і розбагатів Нестір той,— перед панами вислужується.

Досвідчені слова будили тяжкі відчування, складне, плутане життя, не збагнеш ніяк.

Старшої сестри подруга Векла Нарожня з другого боку теж коли сапне, бур'янину зріже Оленці, рядок підполює, меткі очі в тих дівчат, за сапачкою не вгледиш. Навмисне пустили всередину Оленку вони, щоб витягать зручніше було. Оленка поряд із дівчатами йшла байдужа з того, чи стежить за нею Оверко тепер. Оленці навіть кортіло, щоб Оверко побачив, як дівчат нагнала вона, проте, звичайно, йому в голову не прийде, що сестра з подругою підполюють рядки їй.

А рядки—краю не видно: довгі рядки, менше дівчата спочиватимуть, до краю гнатимуть.

Політниці червоними очима люто дивилися перед себе, порохнява очі роз'їдала, полюбовниця Нестора стегнаста Секлета погналась як, щоб дівчата не відставали, наганяли.

Оленка позаду йшла, бур'янину проминула, Нестір напав на неї:

— Красна спідниця, вернись!

Зачав перед дівчатами срамить, лаяти, добре, хоч Оверко не чув, завернув назад Оленку, бур'янину зрізати примусив, а за тими, що вони п длизи панські — за Секлетою — не бачить, аби передня йшла, дівчат за собою вела, буряк попригортаний у неї.

— Чого бігти, чи ти собі робиш?— спиняла Христя Секлету, врозумляла.— Хто нас похвалить? Поли хоч доупаду, однак огудять. Панського добра тобі жалко? Чи хочеш, щоб дівчатам спротивіла ти?

Секлета ненависно на всіх дивиться, не то з досади, не то з сорому, до всіх їй байдуже, ще дужче погналася вона, завдатку, кажуть три рублі взяла, нові черевики справила, тепер виплутуватися треба. Ще й Химку підговорила.

Політниці бачать, що їй стриму нема, Векла Нарожня тоді завела, всі дівчата підхопили:

Задні з горщатами,
А передні з байстрятами —
Оце вам за те,
Що ви біжите...

Нестір мотався, грозив, казився, не міг вдіяти нічого, бо всі дівчата співали.

За Секлетою треба гнати, бо вона пройде скорше, перша рядок, лежить на череві, поки всі зійдуться, на сонці вилежується. Разом заходять, та не разом виходять.

Христя не стерпіла: коли одвернувся Нестір, вона сухою грудкою влучила по спині Секлеті, грудка всю спину запорошила. Секлета спаленіла, лаялася, кляла, щоб їх суха глина прибила. Нестір кинувся до дівчат, аж, звісно, не міг виявить винуватця, став пильніше за політницями назирати, Секлета ж на зло всім ще дужче погналася вперед.

А тут ще гармоніст Гаврик. То на череві лежав, а як тільки дівчата зачали половини доходити, виповз з яру заспаний, на межі сів, розтяг гармонію, зачав награвать до танців, дівчата дужче мотали сапачками, хто перша, мовляв, вийде та потанцює. На гармонію полють. Нестір тільки покручував уса, втішався — справно дівчата роблять, женуть, навввипередки біжать. Вдоволений і Гаврик був, поважне діло робить він, виспиться, награється і заробить. Теж треба щастя мати. Дівчата, правда, не всі з того захоплені були, Христя досить виразно таки гукнула: хай ти на зуби гратимеш! З чого видно було сердиту вдачу дівчини.

Новина вмить облетіла ряд, Векла Нарожня дівчат сповістила: звечора в яру вислідили Нестора з Секлетою. Намовляв, щоб поводила дівчат вона. Дарунків пообіцяв, як тільки поведе перед вона в ряду. Дівчат до себе щоб пригукувала. На легшу роботу її посилатиме, на сінний покіс вирядить, кращий дарунок дасть, не лаятиме, не підганятиме, на зиму зостанеться чистити зерно, латать мішки. Вподобав він її, довгою рукою за дебеле плече пригортав, дівчата простежили, сполошили. Якби жінка знала...

Комору мазати посилав, то Секлета головку цукру взяла, в солому заховала, в лісі об пеньок трахнула, з дівчатами поділилася, що вони подруги її.

— Оце та, що перед водить на буряках,— вихваляв Секлету Нестір економові. Оверко почув, дівчатам переказав.

В гонитві за панською ласкою обдаровує Секлету Нестір. Уже хустку барвисту, кажуть, приберегла вона собі, сатину обіцяно. Нестір здобути славу найкращого ланового хоче. Хату в Буймирі вже поставив собі, економ дав дерева. А Секлеті своя вигода з того.

Оленці, що пильно прислухалася до слів дівоцьких, незрозуміло було, як може знехтувати ота Секлета товариство своє, піти на послугу в панські лизуни.

В дівчат поприлипали сорочки, пил сідав на змокрілі плечі, пожадно пили воду, що в діжці вигрілася, затхнулася. Оселедця на сніданок і чай дають, Оленка відро води випила,

понабухали животи, спрага мучить, Оленка дома ніколи так не пила й не їла.

Як дівчата спочивали, Оверко сам узяв сапачку в Оленки, роздивлявся, кривився, перевів очі на розгублену політницю, непутяща сапачка в неї, лагодив більш дбало, не зважав на дівчат, що гукали з усіх боків — клепай! плішиl — старанно гострив, клепом перегукувався лан, приганяв сапачку, бо вже ручка перебилася, незручно полоти, теліпається, незграбна якась сапачка в неї, справив, подав лагідно, подивився ще й посміхнувся. Оленка до краю була здивована з хлопця, що завжди так непривітно стрічався з нею, аж тепер навіть заговорив, сповістив ні з того ні з сього, що помститься Секлеті він.

Дівчата, звісно, не терпіли Секлети з Химкою: перериватися всі зза них повинні. Оленка без сили дівчат наганяла. Та чому саме Оверко перед нею вихвалявся, ніяк не зрозуміла, проте не можна сказати, щоб неприємно Оленці було річ ту слухати.

Легко сапачка гризла землю, ніжний осот, молочай, цупкий пирій, свиріпа, берізка прослались стежками, Оленка скоро політниць нагнала, з веселою душею чомусь полола вона.

Як доходили краю гон, вгледіли: мішок на тичці в яру висів — на обід сигнал.

Політниці млосно витягувалися, вигиналися, відходили. Натомлені крижі, рук і ніг, припалих пилом, помити ніде, збігали в яр, розсілися по десять душ на ночви. Оленка від незвички несмілива така, скраєчку брала, не наважувалася вибирати гущину. Лихо, ще й Оверко тут бовтався, посадили його на одні ночви. Хмурі, мовчазні дівчата жадібно сьорбали рідкий кулешик. Забовтали ложками, вгледіли шкварчину, одна в одної намагаються шкварчину ту вхопити, ганяють по ночвах, сопуть та неприязно цокають ложками, аж страшно робиться. Секлета сидить між дівчатами, ні з ким не розмовляє, ні на кого не дивиться, дівчата зачали глузувати з неї, надто Христя, мовляв, на панські харчі скоро перейде, а поки хай мужицьких покуштує. Векла зачала штовхать Христю, необачна вона, мовчить хай, бо ще помститься Секлета, Несторові намовить, а потім вигідніше обідати з нею, бо куховарка іноді шкварчину яку перекине на ночви їм. Оверко — той не стримався, щиро зареготав на слова Христі, аж, діставши від Секлети по лобі ложкою, мусів був пересісти на другий край. Оленці тремтіла ложка в руках, саму юшечку сьорбала.

Христя тоді бестрашно зачала Секлету соромити, лаять:

— На хвалу біжиш, тягнеш, щоб з тебе кишки витягло! Виводила, сирицю виварила, щоб тебе коло серця варило! Любимі дівки, передні йдуть! Хвалена політниця! За кашемірову хустку, шерстянку батька-матір продадуть!

Певне, що за Оленку більше оступалася Христя, Секлету лаяла.

Секлета хмуро сопла, їла, ненависні погляди на дівчат кидала, огризалася.

Сонце заходило на рядках, пітні тіла позалипали пилюгою, водою з глечика тільки бруд розвезеш, позападали очі, отяжеліло тіло, політниці на ночівлю брели, співали... Дивна та дівоцька вдача: хоч і натомилися, а галасує душа, буйна веселість рветься, молодій силі стриму нема.

Над яром великий плетневий хлів стояв. Як отара, набивалися туди політниці. Христя з подругою вибрали собі місце під стіною, спокійніше, а щоб не бив дощ, закопувалися в горохвяну солому. Далеко в поле дівчат загнали, на великому хазяйстві казарми, аж там поважний люд спить — воловики, конюхи, вся челядь, трохи заробітчан. Економ, плантатор в кам'яних домах живуть у садах. Снарядний, полісовщик, ключник теж свої хати мають. А дівчата, хлопці сплять в хліві на соломі. Солома, правда, була свіжа, не збита, не потрухла; стелили свитянки, рядна; морені тіла падали, як снопи; натягали рядна, крізь сон довго кашляли, аж поки не вляглалася порохнява.

Христя казала, ще не звиклася Оленка до роботи тяжкої, втягнеться, вироблене тіло втоми не знатиме.

Запашна зоряна ніч будоражила, в кущах виспівували солов'ї, дівчата вигулювали з хлопцями в яру, серця пари шукали, здаля долітали плавні голоси. Нестір лаяв сторожа, не пособляє заганяти до хліва веселі пари він; проводяться ніч, яка з них робота завтра? Дід Сидір не міг ради ніяк дати, одійде від дверей, хлопців до хліва наб'ється повно.

Лише прикурнули до соломи, як забухкала рельса над головами, сон розірвався, пробуджені політниці неповороткі такі, не могли ніяк одійти від сну, витягувалися, розламувалися. Нестір з лайкою, гамом підіймав дівчат, тріщав палицею по плетених стінах, з чого боляче здригались тіла.

Оленка враз підвелася, не вилежувалася, як інші дівчата, більше з остраху, враз проворна така встала, не могла розтулити руки, розігнути спини, аж посміхнулася від болю та знесилля. Мов побите тіло було.

Протирали кулаком очі, в полі вмитися ніде, а вже гармонія грає, серця звеселяє, дівчат на рядки веде. З набухлими червоними очима — пилюга роз'їдала, та й недосипали,— ішли на лан. Гаврик, заспаний, награвав веселий танок. Холодна роса свіжила тіла, мили ноги травою, позарошували спідниці, на рядках ноги землею позалипали, сапачки теж, земля одійшла, м'яко полоти було. З страхом позирали на чистий обрій, де сходило густочервоне сонце, набрякле таке, пектиме знов цілий день. В яру димок слався, долітав приємний дух гарі.

Нестір з самого ранку був лютий, гримав на дівчат ні з того, ні з сього, не виспався він. Політниці на рядках сміялись, глузували з довгого чубатого Нестора. Новина плантацію облетіла, Христя рознесла. Поночі, коли поснули всі, Нестір потайки до хліва пробрався, блукав поміж дівчатами, коло Секлети ліг, дівчата зняли вереск, то Нестір зник ні в тих ні в сих, під глум, висвист, а тепер лютує, мститься. Куховарки, пекарки йому мало, то він ще й дівчат на вибір бере.

Христя правду казала, обвиклася Оленка, вирівнялася з дівчатами. Земля засохла, як черепок, дівчата були сердиті, як оси, порохняви набивається повен рот, ніздрі, очі виїда, сіда на легені. На пальцях водянки поробилися Оленці, лопались, набивалось пилу, пекло, ятрилося. Враз затуплювалися сапачки, спадали. Вранці сапачки в росі, сонце припече, сапачки спадають. Оверка гукали з усіх сторін лагодити сапачки, клепати, плішити, мантачити, кричали, лаяли, аж засапався хлопець, мотався червоний, мокрий. Оленці жаль стало його, засмикали, засіпали його. А Секлета то навіть з сапачкою ганялася за ним по буряках, розпатлана, люта, трясла литками, стегнами, аж земля двигтіла. Кричала, лаялася. Дубові клинці забивав він скрізь, дубовий клинець глибоко йде, міцно сапачка сидить, гострив, лагодив сапачки справно. Секлеті ж забивав вербові клинці,— легко стругати, м'яке дерево. Клинці швидко всихали, сапачка раз-у-раз спадала, гострив абияк, сапачка збивалася, відставала від дівчат Секлета, ще й бур'ян слідом рясніє, перед Нестором сором. А запасних сапачок не ставало. Дівчата з приємністю дивилися, як лютувала вона. Мало на рядки не падали зо сміху. Оверко сподобався всім,— меткий хлопець, вигадлива голова, втяв штуку з Секлетою він, за спинами дівоцькими находив захисток собі від розгніваної Секлети. Оленка душею тремтіла за капосного хлопця; поскаржиться Несторові Секлета (Нестір пішов у яр спати) — заїдять, виживуть. Оленка ловила себе на думці: чи вже жалко їй стало хлопця? Матері жалко Оленці, доброї баби Федорки, не може ладу вона дати з ним.

Векла Нарожня, мов вчуваючи жадання Оленчині, сама застерігала хлопця, щоб не заїдався з Секлетою, на що Оверко зухвало проговорився — він не пропаде, хоч сьсогодня в кузню піде. Чутка пройшла, ніби меткого хлопця вподобав коваль Кузьма, в якого Оверко просиджував із сапачками, тож на всякі витівки, думають дівчата, наводив хлопця коваль.

Коли доходили рядок, дівчата подивилися на сонце, Векла Нарожня виміряла ступнями тінь свою — вже друга година, а обіду досі нема. Дівчата завели пісню, не пісню, а звичайні слова, що прийшли хто зна коли і кому в голову, співалися завжди в певний час, війшли в звичку і мали таки досить гострий зміст для тих, на кого вони були спрямовані. І тому Оленка повинна була також співати пісні тієї, коли вона таки

справжня політниця. Ось слова немудрої, протяжної, глумливої пісні тої:

І в чужого хазяїна вже обідають,
А в нашого і не думають...

Заспаний сердитий виповз Нестір з яру на спів той, напустився на дівчат. Аж тут вдалені всі вздріли фаетон. Нестір насупив густі брові, вдивлявся. Економ їхав оглядать лани. Млявість враз спала з пригінчого.

Тепер він лише прокинувся. Обтрусився. Лагідно став намовляти дівчат, щоб іще один рядок взяли. Христя з Веклою зайшлися перечити. Закортіло Несторові перед економом виставить себе, всі на обід пішли, лише Несторові політниці доупаду роблять. Нестір то загрозливо, то лагідно до дівчат підступав. Хіба вже не придасться він їм коли? Не прийдеться до його звертатись? Він їх сьогодня раніше пустить. Субота. Коли б то плантатор, Нестір не тримав би їх. А то саме економ їде. Мерщій но хай беруться за сапачки, щоб економ міг полюбуватися на їх роботу. Щоб горіло все. Ач Христя спину колом випрямила. Векло, вернись! Секлета гарно поле... Коли б усі так пололи. Що це, куди годиться? Оленко! Матері його біс лихий! Задніх пасе. Коли не сильна, хай не стає між дорослими, хай в „чекерду" іде. Чи вона йому родичка? Ану, дівчатка... Щоб економ не гудив... Ану скорій до обніжка, там пирогів діжка...

Дівчата справді, сили не жаліючи, мотали сапачками, аж курява йшла, не то вигуки пригінчого, не то плавне колигання фаетона, що наближався в баскій запряжці вороних — дарунок пана, спонукали дівчат, вони косили оком, допалися до рядків з таким жаданням, мов ніколи не одірвав би їх. Всі до того, здавалося, захоплені полоттям були, що не помічали, як спинився запорошений фаетон і огрядна постать економа з гострою сивою борідкою, засмаглим лицем, у білому картузі поставила на землю ногу в широкому м'якому чоботі. Сам Нестір, здавалось, не помічав нічого, нікого нав круги, з головою заглиблений, заклопоганий тими буряками. Не легка справа пригінчим бути. Кинутися враз до фаетона, ще подумає економ — гав ловить Нестір, озирається навкруги, не стежить за роботою. Не примітити економа теж небезпечно, щоб не подумав бува — непошана яка, економ приїхав, а пригінчий уваги не звертає. До чого іноді бува складне, заплутане життя людини. Як дати відчути, зрозуміти, що він тільки покірний пригінчий — ніяк не збагне Нестір! А може то просто економ спинився послухати дзвінкого співу жайдині, на те ж економ, четверо вороних з фаетоном сам Харитоненко подарував йому. Хто зна, до чого привів би той тяжкий стан Несторової душі, якби економ сам не вивів при-

гінчого з клопітливої заглибленості, він махнув палицею тоді гукнув:

— Нестір Явдокимович!

Досить виразно почув голос економа Нестір, усі почули.

Нестір схаменувся, Нестір пробудився. Щодуху мчав до фаетона, закидав забовтаними в глині чобітьми, довга незграбна постать його перегиналася вдвоє, картуза зняв, засапано кланявся в пояс.

Перед економом Нестір топтався, дивився покірними очима, ладен, здавалося, в ту ж мить люто загарчати, кинутись, куди звелить пухка з золотим перснем рука економа.

Карлючкуватою палицею по ряду провів економ, звіряв, чи не попригортаний буряк. Але рядки були чисті. Обвів пан лупатими очима, захопленням взялося лице йому, буряк, як квітка!

— Чого це дівчата біжать? — звернувся економ до Нестора.

Тепер, здавалося, і сам Нестір став примічати, що дівчата таки справді біжать.

— Дівчата, тихше! — прохає Нестір політниць.

Але дівчата нічого не бачать, не чують, нема, здавалося, милішого діла їм за те полоття.

Дивується економ з того завзяття дівоцького. Знов водить палицею по ріллі, але рядки чисті. Для Нестора нічого дивного немає в тім. Вже такої вдачі дівчата в нього.

— Дівчатка, тихенько! — благає Нестір політниць.

Дівчата глухі, німі, сапачками мов грають вони, спину немає їм. Як то тихо? Як повільно? Далебі, інакше полоть не вміють вони. Якщо кому не подобається, хай скажуть.

Нестір, безсилий будьщо вдіяти, винувато руками розвів перед економом:

— Такий народ.

Тучний економ знизав плечима, безперечно вражений з тієї палкої вдачі дівочої, з приємними думками сідав у фаетон, прихильно Несторові кивнув.

Довго гордий стояв серед лану Нестір, услід дивився фаетонові. Поляскав паличкою по халяві. Сталося диво. Мов переродилися дівчата, зачувши ляск магічної палички. Спроквола водили сапачками, гарячка спала, розгинали мокрі спини, знехотя доходили рядка.

Пригінчий не став багато й слів тратить, тепер досить було самого погляду, щоб дівчата зрозуміли воління його. О, політниці навчилися вгадувати думки, настрої володаря свого з одного виразу метушливих чорних очей його. Задумливо крутив він уса, поважно ходив рядками, на буряк, за дівчатами навіть не дивився. Цілком інші думки запали в чубату голову. Нестором Явдокимовичем економ назвав його. І політниці це чули, тож тепер примовкли вони, слухняно рядка доходили, економ покликав по батькові пригінчого,

видно, в шані Нестір перед економом, а можливо і в самого Харитоненка на оці.

— Дівчатка, глядіть, над краєм щоб гарно буряк обполоний був,— лагідно, проте неухильно політницям наказує він. О, в Нестора не порожня голова. Їхатиме економ дорогою, щоб бачив, який буряк у Нестора поріс.

Увечері прийшов Оверко від коваля, дівчата повмивалися, порозчісувалися, в суботу до заходу сонця з рядків пішли, порозсідались над яром, позатягали сумних пісень. Бажаний гість в гурті дівоцькому тепер Оверко став. Скрізь вештається, до всього принюхується, нема новини, щоб не знав він. Був у конторі, чув розмову Нестора з економом.

Тут посходились і ті дівчата, що з хлопцями вигулювали, Оверка стали слухати.

Хвалив Нестора перед людьми економ,— чисте поле в нього, не розірвані люди, без гаму полють, буряк рядки заслав. В славі перед економом Нестір, більше буряку прошарував, ніж інші, а людей менше пішло в нього. Хвалив Нестора перед пригінчими він.

Нестір підлетів до економа тоді, картуза зняв, вклонився:

— А чи не можна, Олександре Степановичу, щоб і моя корова ходили між панськими?

Економ прихильно дав на те свою згоду.

На тім не вгамувався Нестір, він вчував ласку панську до себе.

— А чи не можна б дровець привезти з економичеського лісу?

Економ і тому не перечив, дозволив, хто вже зна скільки, дров узяти.

— ... Болотця там коло вільшини шматок викосить дозвольте...

— Коси, Несторе...

Обдарований з ніг до голови Нестір вискочив з контори під заздрість людську, за порогом картуз натяг, зачав мотатись на хазяйстві.

Дівчата з хвилюванням слухали, як Оверко розписував Нестора, і коли той скінчив, Христя гірко посміхнулася.

— Вимучив людей Нестір той, у славі перед економом за те. Економові своя вигода, доходу більше панові і йому. Хіба дарма четверо вороних, три корови Харитоненко економові подарував?

За працею і коротким сном минали дні. Вимаяні тіла без ніг валилися в солому. Зі сну зривалися, мотали сапачками. Запікало сонце землю, поріс лопушистий буряк, рясна щириця заслала рядки, хрустів цупкий пирій. А тут ще потріскалися руки, щемлять, не те, щоб у самої Оленки, в усіх політниць. Сонце пече, полеш, піт виступає, забивається пилом, порепалася шкіра — так і порозверталася, холодною водою помочиш, ще дужче тріскається. Самі долоні помочиш, протреш очі вранці. Звечора дівчата довго кидалися, не могли поснути, ноги так само в виразках, набивається пил, попадають остюки, ятрять, Оленка вголос мріяла, якби теплої води та вершечком помазати, може б і позагоювалися. Це тобі не своя хата, де під рукою все. В спеку хоч гвалт кричи, болить, стягує, сочиться кров, пил роз'їдає, мухи кусають, мало не мліеш. Гармонію наймають, щоб веселіше полоти було, щоб охочіше робили. Сонце варить, гармоніст Гаврик хизується перед дівчатами виглянцованими чобітьми, грає, а ти потом обливаєшся.

У вечірній прохолоді морені тіла відходили.

Дівчата посідали на траві, схилили голови на коліна, а дехто вперся очима в зоряне небо, не хотіли до хліва заходить, позаклякали в гірких думах. Прілий, насичений пахощами дух землі бився в груди, гострий дух пишних будяків, молочаю, свиріпи, захватний дух чебрецю, полину п'янив. Політниці нарікали на свою долю, кляли, а тоді співали. Голоси журливі, тягучі, як саме дівоцьке безталання.

Та болять ручки, та болять ніженьки,
Гей на панщині пшениченьку жнучи...

Оверко нечутно на тужні дівочі голоси вийшов з яру, коло дівчат сидів задуманий, гострив сапачки. Найдовше, найстаранніше він гострив Оленчину сапачку, щоб гостра, як бритва, сапачка була, полегкість для рук. Тоді вистругав палку, вирізав собі, склом почистив, виполірував, така славна, коли Оленка хоче, він їй сапачку наб'є, з липини, м'яке дерево, не надавить рук, бо вже тріснуло, перетерлося старе держалце, сапачка опадає. Перебив, заплішив він сапачку їй на заздрість дівоцьку. Оленка, мовчки поклавши голову на коліна, дивилася за ловкими, верткими руками хлопця, віддався він роботі весь, наче іграшку якусь майструє, а не звичайну сапачку. А тоді взяв, це вже цілком було дивно Оленці, ще й літеру О вирізав. Певне, що ім'я її хотів позначити Оверко, а проте може і своє — хто міг знати? Дівчата співали, в яру світили світляки, запаморочливий дух бузини слався, дмухнуло прілим листом, Оленці ворухнутись було жаль, щоб не розвіялось приємне видовище це. А зорі понадувались як, яблоки вродять.

Непристойні жарти дівоцькі лягли рубцями на чисту душу.

Полоскало сонце з вітром соковитий лист, вигрівався буряк, виніжувалися дівчата в хліві на соломі, розлягався густий храп. Оленка прокинулася, сонце пробивалося крізь покрівлю, грало на русявих головах. Уже не рано, Оленка дивилася на прогнилий верх, де гніздилися горобці, стояв дзвінкий гам, приємні думки западали в голову, чи не тому, що сьогодня неділя, витягувалася, стогнала, відходили на-

брякли руки, ноги. В неділю сніданку не варять, дівчата відсипаються. Аж дивно стало, лише продерла очі, Оверко з голови не виходить. Сорочка його під головами, зрозуміло...

Дівчата ставали на обід з напухлими очима, млосно виганалися, покректували, повільно, ліниво розчісувалися, хрустіли суглоби, коло діжки скупчилися, плюскали холодною водою, з нудними лицями плентались до котлів, що принадно вигравали скалками. Борщ недільний затертий жовтим згірклим салом, пекло в грудях, нудило. Каша з молоком була, молоко віяне, аж синє.

Понав'язували клуночки брудного шмаття, дорога до Псла була довга та весела, навколо зелені сонячні далі, ішли плантаціями, житами, рвали мак, блават, співали. Красувались хліба, наливались соками, паліли вишні в садах. Пожадними очима дивилися на рясні гілки.

Коло Псла порозсідалися на піску, між лозою, понамочували шмаття, плели вінки, купалися.

Оленка ніяково озирала своє сухе, жовте тіло, випинались скрізь кістки, заздро переводила очі на повні груди, дужі тіла дівчат, що з вереском у воді бовтались, ганялися одна за одною, по стегнах ляскали. Позапікалися лиця, руки, смугляві литки на білих тілах вирізнялися. Деякі роздивлялися сині смуги на тілі, де полоснула нагайка пригінчого.

Холодна стрімка вода бадьорила дівоцьку кров, Оленка стояла на прозорій мілині, полоскала вода їй в груди. Задумано дивилася на чисте дно, видно було пальці і черепашки на дні, дивно паморочилась голова, виблискували рибки срібними животами, так би вік простояла, тіло мов відходило в воді.

Десь узялися хлопці, з половецьким вигуком бухнулись у ріку з крутого берега, Терешко, Тихін, Спірка між ними, запінилася вода, несамовитим вереском укрилась ріка, дівчата кидались врозтіч від хлопців, що гонилися за ними, в лозах повдягали сорочки, а деякі просто купалися, плавали з хлопцями безсоромні.

Оленка одійшла за кущі в затоку, намочила своє шмаття, при чім треба було Оверкові сорочку випрати, щоб дівчата не бачили, а то зачнуть сміяться. Чорна, як земля, сорочка була, переміни чистої нема в хлопця, полоскала, викручувала сорочку вона, відмивала комір, рукави, позавожував як, нехайний, мила не було, крейдою відмивала, пальці понатирала дбайлива праля така.

Оленка скоро побачила, що всі дівчата прали хлопцям сорочки, хлопці ж повгамовувалися, позагрібалися в гарячий пісок, одні хропли, другі так вилежувалися, перегукувалися з пралями.

Дівчата простелили сушити шмаття на траві, розвішали на вербах, самі десь розбрелись у лозах.

Ходила хвилями густа дозріла трава, рясніли квітами болота, саги, вітрець доносив струмки пахучої прілі, Оленка припала до гарячого піску, сонце розпікало крижі, пісок припарював, дивне млосне чуття по всьому тілу розлилося, аж затремтіла Оленка.

Верталися, вже як на лани впала вечірня прохолода, приємна втома розходилась по тілу, запаморочливий дух хлібів наповняв легені, дівчата брели парами, Оленка задумано розтягувала зморшки полотняної сорочки, що збіглася, плавні голоси слались над нивами.

Ой за гори зза крутої
Економ з'їжджає,
Спід правої пахвиночки
Нагайку виймає.

На плантації нова втіха, найвища радість дівоцька ждала, прийшов гармоніст. Усе ж таки Нестір клопочеться за політниць, щоб не сумували вони, вільного дня щоб не нудьгували, могли серце розважити, тіло розправити. Після вечері довго ще вигулювали, тік був виметений, збитий, вилискував. Грала гармонія, дівчата захлиналися від збудження, кружляли з хлопцями, босими ногами виминали, виплутували, а хто був у чоботях, той уже витоптував на всі лади з прискоками, вихилясами, літали, пливли... А що вже Спірка, Терешко, Тихін місця собі не находили, далебі, землі їм, здавалось, мало було, один перед одним виминалися, викручувалися, викаблучувалися, а тоді стрімголов мов падали, то раптом плавно виступали, ще й руками, мов крилами, розкидали, вимахували, виходили, кружляли, а тоді ще зачали по землі долонями ляпать та по литках, де повинні буть халяви, а вже як праву руку за потилицю заклали, лівою взялися в боки, не можна було вгледіти за ними, чого тільки не виробляли, чого тільки не вигадувала буйна парубоцька вдача. Дівчата так просто надивитись, налюбуватись не могли, лише вражено, тяжко з сумом зітхали, аж поки не надійшов Нестір, не спинив гульбище те в турботі за силу дівоцьку, парубоцьку, не поклав край веселощам.

Владна людина все ж таки Нестір, щедрою рукою він роздає щастя, та коли треба, вміє і назад взяти — послав гармоніста спати, і той скорився, не можна сказати, щоб охоче. Від Нестора тхнуло горілкою, як і належить людині при достаткові, що може все дозволити собі. Адже це Нестір п'є, гуляє, пригінчий, а не якийнебудь гольтіпака, заробітчанин, що на осьмуху за душею нема в нього. Сам економ прислухається до слів Несторових. Ніс його розчервонівся, як мак, на хитких ногах зганяв до хліва дівчат. Вимаються на гулянці тій, яка з них завтра робота? Не дуже й дівчат тягло до сну (хитріші поховалися в яру), повні вражень з недільного

дня, в пітьмі бухались на солому, довго не могли поснути, ще довго гомін не стихав, перебирали новини дня.

За збудженим гомоном Оленка не спала, що їй до радощів тих, цілий вечір з нудьгою дивилася на гульбище дівоцьке — і од дітей одбилася і дівчатам нерівня, ніщо не веселить самотнього серця. Дівчата веселі, гомінкі, намоталися, накружлялися, з хлопцями нагулялися, Оленка ж, мов неприкаяна, цілий вечір над яром висиділа. Нема гурту для неї, подруг нема. Між дорослі сунулась вона, тепер терпіти мусить.

Метелиця Шура, Наталка Дранка, сільські подруги Оленчині, полють з підлітками разом, не прийняли між дівчат їх, воно не всякому щастить, малі ще, заздріли Оленці вони, не пара їм Оленка тепер, між дорослими поле вона, одну доріжку з дівчатами жене, за одну плату з дорослими робить, знатна політниця така, на нещасну „чекерду" і дивитися не хоче...

Через хворостяні стіни Векла Нарожня почула стук і придавлений голос Оверків, що плантацією прокрався до хліва, аби не впасти Сидорові в око. Дівчата стрепенулися, зраділи, на гулянці всі примітили, що Оверка сьогодні нема, на Оленку позирали, посміхалися, жартували, мовляв, іншу дівку собі знайшов. Ох, ці вже дотепи дівоцькі в печінки в'їлися... Дівчата стали міркувати, як би Оверка до хліва затягти. До речі, Секлета десь вигулює з подругами, певно, що без новин не прийшов Оверко до них у такий пізній час. А може Оленку побачити закортіло, хто його зна? Аж Сидір на дверях сторожує, охороняє дівчат він. Дівчата довго ламали голову і все таки надумали. Оленка напнулася рядниною, вийшла на двір, замотала Оверка, і той вернувся назад у хлів, не звернувши навіть уваги сторожа, Оленка слідом прийшла, і Сидір гримнув на неї, де вона так пізно вештається, вже всі дівчата давно поснули.

Оверко бухнувся в куток між дівчата, і ті зачали лоскотать його. За пазухою він приніс їм чимало моркви, на панськім лану нарвав. Дівчата гризли, ласували морквою, витирали соломою, а гич клали під спід, обіймали Оверка, гралися з ним. Оленку дошкуляла непристойна поведінка та. Досада брала, чи тому, що легковажно поводили себе дівчата з хлопцем, чи тому, що Оленка вчувала свою ніяковість при тім.

Оверко гостював у коваля. Нестір весь день в економії плутався, могоричив ключника, полісовщика, воловика, прислужників панських за сінокос, дерево, що виписані йому. А вже чутка скрізь ходить, що в Кеніга надбавка дівчатам вийшла і по часах роблять вони. Дружні дівчата були, домогтися своїх прав уміли. А з наших дівчат сміються скрізь, пригінчі на них верхи їздять і годують гнилими оселедцями, в яких животи позивалювались...

Оверкові не треба було більш нічого говорить, по глузливих словах його дівчата враз примовкли, задумалися. Вразлива звістка була. Досада дівчат брала. Чи вони вже справді найостанніші споміж людей? Векла Нарожня кивала на хуторських. Покірні, мовчазні, все роблять без відмови, в лісах, степах повиростали...

Посмутив дівчат Оверко. Вістка та всю ніч дівчат будоражила, довго не могли поснути, на всі лади обмірковували, на самих себе нарікали... Голови стяжеліли від думок. Забалакай тільки про надбавку, виженуть геть. В поденних хати під боком, а строкові куди хоч дівайся. Ще й не заплатять.

Оверко — досвідчений в тих справах, бунтар, не одне літо ходив до пана жучки збирати. Втішав дівчат він. А хто ж тоді буряк управлятиме, жнива, як дівчат вирядять? Не осміляться. Щоб загинув буряк, хліб осипався? Серед літа людей де найдуть, шукатимуть де? Хто піде, як зачують, що тут бастували? Гарячі дні, саме тепер у пана п'ятака вирвати можна.

Всіх, звичайно, принадила думка та. І куди той Оверко гне? І додумався таки! Хто б міг сподіватися тих досвідчених міркувань од хлопця? Певне, що не своїми словами балакає він. О, про того коваля чутки всякі ходять. Щоліта з економії гонять його. Бунтує людей він. Чутки навіть такі ходять, наче замишляє він проти самого пана. Аж ніхто доказати не може. Певне, що наводить хлопця він.

Оленка в кругу сиділа, слова не проронила, прислухалася до всього, дивні речі почула вона, горда за свого приятеля була, як дорослий, розмірковує він, змужнілий, досвідчений заробітчанин такий, дівчата прислухаються до слів його.

Христя тієї гадки, що не слід поспішати — як зладяться всі дівчата, тоді стануть бунтувать вони. Завтра пустить чутку поміж усіх дівчат треба, що в сусід дорожче платять.

Векла Нарожня безнадійно махнула рукою: свої гроші не кинеш за конторою. Найнявся, як продався, всю силу витягнуть. Народу гущина скрізь.

Оверко на те перечити зайшовся, хіба невідомо їм, що тепер скрізь хазяї зачали буряк сіять, хто осьмуху, хто четвертину, де візьме силу економія, хазяї самі наймають тепер дівчат по селах. З робочою силою скрута тепер.

Розсудлива річ хлопця вразила дівчат. І де він набрався думок тих? Хто може знати, що криється в голові його?

Оленка краькома дала чисту сорочку Оверкові, і той мовчки взяв, поважний такий став він, за цілий вечір слова не промовив до неї, тоді стрімголов з диким вереском вилетів з дверей перед очима Сидора, що оторопіло закричав „рятуйте" під дівоцький сміх. Сторож напався на дівчат, побудив тих, що спали, безсоромні такі, хлопців принаджують

на ніч. Політниці напосіли на сторожа, надто пащекуваті лебединські, зачали дошкуляти. Та йому здалося. Підсвітило його місяцем, луною підійшов чоловік, тож марить він, не знати що балакає.

Вранці вже всі дівчата знали, між собою балакали — в Кеніга дорожча плата, а в них хіба буряк не той, за безцінь полють, вимагати надбавки стануть, пождуть тільки слушного часу. Страва пісна, тоща, як наймали, обіцяли не знати що, два рази тільки салом борщ заправили, аби очі засліпить. Нудні, заклопотані плентались на рядки, не доспали, різало очі, набридло рипіла гармошка, Христя не стерпіла, кинула вслід гармоністові, щоб він на зуби рипів — так що Гаврик здивований був, сердиті дівчата сьогодні. Нестір крутив головою, вчував, не спочили як слід дівчата, з неохотою полотимуть. Тільки Секлета — очі Нестора заграли — між подругами вертілася, вимахувала сапачкаю, збивала полинь, бур'ян, що межею поріс, притоптувала, пританцьовувала з Химкою разом. Дівчата неприязні погляди кидали на них, Секлеті горя мало, обдаровує Нестір хвалену політницю, тому весела вона. Мовчазні, насуплені до рядків припали, палило сонце, накипала досада. Ще й згага пече, кандьор був з гіркою олією, одне кидалися до води, що рясно виходила потом. Свербіло тіло, припадав пил, роз'їдало, і помитись ніде, за п'ять верст річка Псел тече.

Нестір ламав голову, збагнути не міг — ніяк не догодиш тим дівчатам. Вже й колиску був почепив своїм політницям він, ніхто не додумався. В інших пригінчих дівчата вільної години вештаються з нудьгою, нікому розважити їх, тиняються то в яр, то в ліс, а в Нестора на плантації розвага, веселощі, дівчата виспівують, вигойдуються, витанцьовують, гармонія, грає, гульбище ціле. Хто за дівчат піклується так? Хто ще за них дбає? Нестір, правди ніде діти, хоч і суворий був, вимагав сумлінної роботи, це визнавали всі, все ж і обдарувать людей уміє, знає як. Аж ні, воно клята дівоцька вдача, ніяк не догодиш їм, усе невдоволені, усім нехтують. Ось і тепер, полють, мов неживі. Ні лайка ні жарти — ніщо їх не пройма. Ще й пісні непутящої завели. Що якби економ почув? Мов би на зло вся рясна ватага горло дерла, виспівувала. Мов жалібно, тужливо почали, а звели хто зна на що. Запорошені, неприязні стругали сапачками, тягли, виводили:

Дай, боже, хмарами холодочок над нами
На панове сіно, щоб каменем сіло...

Нестір уже й грозив, бігав по ряду, лаяв, гукав, сіпав, штовхав, дівчата мов озлилися — чим дужче люгував він, тим завзятіше виспівували вони.

Нічого погрозами вдіяти не міг Нестір. Він їх поштрафує, вижене без оплати. Зухвалі вигуки пройшли в ряду: дуже

злякалися вони! Нестір майже знесилів коло них, усе позирав на обрій, чи не видно економа. Нестір зачав благати дівчат. Що буде, як економ зачує? До пана дійде? Шматок хліба дає хто їм? Невже вони хочуть гнів на нього навести? Та хіба ж він їм не догоджає? Що до чого, хіба Нестір постоїть перед чим? Чи може хто інший так піклується про них? Хай облишать ці непристойні пісні. Іч завели! До пана дійде, всякі неприємності можуть бути. Христе, Векло! А ну гарласті! А щоб їм заклало! Дівчатка, та схаменіться!

Політниці, глухі до всіх благань, погроз, мов на зло йому зухвало виводили:

Пошли, боже, червяки
На панові буряки...

І споміж дівчат, треба сказати, Оленка досить вирізнялася своїм молодим голосом. Дарма, що мала, проте змалку обдарована сильним голосом, у чистому полі виплекала голос свій, незнане, незвичне відчування пройняло її, збудило кожну жилку, співала, аж заходилася. Ніколи такого дива, такого відчування не знала вона в житті. Хіба це звичайний спів? Що саме, Оленка не могла сказати.Морош поза сорочкою проходила. Загрозлива, мстива, гнівна разом і жальна незвичайна пісня та буйно розлягалась над ланами, серце хвилювала, ворогів непокоїла. Ніколи ще Оленка не співала з таким запалом. На всю силу своїх легенів з палкою щирістю виводила. Треба сказати, що на сільськім кутку краще неї ніхто не виводив. Певне, що Оверко чув її голос, не міг не почути. Далебі, на пригінчого не можна було дивитися, такий він задурений, безпорадний був. Оленка, мов на зло йому, співала, виводила з великою втіхою, не могла збагнути — звичайний сусід, а мов би якесь лихе відчуття збудив Нестір в Оленчиних грудях...

Нестір таки справді второпати не міг ніяк, нічого. Він бігав, мотався, аж задихався. Ніколи такого ще не було споміж них. Нестір певен, що без зальотного духу тут не обійшлося. Він вчував тут небезпеку. Загрозу навіть. От халепа! Та це ж бунт! Так, це бунт, не інакше. Мов змовилися вони, не слухають його. Не застрахаєш ніяк. Він їм добра хоче. На зло співають, виводять вони непутящих пісень. Ну що це за слова? Ну, до чого ці слова? Подумаєш!

Нестір почервонів з напруги, аж посинів, мов той королів цвіт, намагався погрозами, вигуками вгамувати дівчат. Були дівчата як дівчата, покірні, слухняні, робили без відмови, аж тепер не знати що з ними сталося, що найшло на них. Ну хай замовчать, бодай їх!.. Перевелися зовсім чи що путні дівчата поміж ними?

Дівчата мов би веселіли з того, як казився Нестір. Дружні голоси слались над ланами, аж у голові лящало.

Вже сонце над липкою.
Труси, пане, калиткою...

Нестір одне хотів би знати: і хто їх заводить? Не інакше, як без заводія не обійшлося тут.

Аж як не додивлявся він, не прислухався, пісня за піснею виривалася з того краю, з того, з середини, ряд довгий, сотня політниць, по два ряди кожна жене, всіх не обійдеш, за кожним не встежиш.

Аж рапом Нестір примітив. Насторожився. Так, він спостеріг... Хто б ви думали? Оверко, ніхто інший. Ось він аж танцює зо сміху, перед дівчатами крутиться, вертиться, реготом заходиться, заливається, мало не давиться. Політниці, дивлячись на нього, мов завзятіше виспівували. Мов заохочує, підбурює дівчат він своєю зухвалою поведінкою. Нестір у глибині душі пошкодував, що не позбувся досі його. Воно хоч і мале, комар, та видно метке, кусливе. І на селі не було покою від нього. Підбиває дівчат він. Що далі почув Нестір, бодай він би краще не чув. Дівчата облишили пана, взялися за пригінчого:

А в нашого присмотра
Сорочка задри...

При тих словах замигтіло в очах Несторові, плантація обертом пішла, закружляли спідниці в очах, і він тільки помітив, як Оверко впав на рядки.

Це власне про Нестора пісня складена. І хто б міг скласти її? Кому могли прийти в голову безсоромні слова ці?

Чи то Нестір справді почув, чи йому ввижається? Нестір довго не міг прийти до пам'яті. В пошані пригінчий перед людністю був, хазяйновитий, досвідчений, аж раптом неслава така. І де вони могли набратися духу того? А він тішився з покірних дівчат своїх, завжди слухняних, малоговірких, перед іншими вихвалявся, і економ виставляв його перед пригінчими. Треба з Секлетою побалакати. Ось буде сором, як економ дізнається. Олександр Степанович. Він же надіявся на Нестора. В кого іншого якби колотнеча така звелася, не було б дива, а то в самого Нестора, хваленого Нестора! Краще б йому крізь землю провалитись. Нестір здогадується, чоло йому прояснюється, тоді знов хмуриться. А може це пригінчі деякотрі з заздрощів звели колотнечу поміж дівчатами його? Ворогів чимало у Нестора.

Горлали, галасували дівчата до обід, і ніщо не могло спинити їх. Нестір наказав, щоб гармоніст безугавно грав, глушив слова дівоцьких поганих пісень. Далебі, здаля дивитися на Несторову плантацію не можна було без заздрості — до чого весело їм тут! Музика, співи. Не робота, а гулянка якась. Весь лан, здавалось, дивився сюди.

Дівоцьке страхіття — пригінчий не міг нічого вдіяти проти дівчат, що зладналися. Всі вчували безсилість його. Це було перше хвилююче почуття перемоги, що зазнали дівчата за все літо. Приборкали скаженого пса вони. Вже ж і наспівалися, вже ж і налящалися, наглузувалися з пригінчого. Дошкуляли, як тільки могли. Висвистом, вигуками. Тільки Секлета з Химкою, закусивши губи, низько схилялися, вперто мовчали між подругами своїми. Чи могли політниці прихильно дивитися на них? Оленка ніколи того дивного відчування досі не знала. Виспівувала на все горло. Втіхою proймалося лице. За весь глум, знущання над політницями помстилися дівчата Несторові. Пригінчий аж запінився, червоний, лютий бігав по ряду, безпорадно галасував. Дівчата шкодували: хоч би Пасьчиха побачила хваленого чоловіка свого. На все село слава тепер піде... Дружна пісня (хіба це була звичайна пісня?) хвилювала серця дівоцькі. На сусідніх ланах, зачувши знайомі мотиви, політниці собі приєдналися. Так, це був заклик. Вітер гнав, кружляв, розносив пісні зеленими просторами. Не пісні — гнів, ненависть великого дівоцького гурту.

По обіді дівчата припали животами до нагрітої землі, сонце розпікало побиті втомою крижі, куняли. Нестір десь зник, нікому дошкулять було, осторонь гурт дівчат розлігся в затінку, поміж ними Векла Нарожня, Христя, Оленка, Оверко — нудилися. Христя злостилася. Борщ аж заграв, булькає, запінився, видно буряковий квас затхнувся, пекло в грудях. М'яса шматок попався, не вгризеш, не розірвеш, аж бринить на зубах, резина, і не ковтнеш, старого вола жили. Хліб кислий, як щавель, гливкий, ніхто й не їв.

Векла Нарожня, що задумливо м'яла м'якуш, зо сміхом сказала: можна ліпить жайворонків. Лиця дівоцькі прояснілі, Христя, Оленка, до них приєднався Оверко, зачали справді хліб місити, ліпить птичок. Хліб був гливкий, здавиш, мало вода не тече, добре виминали, витягували, кожна охоче давала свій шматок, дівчата втішалися з тої забавки, тісто розкочували, наліпили бубликів, жайворонків, із жартами, співами, виложили все на траві, як на ярмарку, любувалися. Поблизу сосна невеличка стояла, впала в око дівчатам, і вони на гілля чіпляли вироби свої, але вже потайки, до краю захоплені витівками, обвішали всю сосну, сіли осторонь, милувалися. Аж на тім меткі на вигадки дівоцькі голови не заспокоїлися. Хоч сосна і вся обліплена була, проте, як одійти трохи, воно не видно. Дівчата довго тут не думали — треба яскравого чогось додати. Оленка рвала маки, волошки, плела вінки. Оверко ж... О, той Оверко, що він надумав тільки, прокрався до хуторських дівчат, що покотом міцно спали над яром, став нишпорити поміж них, одчепив в одної старий червоний фартух, змотав, стромив за пазуху, прибіг назад. Оленка було напустилася на хлопця, аж той свої міркування має:

— Воно такі хуторські дівчата ті, слово за себе бояться сказати...

Ніхто більше тоді не перечив.

Вся плантація, натомлена з денної праці, тихо, мирно спочивала, і тільки коло сосни товклися дівчата. Подерли фартух той на стрічки, зачали гілки об'язувать, ще й Оленка як найлегша вилізла на самий вершок, причепила прапорець. Вітрець повівав, прапорець полоще, дівчата чкурнули аж за курінь, попадали на землю, вкрай вдоволені з своєї вигадки, зачали хропти, нишком позираючи на розкішну сосну.

На ту біду економ їхав дорогою понад яром оглядати плантації. Вицяцькована, уквітчана сосна вражала здаля кожного, впала економові в око.

Нестір побачив фаетон (всі дівчата сплять), задиханий, розпарений вибіг з яру і напоровся просто на сосну.

Що вже пережила людина, перетерпіла, хай не доведеться нікому зазнати.

Жахлива несподіванка! З немочі пригінчий ладен заплакати. Людину кинуло в лють.— Хто це?— озирався він навкруги. Задихався. Всі дівчата спали. Найближче хуторські дівчата були, і тому Нестір прибіг до них, зачав чоботом будити. Ті, злякані, розгублені, прокидалися, очі протирали, не могли второпати нічого.

— Хто це?— оскаженіло напустився на них Нестір, вказуючи на сосну.

Ті недоуміло кліпали очима.

Аж тут повставали всі дівчата, сходилися. Оверко за кущами качався по траві, бив ногами, дурів зо сміху. О, йому найдеться про що розповісти ковалеві в неділю.

Ось, зачувши лемент, прийшов і останній заспаний гурт — Христя, Векла Нарожня, Оленка, оторопіло дивилися на видовище це.

Фаетон наближався в куряві, Нестір безпорадно крутився, мотався, розводив довгими незграбними руками, застогнав, напустився на дівчат:

— Ой, що ви наробили? В мене всі неври випали коло вас!

Певне, що економа здаля вразила незвичайна сосна, розпарений, запорошений, виліз він з фаетона, недоуміло спинився проти сосни, лупатими очима крізь золоті окуляри позирав на принишклих дівчат, то на дерево.

Нестір, шанобливо знявши картуз, мовчки вклонився, дівчата, мов кам'яні, стояли.

— А це що? Хто це?— грізно перебіг економ понурі, вперті дівоцькі лиця, питав довгого Нестора, що, мов вчуваючи свою провину, злякано топтався, знизував плечима.

Несторові забило дух, вузьке чоло наморщилося, сховалося під чуприну, аби одвести те запитання, він перевів очі на дівчат, на їх непривітних лицях шукав винуватця.

Певне, що вони, бо як не вони, то хто ж інший?

— Секлето, хто це?— питав Нестір надійну дівчину, на цей час забувши всяку обережність.

Секлета розвела руками, бо справді не знала, а як і догадувалася, то знов побоялася великого дівоцького гурту, разом почула позад себе голос Оверків, що грозив: сапачками зарубають дівчата її, коли писне вона.

Політниці потрохи приходили до пам'яті, скориставшись замішанням, гамором (хуторські плакати зайшлися), відчули навіть деяку сміливість, бо враз споміж гурту прослались спочатку нерішучі, а тоді загрозливі вигуки:

— А поки ми терпітимемо?

— Замазки напік, щоб тебе коло серця пекло!

Економ, безперечно, не чув, ні, за гамором до його вуха не дійшов повний зневаги вигук той. Зате виразно долетіли непристойні слова ті до Несторова вуха, і пригінчий гарячково кинувся до гурту:

— Котра це?

В'ївся очима, але встановити не міг нічого. Серед тиші, що стала на деякий час, почувся новий вигук, не менш ганебний.

— В солонині черви позаводились,— позбувшись усякої шани, гукав хтось.

На лихо, економ те почув, не міг не почути, досить виразно прозвучали слова ті, змусили економа обернутися з суворим застереженням. Нестір попередив його, відшукував винуватця, та хіба можна було що розібрати в такій гущавині? До того ж з другого краю не вщухали вигуки.

— В оселедців животи повивалювались!

Тяжкий день випав сьогодні на долю Настора, разом і економа, треба сказати. Загрозливі, глумливі, непристойні слова падали на голови їм. Саме на Несторовій плантації довелося економові почути чимало прикрих слів, що назавжди ганьбою вкрили пригінчого. Економові нелегко вгамували людей, хоч він і робив спроби, і коли ні грізний погляд, ні енергійне слово не справили належного враження на людей, він зачав лагідно вгамовувати їх, наблизився до гурту, так що дівчата виразно вчували запах духів, принюхувалися, і, можливо, це ще дужче дратувало їх.

Крізь дівоцький галас Оленка собі запально вигукувала. Сказати їй, думаєте, не було що? Дарма, що мала, чи не найбільшим тягарем упала на її неокріплі плечі економія та. Слова, повні гніву, рвалися з дитячих грудей, зливалися з дівоцькими вигуками:

— Гарячка твому батькові, ми нагодуємо тебе!

— Ходім у Карлівку до Кеніга!

Аж тут сам економ на зухвалі вигуки ті з переконливим словом звернувся до дівчат. Оця загроза кинути буряк і піти в сусідню економію до чого вона? Хай не забувають, що вони

в строку. Строкові люди. Домовлялися на все літо, а не вироблять—до суду. Досить виразно пригрозив непокірним економ.

Треба сказати, що врозумлива річ та вплинула на дівчат цілком несподіваним способом. Замість того, щоб скоритися, визнати свою провину, прослалися нові вигуки, що певне не скрасили думки економа про народ.

— Хліба з остюками напік, щоб тебе черви з'їли!

— Он чутка, в Кеніга дівчата по часах роблять!

— Коли не треба нас, ми підемо!

І треба ще сказати, дівчата на цей раз менше таїлися, цілком виразно виявляли пекельні наміри, настрої свої, невдоволені голоси густішали, обурливою хвилею котилися по ряду.

Невідомо, що сказав би економ на сей раз, не інакше, змістовне щось, так устряв Нестір, що прийшов цілком до пам'яті, вернулася розсудлива річ йому, і він виголосив яскраву промову приблизно такого змісту.

— Часи? Он сонце сходить і заходить — ото ваші часи! Матері його біс лихий! Землю робить по часах де воно видано? Землю! Дурні, то Кеніг заманює, щоб усі пішли до його. Спочатку може й покаже часи, а тоді — он сонце! Тихше! Вгамуйтесь! Ставайте до роботи! В мене всі неври випали коло вас! Ось і пан економ кажуть. Коли невдоволені чим—просіть. Вони вислухають вас. Так і так, пане - хазяїн. А не то, щоб горло рвати. Що ви затіяли? Колотнечу, бачу цілу звели. До чого воно приведе?

По тім він зробив паузу. Ах яка це була пауза! Що це було за пауза! Людям сперло дух. Пригінчий мовчки дивився на людей — виразнішого погляду не можна собі уявити. Хай ще вони поклоняться в ноги панові економу, щоб той зглянувся, зжалівся, помилував, не віддавав їх до суду.

Слова ті великого запалу, великої життєвої мудрості приголомшили таки люд. Нестора всі раптом побачили в новому світлі. Дивувалися, голову ламали. І відки в людини той дар слова? Всі переконалися, що то за розсудлива людина Нестір. Не можна сказати, щоб слова ці не сподобалися самому економові. Нестір тут мав велику нагоду показати хист свій— з людьми обійшовся вміло як, економ безперечно оцінить, віддячить. Не можна сказати, щоб і на дівчат не зробили певного враження слова Несторові, бо за тим, як він змовк, прослалися вигуки, але вже іншого змісту.

— Рощитайте нас, пане - хазяїн,—благально виводив хтось.

Видно, слова пригінчого зробили певний вплив, втихомирили дівчат, у тім переконався сам економ.

Аж тут несподівано піднісся голос, і голос то був хлоп'ячий—гнівний, верескливий. Оверко, що снував поза спинами, бадьорив дівчат своїми викрутасами, викривляв Нестора, глузував з економа, на сей раз грозився понабивать ноги батогом дівчатам, хто стане на роботу. Секлета саме бралася за сапачку, хотіла повести дівчат на рядки, та скрикнула—ноги їй горіли червоними пасмами — Оверко полоснув батогом; сам зник за спідницями, що охоче заступили його. Не зник лише від гострого ока пригінчого. Нестір це побачив. Так, він зробить з цього належні висновки. Він не помилився. Ось хто бунтує дівчат, баламутить. Це ще на рядках видно було.

За тим повстали нові вимоги і, треба сказати, досить таки зухвалі, що порушили урочистий спокій по словах Несторових.

— Як набавите—станемо на роботу.

— І харчі щоб людські варили.

Економ власне про харчі не знає нічого. Якби його раніш сповістили, він би розпорядився... Економ і перечити не став, з чого видно було його лагідну вдачу, дослухається до слів людських він. Куховарку, пекарку вигнати пообіцяв, сильніший харч давать, а також набавить п'ятака. Мало того, він не буде розправлятися з ними, віддавати до суду винних, хай стають до роботи і викинуть всякі дурниці з голови.

Декотрі по тих словах кинулися розоряти сосну, кланялися в пояс економові, довго ще стояли здивовані, вражені подіями дня, дивилися вслід фаетонові, зітхали глибоко. Нестір, що сам досить таки був прибитий з несподіванки тої, повинен визнати—щасливо обійшлося, якби повчив економ, тоді б знали, як бунтувати, й іншому б заказали. Завдячити заступництву Нестора дівчата повинні. Хуторські дівки з словами „спасибі вам, дядьку" таки справді вклонилися пригінчому, але вже не так низько... Нестір сприймав те, як належне, тоді гримнув на дівчат, щоб ставали до роботи. Дівчата з жвавим гомоном стали на рядки, зачали полоть, завели веселих пісень. До пізнього вечора пололи, вже скрізь з полів пішли, а Нестір усе не пускав своїх політниць. Уже всі йдуть додому, а Несторові люди не розгинають спини. І це всі бачили. За те, що вони сьогодні горло рвали півдня та пролежали, відробити повинні. Адже врятував од кари він їх? Дівчата поприпадали до рядків і, хоч обурення пекло в грудях, скорилися, не осмілився ніхто перечити. І хто зна скільки ще доведеться коритися? Пішли вже з плантації, як рядків не видно було. Мовчазні, натомлені, хмуро плентались. Холодні росяні листки свіжили ноги, коли ж роса попадала в ріпанки, ноги болісно щеміли, шкіру стягувало. Векла Нарожня з Христею завели сумної пісні. До них прилучилася Оленка. Власне, пісня сама прийшла на уста. В серці своєму дівчата відчули пісню ту.

А в нашої економки
Червона спідниця.
Ішли люди із панщини,
Вже зійшла зірниця.

Сумні думки снували в головах. Тепер знущатиметься над дівчатами як схоче пригінчий. Вислужитися перед паном економом треба йому. За те, що дівчата бунт звели.

З того дня на всю економію пішла слава про Несторових політниць. Нестір ходив грізний, як хмара. Вороги глузували з нього. Пригінчі скрізь дошкуляли. Відтоді вся плантація стала вимагати надбавки, людських харчів. Все зза того Нестора. Розпустив своїх дівчат він. Така колотнеча звелася. А що, одним набавили, другим ні? Економ ніби їздив до Харитоненка. Всякі чутки ходили. Революціонери ніби завелися, людей бунтують, а тим часом Кенігові посланці баламутять скрізь, щоб перетягти силу до себе — гаряча пора, жнива наближаються. Оверко дівчатам на те пояснював: воно так між панами, про людське око приятелюють, на дворянських зборищах за здоров'я один одного п'ють, а на думці — як би обшахрати один одного...

В останній час Оверко мов би за студента справлявся коло них.

Дивувалися дівчата: і звідки тих думок набрався хлопець? В очах дівоцьких він надто виріс. Скрізь про нього чутка пішла: заводій, бунтар. Та ще другого дня, коли ситий обід став, дівчата захопленими очима позирали на хлопця. Найбільше мотався, кричав він. Та ще Векла з Христею. Домоглися своїх прав дівчата. Вламали економа таки. Не легко здався він. Вірно зберігав панську копійку, панську касу. По п'ятаку кожному — на місяць не одна зайва тисяча з панської кишені випаде. Досвідчена людина Оверко той. Споважнів, змужнів, махру смалить, не рослий собою, а між мужиками, парубками завжди товчеться. Одні клопочуться про хазяйство, другі про дівчат, з усього набирається досвіду хлопець. Стали примічати його дружбу з чорнобородим ковалем Кузьмою. Вже ніхто не бачив хлопця в брудній сорочці з дертими коліньми. Охайний, стрижений, скрізь гудзики, латки понашивані, в новому брилі, що сам сплів, хлопець мав досить пристойний вигляд. Всі дівчата знали — Оленка обпирала й обшивала його. Хоч іноді жартували над тим — Оленку боляче вражали завжди жарти ці,— та вже звиклися до того, не вбачали нічого незвичного.

Політниці пробуджувалися, нашвидку розчісувалися і не вмивалися, щоб не баритися, вчували — сьогодні не до жартів. Нестір хмурий, мовчазний, видно глум, намови допекли йому, зловісно кинув заспаним оком по рядку. Дівчата ладналися на рядки.

Гаврик насунув набакир зелений картуз, поважно розставив виглянцовані чоботи, дужими руками розтягував гармонію, крутив головою, тоді давив, знов закидав голову, вихиляв

плечима, розтягав гармонію. Гаврик відрізняв себе від усього репаного польового гурту — в ріллі, гної не возиться він, в хліві на соломі не спить, волам хвости не крутить, ловкими пальцями, молодечою вдачею хвилює серця він. В гурті босоногого парубоцтва, перед дівчатами Гаврик завжди виблискував зубами,—ніхто тут не рівня, звісно, Гаврикові, що робочої днини чобітьми хверцює, завжди, мов ненароком, топтався по пальцях парубоцьких, збуджував цим регіт у гурті, подив споміж дівчат.

Нестір махнув рукою, досить недбало перетяв принадні думки гармоніста — на цю урочисту хвилину щоб замовк гармоніст.

Суд та розправу чинив Нестір недовго.

— Цього не треба, це дуже розумний, вимагає грошей більше, з економії хай без оплати йде.

Із цими словами Нестір вивів Оверка з гурту, одібрав сапачки, вирядив геть.

Хвилювання пройшло в ряду. Дівчатам забило дух. Боялися пари випустить. Оленка з тривогою стежила за надто зухвалою поведінкою хлопця: не проситься, не молиться перед Нестором він, одійшов осторонь, недбало дивиться, як заходжується пригінчий коло політниць. Векла Нарожня з Христею зчинили було лемент, хоч і тремтіли за свою долю, а хто ж їм сапачки ладнатиме? На що Нестір заспокоїв їх — про те хай не турбуються.

В кожної тривожно билося серце, як Нестір проходив уздовж ряду, суворим оком водив по лицях.

Не те, щоб він кричав, гримав на дівчат. Навпаки, він був досить стриманий, загадково мовчазний, наводив острах на політниць.

В кожної були зароблені гроші за економією, вижене без оплати, судися тоді з паном. Кожній жаль втрачати було заробітку свого.

Гнівна рука Несторова на сей раз на Христю впала:

— Це та, що підняла перша! Це та, що їй борщ поганий. Можеш іти дома кращий їсти. Баба Галька зварить.

Із тими словами він вивів з ряду Христю, що осторонь з Оверком стала ні в тих ні в сих, ховала під хвартух довгі запечені руки. Дівчата то навіть дивитися на неї не наважувалися, кожна за свою долю тремтіла, в очах переляк застиг, благально на Нестора позирали, покірні, придавлені, тяжко зітхали, ладні хоч до ніг Несторові впасти, щоб тільки не карав він їх.

Очі тільки Секлети, Химки зловтішно горіли — завжди загризалися з ними Христя та Оверко, перед гуртом насміхалися, глузували, тепер догралися бунтарі нещасні.

Оленка засмучено дивилася на сестру, Оверка, безпорадна така,—хто тепер за неї постоїть, допоможе їй? Треба було

з тим Нестором заводитися? Оленка давно попереджала сестру—нерівна сила, заможний господар, сусіда до того ж, панський пригінчий. Бриніла сльоза в очах Оленці.

Коли невблаганний, грізний Нестір став знов перед дівчатами, кожній забило дух. Ось він насупив густі брови, гострим оком водить по лицях, що аж міняться. Довго, нестерпно довго крутить довгий чорний вус, вузький лоб його взявся густими зморшками, разить серця хмурий вид.

Нестір проте не став довго дівчат тривожити. Вибір його цей раз упав на Веклу Нарожню.

— Оця партію спиняє. Піде без оплати...

Векла розгублена, зніяковіла стала поряд з Христею, Оверком.

Оленка, повна жалю, дивилася на трьох, тремтіла за свою долю. Проте не виявляла того жодним рухом, виразом, ще подумають вони, надто Оверко, тонкосльоза вона, за себе постояти не може, не дасть ради собі.

Нестір одступив кілька кроків назад, повів гострим поглядом, звернувся лагідно до політниць:

— Ну хто тут ще шукає кращих харчів?

Не було нікого. Ніхто пари з уст не випустив.

Зважаючи на той страх, що мимохіть нагнав на дівчат Нестір, він не став далі серця мучити. Хоч воно б не завадило ще декого вирядить, аж він облишить. Так, дівчата мали нагоду переконатися... Великої сили людина Нестір той. Карає і милує владною рукою. Як пересвідчилися дівчата—не такої вже суворої вдачі він. Хмарне лице йому прояснюється. Лиця дівоцькі також світліють.

По ряду розсипалися вигуки:

— Усім довольні! Всім!

Слова ті вселяють нові сподіванки Несторові. Він махнув рукою. Гармонія розвесело витинала на всі лади гопака, дівчата вирушають на рядки.

А трьом вигнанцям наказав Нестір збирати манатки і щоб до вечора їх духу в економії не було. Векла й Христя з пониклими головами залишали плантацію, з тяжким чуттям покидали дівоцький гурт, своє товариство, з яким зріднилися, в якому зазнали стільки горя і може трохи радощів. Дівчата втішали подруг на прощання — хай наймуться до хазяїв поблизу, Нестір одійде, вони вмолять його, вблагають. Подруги тому мало вірили.

Оверкові то наче байдуже до всього, глумливо позирав він на ту колотнечу, сполохи, що пройшли в ряду, наче йому і клопоту мало. Він то правда мав думку хоч на штани заробити. В полотняних зиму знову ходить доведеться. Та що скажуть дома йому?—це найдужче непокоїло Оверка. Як ішов Оверко на заробітки, батько, кривий Сильвестр, суворо наказував, навіть грозив, щоб умів шанувать себе, начальників слухався, поважав, догоджав, диви, мо в контору візьмуть, привчать, а там і в пригінчі може вислужиться він. Ось же Нестір змалку в економії товкся, в начальниках тепер він. Чимало хто вибився в люди. Оверко — меткий хлопець, тож батько великі надії покладає на сина. В старого досвід не абиякий, з головою ніхто ніколи не пропадав.

Оленка з дівчатами пішла, як розставалися, Оверко примітив, засльозилася вона, певне за сестрою Христею тужила, заступитися нікому тепер за неї буде, засіпають Несторові політниці.

Кожен із своїми думками, мовчазні, понурі по м'якій пилюзі плентались троє шукати притулку собі.

Аж куди не подавалися вони — пригінчі на сміх та глум знімали їх. Від Нестора? Самі, кажуть, пішли? Ха-ха. Ні, спасибі, на плантації поки тихо... В конторі розмова була про них — неспокійні люди. Бунтарі на всю економію. Сам економ розпікав Нестора за них. Заводії... Красне знамено вивісили!

Здивуванням проймалися лиця пригінчих, з нехтуванням дивилися вони на трьох смільчаків. Невтішні були ті походеньки.

Чутка про „красне знамено", що вивісили Несторові дівчата на лану, обійшла всю економію, наробила сполохів, принесла гучну славу політницям, якої вони самі не сподівалися, від якої було трохи моторошно.

Пригінчі ж остерігалися тепер Несторових політниць, чи більш удавали, на наряді завжди завертали дівчат до свого пригінчого, коли ті хотіли перейти, оберігали своїх людей від небезпечного духу. Адже всім відомо, що то за народ у Нестора. Куди лізуть вони? У себе хай товчуться.

Звісно, лиховісна поведінка та цілком придавила Нестора. Недруги всіма засобами намагалися принизити його. Згасла слава найкращого пригінчого. Тільки така пружна людина, як Нестір, не позбулася свого місця. О, він ще доведе, чого вартий знеславлений, але вірний пригінчий.

Векла Нарожня журилася: пропали зароблені гроші. З якими очима додому йти тепер? Половину літа дарма виходили. Зима прийде — ні хліба, ні одежини. Поплутала їх лиха година...

Каялася Векла, дорікала Оверкові,— то він закрутив голову дівчатам. Тиняйся, як неприкаяна, тепер. Гарні заробітки.

Христя на гіркі докори ті намагалася втішити подругу. В розпалі чого тільки не наговорить вона? Хто знав, що так минеться? Оверко ні при чім тут. Далі не можна терпіти було.

Векла Нарожня з серця наговорила подрузі чимало прикрих речей. Адже всі терплять? Чи вони за всіх повинні розпинаться? Векла—не сонце, всіх не обігріє. Замазку їли,

борщ закислий—мовчали. Надбавку, харч виклопотали політницям, а самі світ-заочі ідуть. Хоч одна душа оступилася за них, як виганяв Нестір? За свою шкуру боялися, мовчали. Отже треба було, щоб Векла з Христею мовчали, корилися. В дурнях однаково зосталися.

Христя врозумляла, втихомирювала подругу. Хто не зна Нестора? Сподобалася дівчина, кличе в яр. Ніколи б не скорилася Несторові вона. Провчили вірного панського собаку вони.

Оверка гнітили розмови, нарікання дівчат. Щоправда, надії не втрачає він стати на роботу, хоч на іншу. Дівчата заздрять йому. Добре, що за його оступитися є кому. А тут куди підеш, кому скажеш? Чи не до коваля Кузьми надумав він піти?

Оверко промовчав на те, він ще сам не знає, неприязно розминувся з дівчатами, подався до хлоп'ячого хліва. Хлопці, що моталися тут, на сміх Оверка зняли.

— Що, рябка привів?

Така вже звичка, цим виразом стрічали, сміялися з кожного, хто, попавши в немилість пригінчому, вертається з наряду.

Тихін радить Оверкові — в корчму хай Нестора закличе, почастує, на роботу знов візьме...

Терешко парубок бувалий: чи стане Нестір з Оверком у корчмі пить? Так пляшку хай стромить, тютюну купить, пригінчий одійде. Щовечора п'є, гуляє, своєю хіба горілкою куховарку частує?

Оверко на ті думки безпорадно розводить руками:

— За що купиш?

Краще б він уже того не казав, мовчав, аби не принижувати себе в очах хлопців. Не знає, що робить? Купити ні за що?

Терешко тут багато не сказав. Одне слово, але змістовне таке.

— Украдь.

На тім балачка припинилася. Оверко закинув клуночок за спину на палку — все своє багатство, розминувся з хлопцями, подався яром, гущавиною, щоб не стрічатись нікому. Густо заріс яр. Оверко продирався крізь ліщину, куди не пробивається сонце, де під ногами прослався перегнилий лист. На сонячній галявині між кущами терену, глоду Оверко розпластався на траві, повзав на животі, визбирував рясну ягоду. Дика глушина ця вабила його. Оверко відчув — молодецька сила залягла йому в грудях, проходила крізь руки, плечі, так що йому дурниця — зігнути молодого дубчака, допустім, це голова Нестора, чи навіть скрутнути, вирвати з коренем. Принаймні це був Кармалюк.

Далебі, як добре вдуматися, воно вже не так тяжко на тому світі жить. Сонце знялося якраз над димарем, стежка

заросла шпоришем, полинем, роса вимивала брудні репані ноги, кров весело переливалася в жилах. А може то незвичне видовище під самим сонцем будоражило Оверка?

В кузні, як спочатку гадав Оверко, він не зостався; після тієї колотнечі, що знялася на лану, Кузьма не наважився брати його, а спровадив — куди б ви думали — на саму цукроварню!

Димар аж під хмари пнеться, великі будівлі нагромаджені над ставом. Вікон не злічити. Дивне видовище.

В уяві Оверка повстали принадні картини солодкого життя на тому заводі.

Юрба хлоп'яків стояла коло воріт, поміж них Оверко стрів Зінька, свого приятеля. Зінько також лагодив сапачки, але в іншого пригінчого, і тепер, коли знадобились на завод підлітки, він прийшов сюди, кажуть, тут кращі заробітки. Хлоп'яки розминулися ще коли прийшли з села, тож тепер сіли над дорогою раді один одному. Зінько дістав махри, скрутили цигарки, затяглися запашним димом, як і належить поважним заробітчанам. Зінько розпитав про односельчан, дійшла й до нього чутка про бешкет, що стався на плантації, Нестора. Невже вивісили „красне знамено"? Зінько прочував щось, тямущі люди потайки про те знамено річ ведуть. Як на думку Зіньковому, без Оверка тут не обійшлося.

Хоч і з приятелем мав розмову Оверко, та хіба ж міг він усе, звичайно, враз розповісти? Проти панів — народних гнобителів, що п'ють кров народну, вивісили „красне знамено". Адже недарма вирядили з плантації Оверка.

Зінько повен шани до свого незвичайного приятеля. Про такі незрозумілі речі балакає вільно, розважно як. Не кожна голова збагне. Вчував давно Зінько, ще як ходили в ліс вони, Оверко не абиякий штукар, верховод в усіх вигівках, заводіяка...

Оверко тут з жалем відчув — приятель далекий від істини був. За короткий час як можуть змінитися люди.

Зінько тим часом з незрозумілою втіхою далі річ веде: Оленці як дошкуляли, чи пригадує він?

Оверко на ті слова поник головою, чи зрозуміє, збагне, приятель, що діється в його душі? Багато про це розповідать треба, а по правді сказати, Оверко сам не второпає ніяк, нічого... А тільки вчуває він, як дивне, тяжке почуття мутить йому душу, мов би чогось не вистачає, а чого — лихий його дідько знає, заморочився цілком він, закрутився, а тут ще заробітки погані, вигнали без оплати, що йому тепер дома скажуть? Ну й життя!

Зінько втішав приятеля: на заводі плата більша, набрали хлоп'яків чистить котли. Не візьметься серце поваги з того?

Оверко вчуває тут безпорадність Зінькову, не найшовся далі нічого сказати він, тож Оверко пояснює: в робочі вони тепер підуть, пролетаристи.

Це вам не який небудь безщасний попихач, що бігає з сапачкою на лану...

Зінько витріщив очі на Оверка, вражений з неосяжних глибин знання, що несподівано виявив той. І звідки він набрався тих думок? Незвичне, повне нового змісту слово те хвилює серце Зінькові. Вжеж і здивує рідню він, сусід, як прийде додому.

Сивий сторож одкрив ворота перед хлоп'яками, і ті скупченою юрбою, задираючи голови, проходили тісними, загромадженими закамарками.

Звичайно, ті хлопці, що вже бували на цій роботі, може й не поділяли Оверкових захоплень, воно завжди так буває, коли звикнеш... А потім є всякі люди, одні світом нудять, Оверко ж захопленими очима дивиться на ті величезні котли.

Ви тільки зрозумійте, чого вимагає од них товстий сивоусий механік (то він од цукру, кажуть, набрав стільки тіла). Лізти в отой котел, довгий, як нора, і позрубувати увесь навар, іржу.

Веселішого діла не можна було й придумати. А котли всі залізні. Аж гуде, як стукнеш. Так і лізь, як лисиця в нору, на животі. Оверко зазирнув у темну постку. Досить таки просторно там, зігнувши голову, можна навіть сісти.

Хлопці зачали було сперечатися, сіпалися, дебелий Левко намагався першим пролізти в котел, розкидав хлопців, що повисли на руках йому. Кожному кортіло першому пролізти, не знати що то за принада така, ніяк не могли помиритися. Витягували назад кожного, хто виривався першим, стромляв голову в котел. Здавалося, ніколи вони між собою не зладять. Нова думка прийшла в голову Левкові, що був наче за отамана тут, поклав край суперечці.— Хай тоді новенькі лізуть першими, не обвиклися ще вони, щоб не було нікому заздрісно,— кивнув на Оверка і Зінька бувалий Левко. На тім, здавалося, погодилися всі, а наші приятелі були здивовані з того, що хлопці поступилися перед ними.

Вже з першої хвилини Оверко відчув, що принадного мало в котлі тому — прилипла сорочка на ньому, тісно, темно, душно, а тут ще курушка горить, коптить чорною густою гар'ю, забиває рот, очі, ніс. Оскардами стальними, гострими паровик шкребли—знялася курява, навар, іржа їдким пилом сідає на легені, разом із густим димом дух забиває, в голові гуде, стукає дикий шум, що зняли оскардами хлопці, червоні плями замигтіли в очах Оверкові. Котли вмуровані, цегла не охолонула ще, шість хлоп'яків влізло, коло виходу свіже повітря, курява, кіпоть виходить, а в кутку задуха, давишся, це збагнув Оверко: хлопці бувалі, схитрували, заманули його першого лізти. Гнітюче чуття взяло Оверка: невже ні до якої роботи не здатен він? Буде терпіти, щоб не подумали — легкодухий він, справитись не в силі, на глум, сміх візьмуть. Ото буде розмов, як додому прийде. Між парубками Оверко тепер не стане шиї гнуть. Чи похвалиться хтонебудь з них, що оскарду тримав у руках? Оскарду? Чи знають вони, що це таке? Стальна, гостра, вражала незвичною назвою, люто гризла навар, іржу. Абож у котлі хтонебудь сидів з них, з машиною мав діло? Небагато найдеться таких. Він та Зінько.

Оверко раптом відчув дивну кволість в усьому тілі. Зінько примітив, що приятель головою на котел оперся, оскарда випала з рук йому. Мов безвільне тіло стало, зігнулося, застигло в незручній позі. Зінько з острахом позирав на Оверка, при світлі курушки примітив безкровне лице його. Закричав придавлено, злякано. Оверко певне не почув його, тільки блимнув безвиразно, косо білим оком. Зінько зачав термосити приятеля, тоді тіло його безвільно посунулося. Зінько несамовито гукнув, що Оверко кінчається. За пекельним шумом не чути було слів його. Зінько кричав, сіпав, штовхав сусіднього хлопця, той позирнув на Оверка, став собі кричати, але хлопці коло виходу не хотіли з котла вилазити, сміялися: що, мовляв, припекло? Хитрують, хочуть певне помінятися місцями? Нема дурних, Левко наказує нікому не вилазить. Знають вони ці звичайні хитрощі поміж хлоп'яками.

Зінько гатив оскардою по котлі, несамовито кричав:

— Пустіть, вилазьте!

Зачав тиснути на сусіднього хлопця, той собі, але крайні хлопці не здавалися, влаштували цілу забавку, зачали грати в „тісної баби". Опертися ні на що було, курушки погасли, товклися, галасували, мов у пеклі. Не знати, чим би це кінчилося, аж тут пішла вода на вентилях, механік помилився, хлопці підплили, вискочили з котла, Зінько тоді з великими труднощами, сидячи, зачав тягти Оверка. Тісно, незручно було, ні впертися, ні взятися ніяк, Зінько весь забовтався, насилу витяг приятеля. Злякані хлопці обступили Оверка, що на свіжому повітрі стрепенувся, тоді знов лежав без ознак життя, безпорадно топталися. Прибігли засмальцьовані робітники, підвели хлопця, тримали голову йому, другі піднесли відро холодної води, дали напитися. Оверко без пам'яті ковтав воду, припав знов до землі. Коли ж на голову йому вилляли відро води, він блимнув очима. Прийшов лікар, дав понюхати нашатиря. Оверка підвели, обперли до стіни, він опустив голову, дивився мутними очима, приходив до пам'яті.

З того дня погані чутки пішли про Оверка. Люди бачили його в лісі, лежить на траві на сонці, черево гріє. Зустрівся з людьми — в кущі кинувся. Здичавів зовсім хлопець. Розледащівся, не захотів робить, кинув завод, вештається в ярах тепер. Бурлака і єсть. На люди не показується він. Старі тієї думки були, що треба сповістить батька, кривого Сильвестра, щоб раду дав синові, а то занехаяний зовсім став.

— Виголодається, сам прийде,— казали одні.

— І чим він тільки харчується?—ламали голови над тим.

Одні казали, дику ягоду визбирує, їсть гриби, другі... Чутки всякі ходили, боляче разили серце Оленчине. Не вірила тому ніяк вона. Лихі язики звели те. Навмисне в неділю лісом ходила вона, клуночок хліба, грудочку цукру, шматок оселедця зав'язала, не забула навіть прихватити пачку махорки, сірників у надії зустріти Оверка, щоб не нудьгував без курива він. Дівчата пішли на Псел, Оленка до вечора лісом тинялася, співала, вигукувала. Стояла, прислухалася, як переливався ліс луною. Зривався птах з дерева, шарудів вітер листом, ламалася гілка, Оленка здригалася, насторожувалася. Завмирало серце в грудях. Брала моророш. Ліс густий, як ніч, і де той Оверко днює, ночує? Барліг вимостив собі, курінь поставив, у печері де, чи може на дереві? Ну, а як дощ, грім, що тоді?

Надвечір сумна, самотня пленталася межею Оленка, верталася з лісу, клуночок на гілку повісила, може примітить?

І з чого він живе, п'є, їсть?—непокоїли думки Оленку. Якщо слухати людей... Одні казали, ніби ремінні віжки він украв, продав, волочиться тепер, другі—наче ярлики в якоїсь дівчини вирізав, гроші в конторі получив на них. Оленка тому не вірила,—вигадки то певне людські.

Вистигав колос, Нестір був лютий, жнива наспівають,—треба повірити буряк. Обіцянками, погрозами підганяв дівчат. Оленка теж намагалася впасти в око Несторові, вертка, жилава, дарма що мала, нарівні з дівчатами поле. І ніхто не пособляє їй тепер. Ще може справді на покрову принесе дарунок, шмат ситцю, слава на все село.

Дівчата таки вблагали Нестора, щоб прийняв Веклу з Христею. Підмогоричили пригінчого. Не те, щоб вигнанці тинялися без діла. По околишніх хазяях поденно пололи. Та не хотіли кидати зароблених грошей в економії. Чому прийняв Нестір дівчат? Над тим довго ламали голови всі.

В неславі був тепер пригінчий Нестір перед економом. Політниці Несторові танули. Заохотити тепер нелегко було яку дівчину сюди, скрізь рознеслася лиха слава про Несторову плантацію. А тут жнива наближалися. Нестір знав, що Христя з Веклою впливові дівчата. Нічого не втратив з того Нестір, ще й могорича поставлено йому. Всі побачили зайвий раз силу його. Хоче карає, хоче милує. Розмова з дівчатами коротка була. Хочуть стати на роботу? А перед між дівчатами будуть водить?

Подруги не думали, не гадали, що відновлять на роботі їх такою тяжкою ціною. Подруги вагалися, не найшлися що сказати. Мало зненависті будила в них Секлета колись? Мало грудок, прокльонів впало на її голову? Свою совість продадуть вони за п'ятака? Лице Христі взялося гнівом.

— Згода! — сказала Векла, подруга.

Христя запнулася, змовчала, але на душі з того не легше стало. Векла вмовляла подругу: аби на рядки стати. Зароблені гроші щоб не пропали. А там видно буде.

Того дня дівчата завзято пололи, дружно з піснями рядки проходили, верховодів своїх шанували вони. Нестір вдоволено ходив між рядками, старанно дівчата роблять, покірні, слухняні, не сперечаються з ним, сапачки жваво гризуть землю. В останні дні перед жнивами повірити буряк треба. Нестір таки не прогадав, що взяв Христю з Веклою...

Незабаром і Оверка прийняв Нестір. Дівчата впросили пригінчого. Хлопець вештається в лісі. В роботі справний він. Бісові дівчата, завжди поставлять на своєму. Аби позбутися надокучливих дівчат, Нестір махнув рукою... Хіба в Нестора серця нема? Воно хлоп'я, дурне. Сгромив пляшку в кишеню Нестір. Жнива скоро, стерно лущити треба, сіяти, орать під зяб. Нестір махнув рукою: хай приходить. Доки йому в лісі тинятися? Воно як не є, а сусідське хлоп'я...

Ціла ватага дівоцька розбрелася в лісі, з піснями, вигуками вибродили цілий день, надвечір в яру натрапили Оверка — лежав у ліщині. Побачивши дівчат, кинувся було навтікача, продирався між кущами, злякався чи що, аж ті оточили його, піймали. Відлюдкуватими очима дивився на дівчат Оверко, рвався, пручався. Христя з Веклою намагалися заспокоїти хлопця.— Оверку, що сталося? Не пізнає їх, чи що? — Як він схуд, очі позападали, тяжко дивитися. Марне лице, кісточки виступили. Разив серця дівоцькі виснажений вид Оверків. Може їсти він хоче? Вони ж за ним скучили, не було дня, щоб не згадували.

Хлопець голодними очима дивився на шматки хліба, сала, що стромляли йому щедрі дівоцькі руки, проте не насмілився взяти.

Дівчата з ніжністю притискали до грудей його, втішали, хай не журиться, не доведеться в лісах тинятися йому, впросили пригінчого, на роботу щоб узяв Оверка. Хлопець недовірливо косив оком, байдужий до тих захоплень, тримав у руці шматки хліба, що силоміць стромили йому, але їсти не їв. Колись веселий, невгомонний, тепер стояв мовчазний, зніяковілий. Здивовані політниці були. Насилу вламали його, потягли за собою.

Оленка з острахом дивилася на занехаяного приятеля, що намагався не стрічатися очима з нею, задуманий, обдертий, дивно якось плутав ногами. Мляво відкусив шматок хліба, натяглися жили на тонкій шиї йому, сльози виступили в очах. Сказав з посмішкою:

— Мало не пропав...

Пройняла болем серця удавана веселість та. А лице худе, безкровне, випирало кісточками, як у ховрашка. Чи збагне

хто муку тих думок, що зазнав самотній хлопець у лісі в дні безпорадного блукання? Потроху відходив він, хоч і мовчав, не розмовляв, забив рот хлібом, жадно рвав сало, а руки чорні, як рілля, були, довірливо між дівчатами йшов, якийсь дивний...

Оленка думкою раділа — сорочку наготовила йому чисту, полатану. Від людського гурту одвик він чи може захворів?

На мить уявила вона, як доглядає, лікує хворого Оверка, усяким пахучим варивом напуває і як потім баба Федорка дякує їй—врятувала хлопця вона. Адже Оленка ніколи не забуде тих турбот, піклувань доброї жінки в них у домі, коли Оленка хворіла. За те віддячила дівчина старій, сина виходила їй.

Оленці дуже кортіло протиснутися крізь коло дівоцьке, спитати, чи найшов Оверко клуночок з харчами, що повісила на гілці вона. Та не насмілилася. Насамоті краще спитає, ніхто й гадки не мав, що вона в ліс ходила.

Перед грізні очі пригінчого привели Оверка дівчата.

Не то глумливо, не то лагідно стрінув Нестір хлопця, що ніяково топтався з похилою головою перед пригінчим.

— Е, це той, що бастував, прийшов?—спитав Нестір.

Дівчата хвальними очима позирали на пригінчого, намагалися власкавити його, посміхалися.

Мовчазний, покірний хлопець став, це примітив Нестір досвідченим оком, життя прибило його, повчило, мов переродився він, ніяк не схожий на колишнього заводіяку.

— Хай стає завтра на роботу! — милостиво дозволив Нестір. Погонича треба йому до косарки.

Дівчата не могли натішитися, нахвалитися на Нестора — силу яку в руках має. Він карає, він і милує.

До пізнього вечора дівчата возилися з Оверком. Обсіли його, і він розповів про всі свої пригоди. Дівчата вражено слухали, тяжко зітхали, а дехто змахнув сльозу. А до Кузьми не пішов тому він, щоб не був лихої думки коваль про нього після того, як утік Оверко з заводу.

Десь узялася чиста сорочка, хлопець умився, повечеряв, уперше за довгий час з розкішшю витягся на м'якій соломі. Заснув глибоким сном.

Починалися жнива.

В полоття втяглася Оленка, обвиклася, аж за косаркою в'язати руки слабкі. Перевесло скрутиш, станеш сніп вязать, то воно розкрутиться, бісове перевесло. А тут Нестір позаду йде, ногою сніп ударив, перевесло лопнуло, розповзлося, перед усіма в'язільницями соромив Оленку, кричав, взивав огидними словами. В Оленки серце розривалося з болю. Оверко кіньми на жниварці править, бачив, чув, як розпікав

Оленку Нестір, мало не згоріла з сорому в'язільниця невдала. Якими очима Оверко подивиться тепер на неї? У в'язільниці пнеться вона, чи не краще їй було би з підлітками колоски згрібати, солому та воду возити за півціни? Нездатна ні до чого вона. Ще й жито, як костриця, не скрутиш перевесла.

Сестра і подруга візьмуть рівненько жита, розділять надвоє колосок до колоска, крутнуть, мотнуть, око не встежить, сніп зв'язаний в них, кидай—не розірветься. Руки дебелі, засмаглі у них, ловкі, так і мотають снопами, біжать, а не в'яжуть, в Оленки ж руки тонші за перевесло. За косарками гуртом в'язали, а вже за косарями Оленка в ряду з в'язільницями стає, кожна покіс бере, не встигає за дівчатами Оленка, позаду лишається зернистий колос, не під силу вертіти тим снопом Оленці. Хоч би Нестір не бачив, вибивається з сили вона, чи їй за безцінь з підлітками ставать? На стерно падати, щоб подумали — малосильна вона? Не поспієш за тими косарями—Терешко, Спирка, Тихін за обідом по восьмушці випили, то вони вже доупаду роблять, стараються, розчулені серця; розпотіли, розчервоніли, вкрай вдоволена душа, ладні догодить Несторові за чарку. Коли дівчата дійшли краю, стали Оленці пособляти, снопи дов'язувать.

— Серце болить мені дивитися на тебе, за що ти мучишся? — казала сестра Христя Оленці, снопи дов'язуючи.

Лаяли дівчата хлопців, взивали останніми словами, а тим байдуже з того, чарка голови запаморочила їм.

А тут порепалися руки, ноги, стерня цупка, колюча, січе, коле, тіло ятриться, мухи сідають, хоч би полотном обв'язати, ноги, мов у перці, горять, вдень у роботі ще не так, а вже коли увечері полягають, натомлене тіло одійде, пече, рве, шарпає, без плачу сльози виступлять. А найдужче душа ние з сорому Оленці,—Нестір на стерні огидними словами взиває її. Та вже Оленка рада, що вернулася Христя з Веклою, в біді пособлять. Та ще Оверко з ними. Не раз було вмивалася гарячими сльозами на плантації Оленка, як сестри не було. Дівчата на сміх брали її — без няньки ради не дасть собі! Але тепер однаково тяжко. Під руками спухло в Оленки, руки, як крила, носиш. Оленці, власне, то ще нічого, аж ось Улиту пригінчий страмив як.

Дівчата в'язали, Нестір слідом ходив. Пекло до нестями, очі кров'ю запливали, голова паморочиться. Хіба тільки як за ліс сховається Нестір, голову розчешеш.

Молодиця Улита слабкий сніп зв'язала, побачив Нестір, розлючений, мстливий, напався на неї. Кричить, аж тіпається: що вона в'яже?

Розвернув снопа того, нап'яв на голову оторопілій жінці, за руку водив на сміх людям. Щоб усі бачили, щоб усі знали.

Жінка, мов без памяті, за Нестором по стерні пленталася з снопом на голові.

Косарі, що були напідпитку, косити кинули, позирали на дивовижну картину. За боки бралися. Веселий день випав. Видовище ціле на стерні. В обід по чарці дали. Розваги скільки.

Секлета з подругами аж качалися зо сміху. Отаку штуку Нестір утяв!

Оленці не до сміху було, мало не з плачем дивилася на безпорадну, беззахисну молодицю вона. Незрозуміло, кому весело з наруги тої?

Водив між покосами, соромив, лаяв Улиту Нестір.

— І кивер на голові, а ти таке в'яжеш? Дивіться, добрі люди, що вона нав'язала! Дурень тебе взяв! Тебе за три копійки не треба брати було! Перед економом хочеш мене в сором ввести? Щоб неслава знов про Нестора пішла?

З прилюдного глуму того Улита сама не своя покірно за пригінчим ішла з снопом на голові.

Секлета заходилася:

— Тіятри!

Це був єдиний випадок, коли на роботі можна було, треба було сміятися. Сам пригінчий на посміховище жінку виставив. І як спритно вигадав ще.

Мало хто поділяв захоплення те. В'язільниці з ненавистю позирали на пригінчого. Дарма Векла спиняла Христю, аж та не стерпіла, гнівно напустилася на Нестора: годі, буде глузувати з жінки. Збудила цим співчуття поміж людей, на хмурих лицях яких Нестір не зустрів нічого втішного.

Спересердя він пустив Улиту, що безтямно припала до покоса, сльози заливали очі їй, напався на дівчат, надто на Христю, взивав огидними словами. Давно в ноги кланялася, просилася, а тепер знов завела своє? Надумала вчити його? Чи може набридло їй робить під його рукою?

Пригрозив вигнати Нестір Христю під три вітри, коли не перестане втручаться не в свої справи вона.

І напевне вирядив би знов Христю Нестір, якби не побоявся колотнечі. В'язільниць до того ж не ставало йому.

Дівчата, придавлені ганебною поведінкою Нестора, понуро йшли покосами, тугі снопи в'язали. Вірний панський прихвостень здатний на всякі вигадки, аби принизити робочу людину.

Щодня наглузується досхочу над дівчатами він.

А тут ще поденних нагнали, нарочито Нестір помішав між строковими. Поденні рвуть, навипередки роблять, строкові не хочуть гнати за ними. Христя напалася на поденних:

— Ви сметани та пиріжків понаїдалися, а ми ціле літо над кандьором робимо! Чого вас чорти пруть сюди? Ми за двадцять копійок у день живуємо, а вам сорок платять,

хіба ми з вами нарівні підемо? Сметаною, сальцем, чаркою пригінчого власкавили.

Відказали на те поденні Христі:

— Не стане роботи, ми підемо, а вас залишать.

Христю досада бере, самі нужденні дівчата в строк пішли, а тут хазяйські дівки на убори заробити понаходили.

По обіді в'язільниці попадали на стерні під копами в затінку, розляглися, повитягалися; розкидали руки, ноги; натомлене, запечене, розпарене тіло здригалося, відходило...

Улита, безщасна молодиця, розповіла дівчатам про своє поневіряння. Заступилися вони за неї, спасибі їм, з Несторових рук вирвали, хоч і самим дісталося.

Два рублі завдатку взяла вона, весною люди в економію подалися, а вона сиділа дома,— народилася дитина. Кличе урядник її: на буряк чому не пішла?

— Дитина на руках у мене.

— Ти знала, що буде дитина, навіщо завдаток брала?

— А подать чим сплатити?

Урядник напався на неї: Харитоненка з торбою хочуть пустить вони!

Посадив її в холодну.

В холодній з малим дитям два тижні висиділа вона. Колиску в холодній не почепиш, на руці дитину колихала. Свитинку на камені простелила, дитину клала, сама спала. Три пелюшки з дому взяла, кожен день треба прати. Ночов нема. Наглядач тиждень води не дає. „Не можна в холодній пральню робить". На колінах благала наглядача вона: дитя запріло, не скупаєш, пелюшок не виպереш, уже шкура злазить з дитини, як печене стало. Сторож зжалівся, приніс води, в мисці випрала пелюшки вона, аж сушити ніде. В холодній мотузка не почепиш. Під пахву, до голого тіла приклала пелюшки вона, протряхли, тоді дитину сповивала. Під кінець захворіла, все тіло крутить, ломить. Два тижні відсиділа, тоді на жнива відробляти борг вигнали.

Закрутився світ в очах дівоцьких, нема ніде правди в світі. Скрізь панське право, панська воля. Дівкою живеш — горе, замужем теж не щастя.

Коли вечірньою порою в'язільниці посідали знов над яром, тужливі голоси виливали свої жалі, плачі, надійшов Оверко, дивний, мовчазний такий, коло гурту сів, вистругував грушеву палицю, тоді, мов не свій, над яром никав, тинявся коло хліва, людей.

Оленка, що, поклавши голову на коліна, зібралася в клубочок заколихана сумною піснею, витала десь думками,— пробудилася від марення, до неї звертався Оверко, якось несміливо так. „Я помщуся Несторові за тебе", сказав Оверко, дивний такий. Оленці серце стискало незрозуміле чуття, недоуміло дивилася на Оверка вона і тільки дивилася, нічого

не сказала йому, завжди така балакуча, знітилася, слів не знаходила. За кривди, глум, що зазнала на стерні від Нестора вона, грозив помститися Оверко, пам'ятав, не забув, наглядав він за нею чи що, аж ніяково їй.

Віра в свої сили, що було покинула хлопця після невдачі на заводі, вернулася знов до нього.

Уже давно Оверкові кортіло побачити всесильного Харитоненка, з милості якого він натерпівся стільки лиха. Так, він мав багато сказати чого йому... Чи він один? — Оленка, Христя, Векла, Улита, Зінько, всі...

І ось зустріч та відбулася, несподівана така, що залишилася глибоко в пам'яті, що повіки не забути хлопцеві її.

Палило сонце, копи вистоювалися, мотався люд по стерні, возили снопи, скиртували, стерню лущили, волочили пари, розбивали токи, дівчата дов'язували ярину. В цей час Нестір мав таку розмову з Оверком. Наближалася оранка, сівба. Нестір хлопцеві порцію сильнішу дасть, куховарці скаже, п'ятака накине, якщо тільки Оверко на оранці поведе перед. Буде старатися Оверко, взимку на гній візьмуть його. Барду возити на воловню, биків чесати скребницею. Якщо тільки Оверко гнатиме перший волів, на легшу роботу поставлять,— по ріллі плентатися тяжко, пасти волів Оверко буде, якщо тільки поведе перед між погончими він. Проворних, сильних волів пригінчий Оверкові на оранку дасть, майже й робити нічого йому буде. Усі гроші зароблені йому виплатять. Добра хлопцеві Нестір хоче. Хіба ж не видно?

Оверко тут задумався. Коли пригінчий що каже, спробуйте не помізкувати. Ще чимало принадних обіцянок почув Оверко від Нестора. Нестір може все зробити, це знає Оверко. Восени додому Оверко прийде в шані. Одягнутий, взутий і при грошах. Між парубками він не послідній буде, закурить, випить матиме за що. Захоче Нестір, виведе Оверка в люди, аби тільки повів за собою погоничів він. А захоче всевладний Нестір—безжально затопче. Це розумів Оверко. Ні над чим було хіба голову ламати? Не зумів би хіба Оверко перехитрувать Нестора? Взятися перед водить, допустімо, про людське око? Якби плугатар заодне був. Спирка сам Нестора в корчму зазвав, півкварти купив, щоб дав йому пригінчий биків сильних. Спирка сам за п'ятака виводить хлопців на ріллі. На косовиці адже водив? Хіба здатен Оверко совість за п'ятака продать? На Харитоненка перериватися стане? На що схожа Оленка? Вимотали в рядах дівчину. На жнивах Секлету всі дівчата зненавиділи. Хіба поночі не турнули Спирку з греблі косарі? Але не кається він. До гурту не приймають його, глузують, дівчата з ним не водяться, сама Секлета. Свою компанію мають вони.

Оверко мав повну можливість здобути прихильність пригінчого. Хоч би хто скористався з слушної нагоди тої. Мало

крові попсував, здоров'я Оверкові пригінчий? Тепер хлопець мав певну можливість здобути ласку пригінчого. Без усяких могоричів, без нічого. Нестір сам набивався. Аж уявіть, Оверко відмовився перед водити на ріллі, тягти за собою погоничів. Озлив проти себе Нестора. Ноги, мовляв, спухли, не піде наввипередки він.

Нестір злим оком кинув на Оверка. Від своєї вигоди відмовився він. Хай тоді нарікає на себе. З досадою пригінчий вилаяв упертого хлопця. За добро віддячив як. Приймав на роботу, думав слухняним стане. Аж воно мало ще вчили його.

Нестір знав—Оверко не побоїться жодних дорікань, загроз. Відмовився він, тепер шукай іншого. А щоб покарати Оверка, пригінчий дав йому найпоганіших волів.

Тихін за плугом іде, на Оверка кричить. Оверко на волів горло рве. Воли ліниві, ледве ноги переставляють, один одного збивають. Полоснув батогом Оверко, воли в борозні лягли. Позаду плугатарі стали, загрожують батогами Оверка сполосувати. Спирка одірвав за собою ще кілька плугів, доходив краю, а вони стоять. Що їм пригінчий скаже? Шкура товста, батогом не доймеш вола. Як лягли—хоч ріж, не встають. Мало не з плачем топтався Оверко над волами. Непосильним криком намагався зігнати вперту тварину. Крику віл дужче боїться, ніж батога. Плугатарі над волами загейкали, воли піднялися, скривили борозну. Спирка, плугатарі невдалого погонича Оверка лають: як тепер іти слідом? Всім кривить борозну? Як побачить Нестір, що скаже? Хоч лопаткою розкопуй.

Плуг врізався зі скреготом, великим бриллям лягала суха рілля, воли ліниво плентались, Оверко вимахував над ними батогом, здригалася шкура на волах, погейкував:

— Гей, Половий! Соб, Круторогий! Гей-соб, Бовкун! Гей-гей-гей!

Воли, не спаровані, вибивали один одного, плугатар Тихін одно на Оверка кричить:

— Куди ти дивишся? Повилазило тобі? За борозну йде віл. На огріх волів поганяєш? Що мені Нестір скаже? Задні плугатарі? Взяв на цабе! Бери на соб!

Оверко знов вирівнював биків, надривався коло них не менш, ніж воли коло плуга, знов рвав горло, вимахував батогом, аж через хвилину Тихін знов нападав на Оверка:

— Що ти соб береш? Виходить з борозни віл, бери цабе!

Гортані не хватало Оверкові.

Зіньків воли проворні, передні йдуть. Зінько тичку поставив:

— Гей, Сокіл, на тичку!

Як шнуром, провів борозну.

Весело помахує батогом та покурює. Не чути зовсім голосу його.

Вперед погнався. Плугатар Спирка не кричить на погонича свого. А ти доганяй тупими волами їх.

Захеканий, грізний примчав Нестір на коні, тямущим оком ріллю обвів. Плугатарів обдало страхом. Плугатарі вчували свою провину перед пригінчим. Тільки не Спирка, звичайно, і не Зінько. Передні плуги на чолі з Зіньком доходили краю. Оверко з плугатарями плентався позаду. Нестір лютував. Цілий день не злазить з коня він, мотається полем, проте ніщо не вкриється від гострого ока його.

— Чого розірвані плуги?—закричав він розкатистим голосом, полоснув нагайкою повітря.

Пригінчий напався на невдалих плугатарів, соромив, лаяв. Плугатарі на Оверка вказали—він затримує. Несторові і без того видно. Напався на Оверка він, огидними словами взивав. Борозну покривив. Гребінь знати! Волам не може ради дати. І до чого він здатний! Нестір дуже шкодує, що взяв його на роботу. Хай би пропадав пропадом.

Нестір пригрозив плугатарям знизить плату, якщо будуть відставати на оранці вони. Гудив Оверка. Вихваляв Зінька. Враз видно, де хазяйського батька син, а де ледащо. Непутящий хлопець Оверко той, ціле літо в економії, ні до чого привчитися не може. Під рукою Нестора, тямущого пригінчого, працює він!

Пригінчий поїхав, плугатарі доходили борозни, ненависно позирали на хвалених передовиків, ладні при зручній годині натовкти боки їм.

Зайшло сонце, плугатарі верталися з поля, безнадійно позираючи на чистий обрій. Вогкістю взявся шпориш над дорогою — завтра знов пектиме. Оверко понуро плентався за волами, втопала нога в пухкій пилюзі. Плугатарі смалили махру, нескладні думи протягом цілого дня снували в їх головах, затовкли, здавалось, зовсім голови. Оверко не балакав ні до кого.

Од крику язик розпух, і він не міг проковтнути ложку гарячого кандьору. Оленка сама виморилася за день, затяглася, аж втома Оверкова кидалася в вічі всім. Мовчазний, змучений, без усякої охоти вечеряв він. Западав жаль у серце Оленці.

Після вечері дівчата, як завжди, посідали над яром, відходили морені тіла, жодним думкам не було місця в голові. Оверко розлігся поруч, угейкався за день так, що аж у голові гуде, стукає, упав, мов підтятий, коло дівчат на вогку траву і, коли Оленка схилилася над ним, він подивився на неї волячими очима. Холодна земля, що до неї припав усім тілом Оверко, здавалася, вертала силу натомленим кісткам, він приємно витягся, позіхнув, заплющив очі. Оверко не спав. Душа болить, ниє. Застогнати хотілося Оверкові. Продався пригінчому Зінько. Приятель! І хто міг думати? Погоничів взявся за собою водити. Спокусили п'ятаком хлопця. Не зумів проти Нестора встояти. Хваленим бути перед пригінчим захотів. Віднині він йому не приятель. Ну й що з того, що Зінько врятував його в котлі, як задихнувся Оверко? Кому іншому за зраду Оверко безперечно натовк би боки. На приятеля рука не підіймається. Зінькова поведінка пригнічувала Оверка. Кому тепер вірити? На кого покластися можна тепер? Хоч усе одно—когось найшов би Нестір. Не думав Оверко, що приятель легкодухий такий. З ним спати в одному хліві огидно тепер. За обідом слова не промовив Оверко до приятеля. Зінько звертався, аж Оверко не відповів, змовчав. Не лежить йому душа до приятеля тепер. Отут болить.

Втома своє взяла, Оверко не зчувся, як обважніли повіки йому, думки випали з голови, тіло не відчувало землі, ясні дівочі голоси заколисували, вся істота Оверкова поринала кудись у простір, мов коливалася в повітряних хвилях.

— Гей, соб! Гей!—крізь сон стрепенувся Оверко, несамовито закричав невдалий погонич на ледащих волів, що примарилися йому, зірвав сміх у гурті. Дівчата в захваті реготали, по траві качалися, така вже звичка, посміється котра, втому наче рукою зніме.

Оверко з великим зусиллям пробудився, безтямно лупав очима, збагнувши, що він поміж горластих дівчат, безучасний до їх веселощів, поплентався до хліва спати.

Оленка повними жалю очима дивилася вслід йому.

В останні дні прибавилося плугів, прискорити оранку наказ від економа був, нагнали нових погоничів, і Оверко як досвідчений заробітчанин став ходить за плугом. Це вам не якийнебудь безщасний погонич, що плентається за волами, батогом ляскає, горло рве, на якого гримають плугатарі. Оверко сам за плугом іде, землю крає, мов прибавилося сили в руках йому, а що вже поваги, то й казати нічого. Нарівні з досвідченими хліборобами, бороданями плуга веде він. Не абиякий плуг ще — трикорпусний, на пружинах, це вам не дерев'яне рало, яким батько, кривий Сильвестр, ниву оре, безщасне рало, що скрипить, скреготе, душу вимотує. До чого воно змістовне життя те! І ходити Оверко навіть не так став — поважно, широко розставляє ноги він — власне ноги якось самі ходять так. Прийде додому Оверко, буде розповісти що.

Вперше за своє життя плуга в руки взяв. Не рівня своїм одноліткам — пастухам. І так Оверко в борозні йде, сам не вищий чепіги. Хоч і малий на зріст він, зате проворний, не кого іншого — Оверка пригінчий настановив плугатарем. Хоч би Оленка нагодилася на цю хвилину, побачила в оранці Оверка. Піднімає руки на чепіги він, кладе міцно так, аж земля дрижить; якби пройшов дощ, земля протряхла, плуг плавно скибу клав би, а то земля засохла, рве, шарпає, мотає, трусить.

Поле переймає широка бита дорога, жене вітер куряву дорогою, котяться запорошені вози, хто зна куди і звідки біжать вози, де починається і куди веде дорога та. Перетинає широкі Харитоненкові землі, зникає в його ж лісах. Оверкові здається, до самого моря прослалася дорога та.

Щоб менше плуги крутилися, Нестір наказав плугатарям орати поперек дороги — довше поле, тільки не займати дороги щоб. Загавився Оверко якось, вчасно не вийняв плуга, і лемеші врізалися в дорогу, а плуги трикорпусні, дорога збита, повис на ручці він, не під силу Оверкові піднять плуги, висів на пружині, а волам що, їм аби тягти — переорали дорогу.

На ту біду четверик дорогою їде, якраз до плугатарів мчить. Оверко спинив воли, став руками загрібати борозну на дорозі, закидати землею, а тут плугатарі позаду кричать, лають невдаху - хлопця. Оверко раптом вигнувся, полоснуло вогнем по спині йому, в очах потьмарилося, фаетон мало не наїхав на нього, дужий бородатий кучер цвьохнув батогом над головою Оверка, оперезав ще раз хлопця, а сам вишкірив зуби.

Плугатарі зняли картузи, тримали в руках, схилили голови. Оверко стояв на ріллі, безтямно дивився вслід фаетонові, що зникав у куряві, вражений дивним видовищем тим. Безперечно, це промчав сам Харитоненко. Поблискувала срібна збруя на вороних конях, два черкеси в баранячих шапках, при шаблях, кинджалах гарцювали обабіч фаетона. Плугатарі натягли картузи на голови, зняли на сміх Оверка. Забили памороки йому, чи що? Це сам Харитоненко почастував його так. Оверко довго не міг прийти до пам'яті. Так відбулася його перша зустріч із паном. Знаменита подія в житті хлопця. Оверко побачив, що не сам пан полоснув його, а панський кучер. Одлягло від серця хлопцеві. Харитоненко, низькорослий, дебелий, з сивою борідкою, у маленькому брилику, навіть і пальцем не поворухнув, дарма що палюга була в його руках. Де ви бачили,—він навіть не гримнув на Оверка. Кучер, дужий чорний бородань, стьобнув Оверка. Спина горіла, мов у перці. Сам Харитоненко, можливо, і не знає, як над людьми знущаються пригінчі. Добре, хоч Оленка не бачила, як охрестили Оверка, полохлива така, могла б ще заплакати.

Увечері зо сміхом Оверко розповідав дівчатам про пригоду цю. Бо як сам не розповість, хлопці прикрасять. Дівчата кинулися здирати йому сорочку, жахнулися. Червоний рубець витягся через усю спину, синя смуга лягла навхрест. Оверко побачив, як великі очі Оленчині при тім таки справді набралися слізьми. Вона одвернулася і не хотіла дивитися. Оверко запевняв дівчат, що йому не болить. Свербить навіть. Дівчата вражено, мовчки дивилися на спухлу спину Оверкові, проймалися якимсь незвичним чуттям — жаль, любов, що вигрів у теплому серці дівоцькому безталанний хлопець, перелосли в гнів до гнобителів. Оверка сміх розбирає. Не знати диво яке побачили вони. В самих мабуть ще досі не посходили синці.

Оверко плуга возив до коваля, мав довгу розмову з Кузьмою. Адже то не пан ударив його, а панський кучер. Сміявся коваль Кузьма з міркувань Оверкових. Став би пан руки трудити. Наймані слуги на те у нього. Панський батіг по спині Оверковій пройшовся. Економ, пригінчі запроваджують панську волю скрізь. А він думав що? З заробітчанином став би Харитоненко возитися? Старий Сидір, сторож, ще пригадує, як батько Харитоненка цукор варив. З мужиків виліз сам. А тепер губернатор у Харитоненка під рукою. Харитоненкової землі — птах не перелетить! Увесь Сумський повіт. А заводів! Економій! Челяді скільки! Тисячі заробітчан на Харитоненка роблять. Сотні сіл можна було б розмістить на його землях.

Оверкові й без того ясно: тисячі підлітків пересилюються на Харитоненка. Поміж них Оленка. Скільки знущання, поневірянь зазнали заробітчани на тих землях? Ненажерне панське черево.

Поля куріли димами, густо заслані копами чорніли землі, в Нестора не ставало людей, пригінчий розривався, мотав людьми, перекидав з оранки на молотьбу і назад. Чотири гарби з Оверком на чолі підвозять снопи до молотарки. Порожні вози швидко котять у вибалок. Сховалися з очей пригінчого хлопці, посідали, закурили. Не кваплячись, накладали снопи. Три гарби наклали, розпласталися на теплих снопах, куняли. Сонце приємно розпікало крижі, повівав вітрець. Довгі, настирливі летять свистки від молотарки. Молотити нічого. Оверко втішається: поки він снопи возить, Оленка не перериватиметься коло полови. Оверко командує: вставай, хлопці! Він помітив верхівця. Три гарби з снопами виїхали назустріч пригінчому. На четверту снопи накладали. Хлопці не сиділи без діла. Нестір лютує і вдіяти нічого не може.

Коло молотарки чисте пекло. Головня курить — світа не видно, густа сажа сідає на легені, осот очі забиває, мов сніг полем літає. Найтяжче, безперечно, доводилося Оленці коло полови. Їдка порохнява забиває дух, у грудях коле, нудить, відхаркувала кров'ю Оленка.

Химерна ненажерна пастка ковтає сніп за снопом. Гавкає, мете, рве. Мов у пропасниці, труситься із жадоби.

Оверкові затягло дух. Не настачиш снопів ніяк.

Тихін не вправляється снопи встромляти.

Оленка полову загрібати.

Людей обмаль, Нестір скупо силу розставив.

Дівчата, закурені, розпарені, не встигають перевесла розв'язувать.

Сніп за снопом рве з рук Тихона молотарка.

Довгий ожеред топчуть скиртоправи, солома закидає людей.

Спідні снопи з гарби падають на полицю, летять у барабан. Один другий, третій...

Молотарку стрясло. Трахнуло, рвонуло, хруснуло, затріщало. Дівчата несамовито заверещали. Злетів пас. Тихін затулив лице, мало не вибило очі йому. Молотарка стала. Хтось стромив кінську кістку в снопа. Перемолотила міцну кістку молотарка. Нестір скочив на молотарку, за голову взявся. Грохота побило, вал зігнуло, в барабані зуби повилітали. Нестір тяжко застогнав, безпорадно розвів руками. Якби міг знати: хто це? Недовірливо косився на кожного.

Поки гукнули майстрів, поки прийшов Кузьма, коваль, зайшлися лагодить молотарку, люди в соломі спочивали, обмірковували пригоду цю, інші спокійно куняли.

Оверка з хлопцями Нестір погнав снопи підвозити. Оверко сіпнув віжками, вимахував батогом, не можна сказати, щоб дуже стурбований з події тої, стиха наспівував навіть. Що наспівував Оверко? Нічого особливого. Люди матимуть перепочинок. Хто з Оверком працює, тому не прийдеться перериватися. Несторові ще не так помститься він. Терпінню край прийшов. Просто, що прийде в голову, мугикав про себе Оверко.

В цю пору Несторові доводилося таки скрутно. Тяжкі дні випали на його долю. Досі не пощастило нічим перед економом виставить себе. Все як на зло. Самі неприємності. Все було на перешкоді Несторові. Якась лиха рука молотарку пошкодила йому. Засмикалася зовсім людина. А тут ще на сівбі не пощастило. Дня без прикростей не обходилося. Пригінчі глузували з Нестора: це не коло дівоцьких спідниць порядкувати. Молотьба. Оранка. Сівба. Все наспіває враз. Усе збіглося. А там буряк копати треба. Побачать, як тоді Нестір вправиться.

Не тільки похвалитися Несторові перед економом нічим було, а все нові неполадки на лану його траплялися.

З Тихоном Оверко завжди домовитися міг. Ще на плугах потоваришували вони. Допік їм пригінчий досить таки. Тепер сівалку припадало їм водити. Терешко за правилом ходив. З серцем, повним гніву, висівали зерно вони. Нестір на межі стоїть, за кожною сівалкою не встежить він. Коли, приміром, закрить сівки, коні сівалку водитимуть, а зерно в землю не посиплеться, порожня земля буде. Слідом друга сівалка йде, третя, шість сівалок уряд. Сівалки розірвані, плутаються, перемішуються,— ніхто ніколи не збагне, чия де сівалка пройшла.

Оверко з піснею коней водив, ляскав батогом, посвистував, упадав Несторові в око завзяттям своїм. Пригінчий ладен змінити думку про хлопця — ніколи не притомлюється він, весело робить як.

Оверко виспівував... Мало що йому в голову западе? Лихо з нею, з сорочкою тією! За гарну сівбу пан обдаровує сівальщиків сорочками. Оце рядок за Оленку він веде... Тільки щоб інші сівальщики не дізналися, бо хіба ж подарують Оверкові сорочку вони? Оцей рядок за Веклу, Христю... Ще чимало рядків провів він за своїх друзів, приятелів, родичів. За Зінька навіть. Хоч той і зрадив дружбу, продався пригінчому, вислужитися схотів. Нестір хіба кого не спантеличить, за те мстить пригінчому Оверко. О, коли б він міг, хіба так помстився б ненажерному панові за ті кривди, поневіряння, що зазнав на панськім лану? І за вироблену пристаркувату матір Оверко рядок проведе. З добрими чорними очима, сивоголова, дбайлива мати,— батько затовк жінку, тому й похила така. І за батька, кривого незграбного Сильвестра, хоч і знущається над матір'ю він. Усіх своїх друзів, родичів обдаровує Оверко. Вигадлива хлоп'яча голова!

Одне слово, як зійшла озимина, Нестір жахнувся. Довгі чорні смуги сполосували лан. Просіви. Нестір мало волосся не порвав на собі, божевільними очима дивився на лан, застогнав. Ой, хто ж бо це заподіяв таке? Чутка про те облетіла всю економію. Економ обдивлявся лани, побачив Несторове поле. Пригінчий волів крізь землю провалитися, аніж стати перед грізні очі економа. Сором, сміх на всю округу. Скажіть, за що міг економ Нестора хвалить? А головне, всі те бачили, як розпікав економ Нестора. Непутящим прикажчиком обізвав, і всі те чули. Пригрозив Нестора вигнати, не місце йому на культурному господарстві порядкувати. І всі свідками тому були. Неслава на всю економію. Вже й так поза спиною Нестора слалися смішки. Пригінчі в очі глузували з нього. Дівчата, хлопці дивилися насмішкувато, нахабно, вже не вклонялися, не віталися до нього. Кожна невдача в могилу заганяе Нестора. Хоч він і пересіяв галявини ті, проте наслідки його недогляду виявилися враз. Економ наказав Несторову корову вилучити з панської череди, про те йому увечері полісовщик заявив глузливо, нахабно. Добре, хоч лісу встиг привезти та прихватити клапоть сінця.

А вже вереснева роса вранці проти сонця голубіє, у дівчат ноги терпнуть, по траві ідучи, вже стайками птаство збиралося, прощальними поглядами водили дівчата за ключами журавлиними. Холодні зорі стали.

В хлів свіжої соломи привезено кілька возів, щоб тепло спати дівчатам було. Осіннє сонце пестило землю — ясне небо, теплі дні, весела осінь випала. Дівчата проминали лопушистий, густий буряк, ішли до молотарки. Зеленим соковитим листом переливалася плантація, перед сумними очима дівоцькими прослалася на все узгір'я, розкрила польові простори, доки сягне око. Чимало лиха ввібрала тучна земля перед тим, як забуяла пишною рослинністю.

Подорожани не могли намилуватися.

— Уродив бог славний буряк.

— Поле гноєм густо було заслано...

Пригінчі пишалися перед економом. Ось тут Нестір не з послідніх був. Він високо голову носив. Мало хто міг похвалитися перед економом таким буряком. Нестір не міг натішитися своєю перемогою, на всі легені вдихав щастя своє: тепер видно господаря. А де базіки самі... Хоч на сівбі, молотьбі, оранці неполадки були в Нестора, зате буряк у нього найкращий. Показний буряк. Сам економ те визнав. Помстився своїм недругам Нестір тепер, по горло натішився. Не хотів би бути пригінчий в їх шкурі. Зневага, сором вкрили ворогів його. А найдужче заздрість усіх брала з Несторової плантації.

Одного разу сам можновладний Харитоненко з економом (світило ясно сонце) промчали фаетоном, обдивлялися плантацію. Спинилися на дорозі, розмовляли з пригінчим. Знаменний день! Черкеси при шаблях слухали. У великих баранячих шапках. Дикі гуси кричали на прощання, летіли в чужі краї. Економ був гордий з досягнення свого.

Буйні хвилі котилися ланом.

Як на гадку економа, берковців тридцять візьмуть з десятини на підгір'ї.

Економ не журиться: по всіх ознаках затяжна тепла осінь буде, буряк ще росте, набирає цукру, в Кеніга вправляться, безліч зайвої сили тоді насуне, за безцінь дістануть копальниць вони. За кілька днів буряк вирвуть. Стратегія.

Пригінчі збагнули хитру поведінку економа, мудру голову носить на плечах Олександр Степанович. Хоче з найбільшою вигодою буряк викопати. У Кеніга перевитрат скільки, буряк мізерний, висока оплата. Харитоненкові дешево буряк обійдеться, не один мільйон в кишеню покладе з таким економом. Олександр Степанович голова! Хай пошукає Кеніг такого. Харитоненко цілком звіряється на економа свого. З багатющим досвідом людина. За кордонами вчився він.

З уст в уста передавали пригінчі розмову Харитоненка з економом. Немалу винагороду цього року візьме економ. Звичайно, і пригінчих не обійдуть. Нестір певен того. А для цього треба економові в око впасти, вирвати зайвого п'ятака з копальниці. Ще тільки перший місяць осені, хай у людей викопають, тоді Нестір по двадцять п'ять копійок найматиме. Економ розміркував мудро. Вони ще візьмуть своє. Хай дурні поспішають. Коли пригінчий більше копальниць нажене за дешеву плату, в немилості перед економом не буде він. Завдяки своїм ворогам Нестір позбувся панської ласки, без якої він, мов рослина без води, сохне, в'яне, їсти, спати, жити не може. Нестір ще доведе, хто вірою-правдою служить панові, а хто язик довгий має. За всі кривди, що заподіяли йому — корову з панської череди вилучили — ще пошкодують вони.

Одне слово, випередити всіх надумав він.

А дні тим часом одлітали, надиво пригожі, ясні дні, насичені запахом терпкої прілі — конюшини, коноплянників, городнього бадилля, заснованi білими нитками „бабиного літа".

Строковими силами не вправити буряк. Це побачили згодом економ, пригінчі. Хліб молотити теж треба. Людей обмаль. Економ розігнав посланців в усі села людей наймати. Надії на численну дарову силу, що сама приплине в економію, не справдилися. Нестір мотався дні-ночі, копальниць добував. Не міг похвалитися успіхом він. Цього року скрізь буряку сила, по економіях, хазяях Нестора на сміх зняли. За тридцять копійок копатимуть три берковці? І сорок не поможе. Дарма Нестір на всякі витівки кидався — на те він був майстер великий — у них буряк, як глечик, земля вироблена, копати легко,— дівчата і слухати не хотіли. О, цю осінь заробітчани поводяться нестерпно! Не дуже щось рвуться в економію вони. Низька оплата нікого спокусити не могла. Нестір щоразу приходив без людей. А раз вимаєшся ніч, яка з тебе вдень робота? І додому навідатись ніколи. Хоч Нестір не клопочеться, завзята, хазяйновита жінка за всім догляне. І спокусив його лихий цього літа в економію сунутися. В яру на купі сухого листу вдень спить Нестір, дівчата без догляду копають.

Копати буряк не під силу Оленці, земля затужавіла, Векла з Христею копали, Оленка гич зрізала, сама закидана соковитим листом, стругала, чистила. Легко при дівчатах Оленці було, щоб не засиджуватися, брала теж копач, допомагала, та сестра з подругою не дозволяли їй перериватися. Півдня копали вони, а тоді сиділи, чистили.

Нагнали знов хлоп'яків ножі гострити, копачі лагодить. Оленка горда за приятеля була — цілі дні на оранці з дорослими пропадає тепер Оверко. Поважний такий заробітчанин, щовечора ледве ноги волочить. Дівчата бувалі — вміють, знають, пригінчого перехитрити як,— вимощують землею спід, гичі накидають, тоді буряк накладають, щоб більша купа була, заміряли щоб. Треба тільки пильнувать, щоб Секлета не помітила, бо викаже пригінчому вона.

Несторові тепер клопоту повна голова — економ занепокоєний, схвильований, ганяв пригінчих за людьми, але пригінчі не приводили нікого — на малу оплату не йдуть дівчата. А тут, як на лихо, сонце зрадило, сховалося за хмари, задощило. Люди звеселіли, вже скоро покрова, а буряк у землі. Строкові знов бунтувалися, Векла з Христею знов колотнечу зводили, пригінчому дихати не давали — яка ціна тепер повинна бути їм, в болоті за безцінь не стануть бовтатися.

Матері його біс лихий! Нестір і без того розривається,

ще й строкові його сіпають, дошкуляють, чи дадуть йому спокій вони? Знов Христя з Веклою колотнечу зводять, дівчат бунтують?

На що дівчата дружно захищали водіїв своїх, тепер вони бачили скруту панську, сміливості набралися, не страхалися пригінчого, вимагали ціну набавити, загрожували геть піти.

Ще б пак! Люду і без того не стає, з робочою силою скрута, а вони кидатимуть. Доводилося економові мало не після кожного дощу набавляти дівчатам п'ятака, щоб скоріше буряк копали. Це, правда, не завжди допомагало. Іноді п'ятаком не обходилося. Голосом яким заговорили копальниці! Без усякої шани, поваги, без остраху за свою участь вимагали надбавки вони. Сильніший харч.

Задули гострі, пронизливі осінні вітри, сікли дощі, а тут, як на лихо, одежинка погана, зап'ялася рядниною Оленка, в гичі сиділа під дощем, сорочка промокла на ній, болотюка руки роз'їдала, забовтана, промерзла буряк чистила, тремтіла. Христя з тяжким серцем позирала на посинілу змучену сестру. Заробити саме тепер можна, до рубля ціна на ящик піднялася, а Христя з Веклою, Оленкою не накопували ящика в день. Коли сухо—вдарив буряк об буряк, земля обсипалася. Земля розмокла, буряк мохнатий, болотюкі налипло, мучилася Оленка коло буряка того. Влітку хоч сонце зогрівало, не доводилося од вітрів, дощів тремтіти. Давно б кинули дівчата економію, та гроші за конторою були. Щодня дівоцька ватага коло контори бучу знімала. Дівчата насідали на пригінчих. Економа ніде не видно було. Казали, що захворів зза неполадків, які сталися на плантації. Прогадала людина. В немилості перед Харитоненком економ тепер. Нестір докоряв економові, навіть не криючись, де тільки міг:

— Думав вигадать, тягся за п'ятаком, вчасно не викопав, а тепер бігай, висунувши язика, наймай, де ти їх тепер наймеш, переплачуй, одривай від інших, та ще добре, коли захочуть іти, правлять ціну, яку самі знають, заробітчани тепер, знахабнів нарід зовсім.

Із зневагою Нестір докоряв економові.

— А ще за кордонами вчився. Неуків перехитрувати не зумів. У великі збитки Харитоненка ввів.

Так, коли б це на Нестора...—Він, правда, далі нічого не казав, але чи не видно й без того, на що здатен він?

Аж тут новий наказ від економа вийшов, пригінчі об'явили. По роботі сало і по чарці людям даватимуть щодня.

Збудоражила людей чутка та. Вже не стали так розбігатися. Січе дощ, рве вітер, копальниці тремтять, мерзнуть, кожній кортить по роботі душу погріти, корячок горілки випити ще й закусить салом, оселедцем. Мокрі, забовтані, увечері йшли з піснями, зарувалися в солому, спали парким сном. Оленка свою чарку не випивала, віддавала подругам. Дівчата її довго силували, насміхалися над нею, Оленці спротивіло питво те, поведінка дівоцька. Оверко—так той любив, умів чарку випити—корячок витягне, мов свіжого повітря ковтне, як дорослий, розвозив оселедця заболоченими руками. Заплутується ногами, пада, сміється. Чарівне питво душу веселить. Повертаєшся додому без дум, без тривог. Далебі, почуванням тісно в грудях.

Оверко не хоче бути посліднім між парубками. З його хлопці давно глузують—дівоцький мазун. Поважати тепер його парубки стали, ну так що, як літа не вийшли, потоваришували з ним, а як же, нарівні з дорослими в роботі був, п'є, гуляє, справжній тобі парубок. Оленці гірко було дивитися на приятеля свого. Возить щодня буряк на цукроварню він, увечері запаморочений горілкою тою з поля їде, на дівчат нападається, чіпляється, взиває огидними словами, з хлопцями бешкетує, заводиться. Зінька раз побив до крові, ледве дівчата відборонили, вирвали сумирного хлопця. Батьківська вдача, казали люди, кривий Сильвестр теж, коли нап'ється, хоч з хати тікай, дістається жінці Федорці. Зовсім знахабнів Оверко той, з парубками виспівує непристойних пісень проти дівчат. Раз був посіпав Оленку, вся в сльозах, розпатлана, з подертою кохтою прибігла, впала на солому, гірко плакала. Спротивів їй він тепер. Несправний волоцюга, зайдиголова, він завжди знущався з неї. Вона ніколи не забуде поведінки його на селі. З огидою вона згадувала несамовитого розбишаку, що з помутнілими очима напався увечері на неї, зачав сіпать, а коли відштовхнула його, то кулаком ударив її, аж в очах потемніло, насилу відбилася вона, вирвалася, тепер уткнулася лицем у ряднину вся в сльозах. Образа глибоко запала в її душу. Дівчата, п'яні, веселі, сміялися з неї. Дурна така, парубок залицяється до неї, а вона в сльози. Ха-ха! Ось так дівка. Вже ж не малолітня вона, літо в економії вибула, а розуму не набралася. Літо хлопця водила, а тепер в плач.

Оленці були огидні всі ті речі дівоцькі—і сестра Христя з Веклою не кращі за всіх дівчат, у жарт взяли Оленчині сльози. Серце розпачем узялося, нудить світом вона, не миле ніщо їй. Якби гарячка на неї напала, простудилася, захворіла, вмерла абощо. Набридло вже оту нудьгу зносити. Мало що на буряках натрудишся, виморишся, від Нестора гидоти наслухаєшся, з роботи прийдеш, і тут тобі спокою нема, від дівчат різної погані наберешся. Підмогоричили сторожа, старого Сидора, щоночі хлопців набивається повен хлів, з дівчатами вигулюють. Цілу ніч вереск, стогін не стиха. Найгірше те, що коло Христі з Веклою теж примостилися хлопці, думали, що заснула Оленка. Цілу ніч тремтіла вона... Зігнулася, скарлючилася, щільніше рядниною замоталася.

Повгрівалися за ніч у соломі, вранці з неохотою підводилися.

Повиходили дівчата на двір вражені. Посріблена трава аж закучерявилася, покрівля, теж білим кришталем всипана, вигравала на сонці, що зійшло ясне, червоне. З сміхом, вереском дівчата вбігали до паркого хліва, збуджено дихали. Вода в діжці замерзла, жорстким полотном терли рум'яні лиця. Повдягали свитянки, сіряки в кого були—пішли на буряк, мигтіли червоними, як мак, литками.

Лихі ті заробітки—копач у землю не йде! Задубіла земля. Не витягнеш ніяк буряка. Земля мокра була, змерзлася, хоч кайлом бий. Ящика втрьох не накопували. Переривався буряк надвоє, землею обмерз. Покрова скоро, вже не потепліє. Валом повалили дівчата до контори. Пригінчі не дуже клопоталися, однаково вдіяти нічого не могли. Економ лиха наробив, вони не винні, якби були вчасно кинулися—врятували буряк. А то за даровою силою погнався економ, заморозив буряку стільки. Все підгір'я, триста десятин замерзло, скоро накриють сніги. Хоч би й не кидали копальниці, так не було вже вигоди Харитоненкові за таку дорогу ціну буряк копати. Кеніг за тридцять-сорок копійок ящик викопав, а тут карбованця дають, і того мало. І як тепер економ перед ясні очі панові стане? В збитки які Харитоненка ввів безголовий економ.

Коло контори з самого ранку стояв невимовний гам і плач. За все літо, виявилося, дівчатам мало що й одержувати було. Оверко, придавлений, відходив од каси з грішми в руці—тяжкий заробіток. Щоправда, перше він у своему житті повну жменю грошей мав. Недоплатили скільки. Вирахували за вилка, що він їх зроду не бачив, за якусь лопату, за поламаний плуг—як дорогу переорював, одлетів леміш, ще й на три дні оштрафували за те, що спав з дівчатами в хліві! Розгублений серед двору стояв з грішми в руці, набралися очі слізьми. За те, що вісь одламав, обернувся з снопами—згадали, а дні рахувать забули. Думав, чималий заробіток додому принести, справитися треба, аж не знати, чи на одежину вистачить. Не справдилися сподіванки його. Ще й могорич треба купляти плугатарям за те, що оступалися перед пригінчим за нього.

Оленка затесалася між гуртом, косила очима на пригніченого хлопця, рада була втішити його, але не розмовляла з ним ніяк. Оленка сама наплакалася сьогодні. Мало, що не зарахували дні, вирахували за рядно, що полову носила, за зламані граблі, загублені сапачки (Оленка все здала в комору). Ще й сплатили їй як-за малолітню, неповну силу, хоч поряд із дівчатами робила вона. Глузували, насміхалися в конторі з неї, поряд з довгою дебелою Секлетою ставили—хіба зробить Оленка за Секлету? Наполовину менша вона. Мізерне.

Замучене. А хоче, шоб платили їй нарівні з дорослими.

Оленці самій ніяково стало. Не осмілилася повної плати вимагати вона, тільки болізно серце защеміло, залило очі слізьми. Ще й Секлета глузувати зачала, виразно перезиралася з конторщиками. Секлеті що? Залічили зайві дні їй, п'ятака набавили за те, що перед вела. Оленці збавили ціну. Що в книзі записано, те й одержить. Ось і „дебет", ось „сальдо". Перевірятиме вона чи що? Це ж італійська бухгалтерія! Хіба тут може бути помилка? Все чисто до гроша виведено. Ясно, мов у дзеркалі. Які відомості давав Нестір, те й занесено.

Оленка таки справді відчула свою несилу тут, мало сказати—сумнів у своїх вимогах, переляк перед тими незрозумілими словами. Літери не втне вона, а тут щось страшне робиться в тих книгах. Вчені люди сидять, адже їм видніше, пояснюють їй. Хто винуватий, що вона не тямить нічого? Може й справді в книзі все вірно виведено. Що Нестір подавав, те і записували. Коли б знала вона, що таке буде, хіба ж вряд з дівчатами робила б? Старалася, переривалася, не шкодуючи здоров'я свого, нарівні з дорослими полола, в'язала, аж шкура поплазила, думала, нарівні з дівчатами плата буде їй. Гіркі заробітки! Не справдилися сподіванки, зрізали плату Оленці. Неповнолітня, мала сила. Навіщо ж тоді робити ставили з дорослими?

За кожною дівчиною найшлися збитки, що про них ніхто не знав, не відав. З кожної найшлися незалічені дні. Дівчата безпорадні були. Плакали, нарікали. Кому довести, пожалітися кому? Економ десь поїхав, а хоч би й був, хіба ж насмілиться котре піти до нього з своїми мізерними скаргами? Дівчата жахнулися, коли дізналися, що зрізали денну плату. Ціла колотнеча влітку на плантації знялася зза тої надбавки, дівчата бастували, бунтувалися, аж тепер і сліду немає з того. Дівчата розплакалися, знявся невимовний галас, гам, мало вікна не побили в конторі. Конторщики запевняли, вгамовували дівчат, щоб не подумали заробітчани, ніби наплутали тут. В книгах записана одна плата („італійська бухгалтерія"), а що там пригінчі говорили політницям, обіцянки які надавали, в конторі не знають, не відають.

Христя з Веклою розлючені, обурені, зібрались ще дівчата, кинулись за Нестором, аж той, наче вчував ту колотнечу, що станеться при розплаті, завчасно зник. Не здобрувати б йому, попадись він до дівоцьких рук тепер. Конторщики охоче пояснювали дівчатам. Коли пригінчий більше політниць нажене, йому нагорода від пана, тож Нестір на всякі хитрощі кидався, заманив дівчат високою оплатою, а контора, мовляв, нічого не відає, не знає.

Цілком закрутили голови дівчатам у конторі тій. Хіба розбереш, де шахраї в них? Христя з Веклою стали на контор-

щиків наступати, вимагати, хай подають Нестора сюди, куди вони його заховали? Заробітчани ночуватимуть тут, аж поки не з'явиться Нестір — не підуть звідси. Хіба вже вони його не стрінуть на селі?

Невідомо, чи довго б товклися дівчата в безпорадності своїй, аж тут устряв Оверко з цілком тверезою думкою. Ковалева наука допомагає скрізь йому збагнути суть речей. Пан збитків на буряках зазнав, тож норовить з дівчат копійку стягти, а панські слуги вже стараються всяким способом обкрутить, задурити заробітчан. Проти пана нічого не вдієш.

Дівчата розходилися з слізьми, розвівали по вітру потлілу перетерту солому — жалі, плачі, вимріяні ночі розвівали разом з соломою тією — проклинали кістки, весь рід, весь хід панський. Велика ненависть обняла дівчат, пройняла кожну жилку, до болю налляла серце, мутила кров дівоцьку. Затуманені погляди кидали на спустошені лани, зловтіхою проймало зелене підгір'я — мерзле бурячище — єдину веселу згадку понесуть із собою вони.

Знов осінні дороги зарясніли заробітчанським людом — у засмальцьованій одежині з брудними клуночками, завітрені, суворі верталися додому, як ходили щороку батьки, діди... Знов польовий вітер розносив прокльони незалічених днів, зрізаних карбованців, скарги, нарікання дівоцького безталання. Хмурне небо, сірі простори, зжовклий в червоних плямах ліс, понура дорога...

Навіть дарунок, що несла під пахвою — ріденького ситчику шмат — не веселить Оленку. Ще й сама повновида пані, пишна, привітна така, власноручно дарунки ті роздавала. Оленка низенько вклонилася, всі дівчата в пояс кланялися, світилися очі дівоцькі щастям, роздивлялися, милувалися, вбирали очима, приміряли квітчасте поле, що тхнуло свіжою фарбою, в мраморних розводах... Христя з Веклою злостилися. В шовках, оксамитах, виряджена, блискуча, в перснях, браслетах, сергах, усе аж мигтить на ній, сяє, обдаровує політниць пані. Прийшла б на лани до них, стала б поряд з ними, взяла би сапачку в руки, вони б її поводили, до вечора ноги витягла. Хай вона з ними споле. А тут порепаєшся, залипнеш пилом, хіба ти її не варта?

Христя з Веклою такого наговорили, що дивно слухати Оленці було.

Секлета сатину, батисту по шматкові дістала, сам Нестір привів перед панські очі полюбовницю свою. Оленка ріденькому ситчикові була рада. Політниці лютували — з пригінчим спала Секлета, найбільш подарунків набрала. Оленці байдуже до заздрощів тих. Хай но вони розкажуть Несторовій жінці дома.

Прийшла додому змужніла, мовчазна, мати не могла надивитися, натішитися на дочку. Принесла з собою гіркий досвід

людського життя, зневаги, глуму, кілька тарань без голови, грудку цукру — гостинця матері принесла. Дванадцять рублів грошей заробила з копійками. Мати тому була дуже рада. Мало сказати, не знала мати Галька, якими очима дивитися тепер на Оленку. Потліли сорочки, спідниці за літо на ній, земля сапачку з'їла, собою не росла — міцна, збита, кургуза, вироблена, руки зашкарублі, репані, неговірка, сувора, змістовна, як справжня дівка. Вже косу пишну яку завела — хвала дівці, як коса густа та довга. Малі діти обсіли її, і вона обдаровує всіх, лагідна така з ними. Хазяйновита, путяща така дівка, розпитує про двір, про сусід, про себе нічого не говорить. Мати з слізьми тримає тараню набухлими, бугрпстими руками, мало не молиться на Оленку — дадуть на сніданок тараню їй, так вона головку одламає, з'їсть, а то для матері приберегла, приховала, додому гостинця принесла, спасибі їй, чорноморська тараня...

Додому прийшла, думаєте, заспокоїлася вам ураз? На покрови з матір'ю, Христею на ярмарок пішла в Лебедин, врочиста така, поважна, купляти вати, черкасину, ватяну юпку собі шити, чи вік їй у материній свитинці ходить? На себе заробляє, вдягається і харчується, вже мати над нею не вільна... Ціле літо в строку вибула, мала літами, разом із дівчатами полола, в'язала, назву двожильної від дівчат набула вона.

Воно приємно бува в кишені власні гроші мати. Чи людина звикла до того? Відрадне чуття проймало Оверка. По ярмарку він ходить, грошима брязкає, статечний такий господар, до всього прицінюється, поважно, діловито роздивляється, широко розставивши ноги, мне чи то халяви, переди, підошви, чи то навіть сукна, хто зна, що потрібно людині, над усім він володар, і народ торговий, поважний схиляється перед ним, запрошує, спід яток вигукує. Хвилююча сила нових незнаних відчувань! Це вам не голодраб, який без копійки по ярмарку швендяє, на все заздрим оком дивиться... А захоче, ще й кварту горілки купить, із хлопцями вип'є, закусить — Оверко все тепер може. Ярмарок широкий, скрізь вештається грошовитий хлопець. Хто зна, з якою думкою в голові ходить він, стоїть коло коней, прицінюється, обдивляється тямущим оком коло корів, свиней. Коло нових кованих возів ось спинився він... Мало з якою думкою в голові ходить він, і нікому діла нема до того. Густий дух дьогтю спирає легені, будоражить кров у ярмарчан. Чуби, бороди стурбовані, заклопотані, п'яні, веселі никають по ярмарку, хто зна, чого шукає вибаглива душа, що людині треба. Оверко то знає, заробив гроші він, сам пішов на ярмарок, походити, обдивитися треба, чи він не господар, скупитися треба, зима йде, може хто й сидітиме голий, босий, Оверкові вдягнутися, взутися треба, не заробив він чи що на себе?

Заробітчани розбрелися по всіх шляхах — дорогах, в кого

сім'я, діти, на господарство треба стягатись, Оверко пішов на ярмарок. Штани кортові, чорні, як дьоготь, він вибрав собі, фабричні, це вам не якенебудь хатнє полотно. Грішми так і сипле він, купці, вздрівши під пахвою в хлопця новий крам, мало не стелються під ноги йому. Звісно, крамарям видно, з ким діло мають. Ох, і здивує батька, селюків він, як додому прийде. Картуз синій, до лиця, козирьок блищить, Оверко вдивляється в дзеркало — він це чи не він? Із дивним чуттям роздивляється довго завітреного, кострубатого юнака в новому картузі... Вперше в житті людина може побачила себе... Нахиляє голову, повертає і так і сяк. Далебі, приємнішого видовища і в житті не буває. Шия чорна, комір білий, красунь та й годі! Голову тримає рівно, не вертить, не крутить нею. Ще й чуб спід козирка випустив. Новий картуз усе ж до чогось зобов'язує людину. Лице суворе, змістовне таке. Вибирає чоботи. Звісно, якби не гроші, взяв би хіба ж такі чоботи? Правда, хоч і приношені, пристрочні, зате... Козирьок блищить, чоботи зі зборами „на бутилках", піджак вистрочений синіми, червоними нитками. Капустянські кравці розшили рукави, на грудях, ну як його все таки на село йти? На весь Буймир подив, слава тепер про Оверка піде. Цікаво, враз таки пізнають його? Ціле літо — осінь не був дома. Як усякий досвідчений заробітчанин, поштивий син — півкварти на останні копійки Оверко прихватив додому — гостинця батькові, матері.

Вирядженим хлопець вертався з ярмарку, осінньою дорогою до села брів. Стрічали люди знатного заробітчанина, парубки, дівчата з ніг до голови оглядали, якісь думки людям западали, якісь слова між собою вимовляли, байдуже ніхто не міг пройти повз Оверка, усім пада в око він, а дівчата то навіть присміхувалися. Легка, думаєте, справа оновленій людині рідним селом іти, де не був цілу вічність, здається? Якби не оцей брудний клуночок за плечима із старим шматтям. Проте все ж не можна сказати, щоб Оверко дуже заносився. Він вітався до людей, ті спинялися, дивилися вслід йому недоуміло, здивовано. Ось і рідна хата, рідна стріха. Ворота похилились, мотузком прив'язані. Самотня стара груша на городі стояла гола. Позападала, повгиналася покрівля на хліві, хаті. Невеличкий ожеред вимолоченої соломи стояв на току, купа кукурудзяного, соняшникового бадилля. Яке все непринадне, похиле, вбоге, понуре, сіре, разом рідне таке... Собака прожогом кинулася на вирядженого хлопця, аж роздивилася, що то сам Оверко був, засоромлено замахала хвостом, лащилася. З тривогою береться за клямку хлопець, відчиняє двері, привітно так:

— Добрий день.

Мати сполохано повертає впалощоке лице до нього. Мов невтямку їй, кого вздріла вона. Батько—той зразу збагнув усе,

а якже, голова дому. Батько жахнувся, очі йому мало не лізуть на лоба. Кров кинулась до лиця, червоніла шия — погана ознака. Батько, незграбний кривий Сильвестр, стояв серед хати, як стовп, забило дух йому. Грізно напустився на сина.

— Коли це вже?.. Сам?.. Хто тобі дозволив?.. Кого питався?.. Чи ти вже сам?.. Де воно це так?..

Згріб батько хлопця. Вхопив за розшитий рукав. Як зачав шмагати. Мов яструб, насів старий на Оверка. Зачав товкти дужими кулаками сина, що осмілився на свавільство таке, нікого не спитався, без дозволу батькового розпорядився грішми. Здавив дужими колінами за шию хлопця, ще й ремінякою шмагав по кортових штанах, розшитому піджаку, аж в очах потемніло Оверкові. Ох і лютував старий, учив нерозумного сина, зганяв досаду з серця, не в силі стерпіти непошани тої, наруги, що виявив син до батька. Захекався, очманів старий Сильвестр — спід батьківської волі осмілився син вийти! Шмагав непокірного хлопця ремінякою.

Оверко, думаєте, кричав? Ще б цього не ставало!

Пошматований, побитий, в розшитому піджаку, хлопець, нічого казати, враз позбувся того святкового вигляду, що так пасував йому. Діловито нахилився над цебром, змивав кров, що точилася з носа.

Мати аж заплакала, повна жалю за нерозсудливо витрачені гроші, докірливо вимовляла:

— Вже він сам, ви подумайте... Хазяїн найшовся...

Кінець першої частини.

Харків — Лебедин,
1936.

Дімітр Марков[1]

ПІСНЯ НАЧО ТОДОРОВА

(УРИВОК З ПОЕМИ)

Ти візьми кавал[2] свій, батьку,
грай про давнє й про нове.
Хай усі навкруг почують,
як чабан тепер живе!

Хай почують, як знущались
над тобою злидні й пан,
і про те, як став багатим
Начо Тодоров — чабан.

Затремтіла тужна пісня,
давній спогад в двері йде,
і сльоза бринить в кавалі,
тихо - журно він гуде.

А по сивих вусах батька,
по руці в тугих вузлах,
наче пісня з уст старечих,
покотилася сльоза.

От кавал дзвінкий змовкає,
батько пісню заспівав,
і знайомий спів далеко
покотився - залунав.

„Ой було нас всіх чотири
бідолашних сироти,
скрізь недоля зустрічала —
не давала нам пройти!

Я отару панську змалку
ген на вигони ганяв,

[1] Дімітр Марков — болгарський радянський поет на Україні.
[2] Кавал — народний інструмент, подібний до сопілки.

їв, що викинуть не жалко,
де засну — отам і спав!

Ой було ж нам вдосталь горя
на отих чужих ланах —
як згадаю — заридаю,
гірко в серці й на устах!

. . . .

Стрепенувсь кавал веселий,
пісня ллється не сумна:
Начо Тодоров співає
про нового чабана...

Про життя привільне - вільне
плине пісня ця дзвінка
— З нами поле молодіє,
посміхається ріка!

Заспівай, кавале, пісню,
щоб зникав із серця сум:
на колгоспних пасовиськах
наші вівці я пасу!

Вівці мої тонкоруні,
густошерсті мої, гей!
Вас годую, напуваю,
доглядаю, як дітей!

Як іду тепер додому —
не гливка долівка там:
у новому — кам'яному
я живу новим життям!

Якби ж я на двадцать
років
та тепер помолодів,
лихоліття темні ночі
не тривожив би мій спів!

Темну ніч скида, мов камінь,
світле серце чабана,
наді мною, над ланами —
сонце радісного дня!

З болгарської переклав
Ігор Мурат

Кристю Белєв[1]

МАТИ

ОПОВІДАННЯ

З острахом заглядали ми крізь залізні квадратики вікон на двір жовтого поліційного будинку.

Стара згорблена жінка сиділа на кам'яному порозі й обтирала чорною хустиною очі та вогкі зачервонілі щоки. Малий хлопчина спирався на її плече. Очі в нього блищали тривожно. І вітер осінній грався його темнозолотим, як у казкового царевича, кучерявим волоссям.

По сірім кам'янім бруку розмірено відбивали підковані чоботи сторожа. А сонце спускалося, наче в окопи, фіалковими крилами з гір кидало пурпур через ковані залізними гратами вікна на жовті обдерті стіни камери й виставляло язик голому сталевоблискучому солдатському багнетові.

Передучора, вчора і сьогодні ми бачили цю стару згорблену жінку з малим кучерявим хлопчиною, які сиділи на тих самих кам'яних сходах.

Проходили повз них по сходах люди, цивільні й військові. І вона боязко зверталася до кожного:

— Пане, пане!

І коли хтось зупинявся, додавала:

— Не знаєте, де мій син?

— Крисю Геор...

Не встигала ще сказати цілого прізвища, бо прохожий зараз же відходив з непривітним поглядом, з тупою посмішкою, з здвигненими плечима.

Проходили в'язні, яких вели, наче стадо. Вона впивала очі в занедбані й бліді обличчя, шукала його між ними і, не знайшовши, питала:

— Хлопці, гей, хлопці, де Хрісто, мій син, де він?

Мовчки проходили й ті, нові наші товариші, що прибували щодня.

А ми знаємо...

[1] Кристю Белєв — сучасний болгарський революційний письменник. Перекладач.

В нашій жовтій камері на брудній долівці лежав Хрісто. Укриваємо йому груди й плечі червоною ковдрою.

Мокрою сорочкою натирали ми почорніле скривавлене тіло. Була північ. Хтось прошепотів між нами:

— Товариші, вампір знову проходить!..

З коридору почулися кроки. Лиховісно наближалися. Затрималися біля наших дверей. Крізь вирізаний у дверях вовчок показалося одне око. Кликали.

— Я тут.

Заскреготів замок. Застогнали й істерично зареготалися двері. Увійшов якийсь чоловік у чорному каптурі.

— Уставай!

— Алеж він щойно повернувся,— запротестували ми.

— Не знаю. А ви могли б і мовчати.

Ми підняли Хріста. Хитався, як зламана галузка. Вивели його.

А потім... Потім почулися тупі удари палок та прикладів і глухий болючий стогін:

— Аііі!..

А слід змовкав, тільки на вулиці в нічній тиші безтурботно й зрадницьки почувся свист із жахливої каміонетки.[1]

— Фюуу!..

Більше ми його не бачили.

Тепер бачимо його матір на холодному кам'яному порозі під брамою жовтого поліційного будинку. Малий хлопчик з русявим волоссям тягнув її за одяг:

— Бабусю, ходімо звідси, ходімо! Бачиш, немає тут татка, немає його!

Вони помалу підвелися. Взяла внука за руку, й пішли. Та коли наблизилися до вартового при брамі від вулиці, вона, стара мати, у нього також спитала:

— Солдатику, гей, солдатику, чи не бачив ти мого Хріста, що з ним сталося?

Мовчазний солдат повернувся кругом.

Ми дивилися крізь залізні квадратики вікон. Повзала в наших душах і отруйним скорпіоном жалила наші серця мука. Ми душилися з болю.

Нам легше стало, коли хтось крізь залізні грати перед голим блискучим багнетом вартового крикнув:

— Убили його, убили, бабуню!..

Знала про це. Але прийшла знову на другий ранок...

Багато часу минуло відтоді.

І знову час від часу можна побачити цю стару згорблену жінку, що сидить на білому кам'яному порозі під жовтим будинком.

[1] Невеликий вантажний автомобіль.

Завжди скаржиться, питається про щось, на що прохожі не звертають уваги.

Бачили її також на вулицях.

Вона завжди дивилася допитливо людям у вічі. Затримувала кожного, в чиїх очах щось пізнавала, й питала:

— Мій Георгі, не знаю, на яких македонських горах помер. Трупа Міті я не змогла знайти, бо від хати, що в ній його вбито, лишився самий попіл. А Хрісто, найменший мій синок, не знаю, де він!

Неначе пізнавала убійника й тягла його вперто за одяг:

— Ви знаєте. Скажіть, де мій син Хрісто, де він?..

З болгарської переклав
Михайло Івашура.

О. С. Пушкін

ЦИГАНИ

ПОЕМА

Цигани з гомоном, юрбою
По Бесарабії мандрують.
Вони сьогодні над рікою
В наметах подраних ночують.
Як вільний спів, ночівля їх
І мирний сон під небесами,
Поміж коліс возів важких,
Напівзакритих килимами,
Горить вогонь. Сім'я кругом
Готує страву. В чистім полі
Пасуться коні. За шатром
Ручний ведмідь лежить на волі.
Усе живе серед степів:
Турботи мирні злидарів,
Готових ранньою порою
В недальній путь, жіночий спів,
І дзвін ковадла над рікою.
Та от на табір мандрівний
Поволі сна пливе мовчання,
Лиш чуть собак і коней ржання
В прозорій тиші степовій.
Вже скрізь погаснули огні.
І пливучи в далінь безкраю,
Спокійний місяць в глибині
Над тихим табором сіяє.
В шатрі однім старий не спить,
Він перед вуглями сидить,
Зогрітий їх останнім жаром,
І зорить у степів блакить,
Повиту ночі теплим паром,
Як і бувало вже не раз.
Його дочка гуляє в полі,—
Вона розквітла в дикій волі.
Він жде її. Вже пізній час.
І місяця туманне коло

Покине швидко хмарний дим.
Нема Земфіри, і холоне
Вечеря в тьмі перед старим.
Ось і вона. Був так бажаний
Її сподіваний прихід.
За нею йде юнак услід.
Цигану зовсім він не знаний,
Хто зна який — і відкіля.
„Мій тату!“ діва промовля:
„Веду я гостя. За курганом
Його в пустелі я знайшла
Й на ніч у табір привела.
Він хоче буть, як ми, циганом.
Законом гнаний, він один,
Йому я подругою буду.
Алеко звуть його, і він
Готов іти за нами всюди“.

Старий

Я рад. Побудь до рання тут,
А як захочеш далі жити,
Завжди готов я розділити
З тобою хліб, шатро і труд.
Будь наш. Пізнай циганську долю,
Мандрівні злидні й нашу волю.
А завтра, як настане день,
З тобою ми разом поїдем,
Працюй або співай пісень,
Чи селища обходь з ведмедем.

Алеко

Я буду ваш.

Земфіра

Він буде мій.
Піти від мене не захоче.
Вже пізно... Місяць молодий
Зайшов. Поля у млі густій,
І сон мені туманить очі.

Рудіє мла. Тихенько бродить
Старий круг сонного шатра.
„Вставай, Земфіро, сонце сходить.
Прокинься, мій гостю, вже пора!
Залиште з ліжком сни щасливі“.
Шумливо висипав нарід.
Шатри розібрані, й грімливо
Все разом рушило в похід.

Юрба вирує по долинах.
Осли в перекидних корзинах
Смугляву дітвору несуть.
Чоловіки, жінки та діви,
І стар, і юн услід ідуть.
Крик, шум, циган веселі співи,
Ведмедя рев, його ланців
Сердитий дзвін серед степів,
Собак виття і гавкотнява,
Волинки звуки, рип возів.
І пил і сміх... Таке яскраве
І дике все у фарбів грі.
В лахмітті діти і старі,
Усе живе і неспокійне,
Таке безладне, енергійне
Й не схоже так на наші дні,
Одноманітні і сумні,
Як пісня в'язня безнадійна.

В тумані дум дививсь юнак
На опустілу синь долини.
І суму тайної причини
Він зрозуміть не смів ніяк.
Земфіра з ним. Синіє поле.
Тепер він вільний, як ніколи,
І сонце весело над ним
Південним променем сміється.
Чому ж болить юнацьке серце
І сумно б'ється так, за чим?

Пташка божа в сонця злоті
Дні проводить без труда
І не в'є собі в турботі
Довговічного гнізда.
Довгу ніч вона дрімає
Десь на вітці, а удень
Голос бога привітає
Дзвоном радісним пісень.
За веселою весною
Літо красне пролетить,
І осінньою порою
Затуманиться блакить.
Людям сумно, людям горе, —
Пташка в дальні далини,
В теплий край за синє море
Відлітає до весни.

Як пташка, — вільний гість блакиті,
І він, вигнанець, на цім світі,
Гнізда надійного не знав
І ні до чого не звикав.
Для нього скрізь була дорога
І сон, подібний до пісень.
А в час світанковий свій день
Він віддавав на волю бога,
І не могла життя тривога
Його стривожити ясень.
Його далекі зорі слави
Манили іноді крізь тьму.
Неждано розкоші й забави
В житті з'являлися йому.
Судьби зрадливої й сліпої
Він визнавати не хотів.
Та, боже, пристрасті якої
В його груді огонь кипів!..
В тумані буряне минуле
Одвирувало назавжди.
І сонно б'ється серце чуле...
Воно прокинеться: зажди.

Земфіра

Скажи мені, ти не жалієш
За тим, що кинув, друже мій?

Алеко

Що ж кинув я?

Земфіра

Ти розумієш:
Людей вітчизни, шум міський...

Алеко

За чим жаліть? Якби ти знала,
Якби ти тільки уявляла
Неволю душну міст тісних!
Не знають люди там ніколи
Ні ранків, що встають над полем,
Ні трав на луках весняних.
Чужа любов їм, як ідеї
Високий і святий порив,
Торгують волею своєю
І просять злота й ланцюгів.
Що кинув я в той день вигнання

З бездушним вироком юрби?
Облуду, зради, хвилювання
Та біль блискучої ганьби.

Земфіра

Але великі там палати,
У різнобарвних килимах,
В бенкетів гомону й огнях,
Вбрання жінок такі багаті!

Алеко

Що шум веселощів міських,
Коли немає там любові?
Вбрання жінок і перла їх...
Ти і без них така чудова
І краща за красунь міських.
Лиш будь такою. А в мені
Тепер живе одне бажання:
Ділить з тобою щастя дні
І добровільного вигнання.

Старий

Ти любиш нас, хоч і зростав
Серед багатого народу;
Та важко звикнуть до негоди
Тим, хто до розкошів звикав.
Між нами є оповідання:
Старий співець, у давній час,
Царем був засланий до нас
Із півдня дальнього в вигнання.
Його я прізвище забув.
Він молодий душею був,
Натхненний співною красою,
Що квітла, як небес огонь,
Він голос мав, як шум прибою,
І полюбили всі його.
Він жив на берегах Дунаю,
Нікого він не ображав,
Оповіданнями без краю
Людей навколо чарував.
Слабий і кволий, наче діти,
Не міг робить нічого він.
Чужим доводилось ловити
За нього рибу і тварин.
Коли ж із неба глибини
Йшов сніг і хуги вирували,
Пухнастим сріблом покривали
Святого страдника вони.

Та до турбот життя важкого
Не міг він звикнути ніяк.
Він говорив: це кари знак
Йому за злочини від бога.
І згадуючи край батьків,
Журбою сповнений до краю,
Все ждав рятунку й сльози лив
На тихих берегах Дунаю.
Він умираючи просив
Зарить на півдні голубому
Його кістки, що смерті мла,
В краю далекому й чужому,
Їх заспокоїть не могла.

Алеко

І це судьба твоїх синів,
О, Риме, о гучна державо!
Співець любові і богів,
Скажи мені, що значить слава?
Могильний гул, хвали звучання
Із роду в рід, під біг віків,
Чи це сумне оповідання,
Що дикий циган розповів?

Пройшло два літа. Сонце сходить,
Як і раніш, і в'ється шлях,
Як і раніш, цигани бродять
Юрбою мирною в степах.
І поділяє їх блукання,
Серед привілля й тишини,
Чужий освіті й вихованню
Алеко вільний, як вони,
Все той же він і та ж родина,
В вигнанні обрана навік,
Забувши дальню батьківщину,
Давно до табору він звик.
Минулі дні вернути знову
Не хоче він. Таку гучну
Він полюбив циганську мову,
Ночівлів теплу тишину.
Ведмідь, гаїв утікач дикий,
Постійний гість його шатра,
По селах скрізь, під сміх і крики,
Біля молдавського двора,
Показує перед юрбою
Мистецтво в танкові своє,
Гризе залізо,— і рукою
Старий ліниво в бубон б'є.

Алеко звіра потім водить.
І в звуках пісні чарівних
Серед селян Земфіра ходить
І вільну дань збирає з них.
А уночі готують їжу
Вони з нежатого пшона.
Старий заснув. В наметі тиша
І тьми безмовна глибина.
В промінні сонячному гріє
Старий свою холодну кров.
З малям дочка співа любов,
Алеко слуха й полотніє.

Земфіра

Грізний муже старий,
Хоч пали, хоч заріж.
Я вогню не боюсь,
Не зляка мене ніж.

Я другого люблю,
Що подібний весні.
Ти гидкий, навісний,
Краще вмерти мені.

Алеко

Мовчи! Покинь ці дикі співи,
Не любить їх душа моя.

Земфіра

Не любить? Що мені за лихо!
Собі співаю пісню я.

На шматки мене ріж,
Кинь живою в огонь,
Та ніколи, старий,
Знать не будеш його.

Він сміливий такий,
Він, як сонце ясне!
А який молодий,
А як любить мене!

Як ласкала його
Я у тиші нічній,
Як сміялися ми
З тебе, сивий, старий!

Алеко

Невже не можна замовчати!

Земфіра

Тобі все ясно в пісні цій?

Алеко

Земфіро!..

Земфіра

Можеш лютувати.
Цей спів про тебе, друже мій.
(Виходить і співає: Грізний муже старий і т. ін.

Старий

Цю пісню склали для забави
Ще за моїх юнацьких днів,
Давно її лунає слава
Серед веселих таборів.
Блукаючи в степах Кагула,
Над дочкою у тишині,
Моя дружина, Маріула,
Її співала при огні.
Минулі дні в моїй уяві
Змиває довгих днів прибій.
Але так глибоко й яскраво
Ця пісня в пам'яті моїй.

Глибока ніч; кругом ні звука;
У срібнім сяйві вишина.
Старий, пробуджений од сна,
Дочки лякливий шепіт слуха.
„Алеко став такий страшний,
Ридає він крізь сон важкий".

Старий

Не руш його. Тамуй мовчання.
Є в росіян оповідання:
Лягає сонному на грудь
Злий домовик, спиня дихання
В цей пізній час і на світанні
Зникає він. Ти тут побудь.

Земфіра

Моє імення він шепоче.

Старий

Тебе шукає він і в сні.
Йому ти в світі найдорожча.

Земфіра

Його любов гидка мені.
Я волі, тату мій, жадаю.
Вже я... та тихше... чуєш, він
Ім'я чужеє вимовляє.

Старий

Чиє?

Земфіра

Ти чуєш? Як проклін,
Цей дикий скрегіт... Як тривожно!
Я розбуджу його.

Старий

Не можна.
Ти духа ночі не жени.
Піде і сам.

Земфіра

Він обернувся
Й мене гукає. Вже проснувся.
До нього йду. Прощай, засни.

Алеко

Де ти була?

Земфіра

Я розмовляла
Про тебе з татом. Дух нічний
Тебе терзав. Ти був страшний...
Чомусь душа твоя страждала.
Ти скреготів, немов в огні,
Й гукав мене.

Алеко

В страшному сні
Тебе я бачив,— і між нами...
Так дико марилось мені...

Земфіра

Лукавим снам не йми ти віри.

Алеко

Немов у тьмі душа моя.
Нічому вже не вірю я,
Ні снам, ані тобі, Земфіро.

Старий

За чим зітхаєш ти з журбою,
Безумче юний? Що з тобою?
Тут вільні всі, як небеса,
Жінок уславлена краса.
Не плач, журба тебе загубить.

Алеко

Але вона мене не любить.

Старий

Ну, що ж. Вона іще дитина.
Й зітхать за маривом — дарма.
Ти любиш болісно й незмінно,
А серце жінки жартома.
Поглянь: у небі дальнє коло
Гуляє, срібне й нічиє,
На все однаково навколо
Проміння розлива своє.
До хмари стрічної загляне
Й, її осяявши на мить,
Вже в іншій хмарі сріблом тане,
Та й там недовго буде жить.
Хто перетне в безмежній сині
Світилу ночі вільний путь
І скаже молодій дівчині:
Люби одне, незмінна будь?
Тримайся!

Алеко

Як вона кохала!
Як радо жить було мені,
Коли вона у тишині
Зі мною ночі поділяла
В безжурній радості, ясна,
Як часто з щебетом дитячим,
Цілунком солодко - гарячим
Мою задуму, чарівна,
Вона розвіяти уміла
І, леле, зрадила вона
Й мене навіки розлюбила.

Старий

Доволі никнуть у журбі.
Про себе я скажу тобі.
Давно, давно, коли Дунаю
Ще не загрожував москаль...
Це я пригадую безкраю

Минулих днів стару печаль.
Тоді боялись ми султана:
А правив Буджаком паша
В високих вежах Акермана —
Я юний був. Моя душа
В ті роки радісно кипіла.
Ще в буйних кучерях моїх
Сивинка жодна не біліла.
Між наших юнок чарівних
Була одна... і довго нею,
Як сонцем, милувався я,
І час прийшов, назвав своєю.
Як швидко молодість моя
Зорею дальньою майнула,
Але ще швидше проминула
Пора любові. Тільки рік
Мене любила Маріула,
Щоб потім розлюбить навік.

Ми стріли табір над Кагулом,
І поруч нас, біля гори,
Цигани ті свої шатри
Поставили. Й дві ночі з нами
Вони були. Й на третю ніч
Від нас пішли незнані пріч.
Пішла за ними й Маріула,
З дочкою кинувши мене,
Я спав... Лице зорі ясне
Уже над обрієм блеснуло,
І порділа ночі тьма.
Прокинувсь: подруги нема!
Лиш горе на душі шалене...
Шукаю, кличу, та дарма.
Земфіра плаче біля мене,—
Й заплакав я! Мені з тих пір
Краса жінок була чужою.
Між ними подруги мій зір
Вже не шукав собі з жагою,
І ночі й дні уже зі мною
Ніхто ніколи не ділив.

Алеко

Та як же ти не поспішив
За нею вслід, як грім гнівливий,
І хижакам, і їй, зрадливій,
Кинджалом серце не пробив?

Старий

Нащо? для юності швидкої
Загат нема. Така й любов.
Дається щастя нам чергою;
Те, що було, не буде знов.

Алеко

Я не такий. О, ні! Без бою
Я прав своїх не відступлюсь;
Або відплатою уп'юсь.
Коли б над моря глибиною
Злочинця сонного я стрів,
Його б і краплі не жалів
І безборонного ногою
Штовхнув у море... Сміхом стрів
Я б жах пробудження в борінні,
І довго крик його падіння
У серці б радісно гримів.

Молодий циган

Дай губи ще, моє кохання!

Земфіра

Пора. Мій муж ревнивий вкрай.

Циган

Ще поцілунок на прощання

Земфіра

Він швидко вернеться. Прощай.

Циган

Чи бачу я тебе востаннє?

Земфіра

Як місяць зайде, любий мій,
Біля могили, за курганом...

Циган

Не прийде. Я не вірю їй.

Земфіра

Біжи. Ось він. Прийду, коханий.

Алеко спить. В його умі
Рій смутних образів блукає.

Враз він проснувсь, кричить і в тьмі
Ревниво руку простягає,
Шукає поруч, та дарма,—
Рука нікого не стрічає,
На ложі подруги нема.
Підвівся він і з жахом слуха.
Все тихо скрізь. Лиш серце стука,
І жар і холод у крові.
З намету швидко він виходить,
Поміж возів, як привид, бродить.
Поля мовчать у сонній тьмі,
Сховався місяць за тумани,
І купол зоряний поблід.
Ледь по росі примітний слід
Веде травою за кургани.
І він прискорено іде,
Куди зловісний слід веде.
Аж ось могила край дороги
Біліє смутно перед ним.
Іде туди... Ослабли ноги,
В душі тривога, в зорі дим...
Вуста й коліна у тремтінні...
Іде. А серце, наче дзвін...
Враз бачить він близькі дві тіні,
Близький їх шепіт чує він
Біля безславної могили.

1-й голос

Пора —

2-й голос

Зажди!

1-й голос

Пора, мій милий!

2-й голос

Ні, ні! Постій, чекаймо дня.

1-й голос

Вже пізно.

2-й голос

Ти несміло любиш.

Ще хвильку!

1-й голос

Ти мене загубиш.

2-й голос

Ще хвильку!

1-й голос

Любий, ну, а як...
Проснеться муж!?

Алеко

Проснувся я.
Пождіть! Куди ж ви заспішили?
Вам гарно й тут біля могили.

Земфіра

О, друже мій, біжи!

Алеко

Постій!
Куди ти, красню молодий?
Лежи! (Встромляє в нього ніж)

Земфіра

Алеко!

Циган

Я вмираю!

Земфіра

Ти вб'єш його! Поглянь, твій вид
І ти забризканий весь кров'ю!
О, що ти вдіяв?

Алеко

Те, що слід.
Тепер живи його любов'ю.

Земфіра

Я не люблю, тебе, мару,
Твої загрози зневажаю,
Твоє злочинство проклинаю.

Алеко

Умри ж і ти! (Вбиває її).

Земфіра

В любові вмру.

Уже зайнявся схід далекий
Проміння морем золотим.
З ножем скривавлений Алеко
Сидів на камні гробовім.
Два трупи перед ним лежали;
Убійник зором був страшний;

Цигани злякано стояли
Круг нього у журбі німій.
Ішли жінки, як скорбний рій,
І в очі мертвих цілували.
Схилився, ніби у чаду,
Старий над мертвою дочкою.
Нарешті, в грудь землі сирої
Поклали пару молоду.
Алеко зором помутнілим
Дививсь на все. Коли ж закрила
Землі остання жменя їх,
Схилився з камня він безсило
І мовчки на траві поник.

Старий наблизився до нього:
„Залиш, чужинче гордий, нас!
Не треба нам крові й тривоги,
В тиші пливе наш мирний час.
Ми дикі, в нас нема законів,
Тортур і кар не визнають.
Тому, чиї в крові долоні,
У нашім таборі не буть.
Не звик до дикої ти долі,
Ти лиш для себе хочеш волі.
Твій голос буде нам жахний.
Ми добрі, ми не любим бою,
А ти, чужинче, не такий.
Іди! Хай буде мир з тобою".

Сказав, і з гомоном, юрбою
Полинув табір мандрівний
Пріч од жахливої долини
І зник у сині степовій,
В далекій і туманній сині.
І лиш не вирушив за ним
Самотній віз у тій долині,
Покритий килимом старим.
Так іноді перед зимою,
Туманно-ранньою порою,
Коли підноситься з степів
Ключ запізнілий журавлів,
Летить на південь, і тривожить
Їх крик прощальний все кругом...
І лиш один злетіть не може
З пробитим кулею крилом.
Настала ніч. В змаганні з тьмою
На возі вогник не спахнув,

Під халабудою смутною
Ніхто до ранку не заснув.

ЕПІЛОГ

З натхнення співною красою
В згадок туманній далині
Встають крилатою юрбою
То світлі, то печальні дні.
В краю, де довго - довго брані
Жахливий гул не замовкав,
Там, де Стамбулу владно грані
Вказала Русь в огні заграв,
Де наш старий орел двоглавий
Ще пам'ятає давню славу,
Я зустрічав серед степів,
Над межами старезних станів,
Вози незлобливих циганів,
Свободи мирної синів.

Немає щастя й поміж вами,
Природи бідної сини!
І під убогими шатрами
Терзають вас безумні сни,
І з горем у блукань безжурі
Ви не минули боротьби,
І всюди пристрасті, як бурі,
Й нема рятунку од судьби.

Переклав В. Сосюра.

Вано Хрустальо[1]

ДІВЧИНА З КАРТАМИ

Я в пам'яті плекаю мить щасливу,
Коли тебе уперше я спіткав.
Згадай і ти, одну тебе, вродливу,
Одну тебе я сонцем називав.

Тебе зустрів я в натовпі базарнім,
Там ворожила й танцювала ти,
І чудно так здригались плечі гарні,
Як дерево од вітру тріпотить.

Огнем понявся погляд твій ласкавий,
Як ніжний місяць літніх вечорів.
Ти в танці усміхалася лукаво.
Як сіль, білів одкритий ряд зубів.

Ти підійшла до мене, взявши карти,
Та я сказав: „Я циган. Тінь шатра
Я також знав. Облиш обманні жарти:
Тепер людей дурити не пора".

В очах твоїх спахнули щастя іскри,
Збудивсь огонь на лицях молодих.
Ти простягла до мене руки бистрі,
І висипались карти з рук твоїх.

Ти пам'ятаєш? Ніч холодним платом
Нас огортала — темним і вогким,
І місяць на тепло не був багатий,
А тепло нам здавалося під ним.

Владав землею вересень студений,
А серце розгорялося в огні.
Тоді весною стала ти для мене,
І з радістю мої здружились дні.

Переклав В. Свідзінський

[1] Вано Хрустальо—циганський радянський поет. (Див. „Л. Ж" № 3 за 1936 р.).

Антін Шмигельський

ПРИВІТ, ЗИМА

Привіт, зима. Сваритись годі.
Ти з нами дружбу поведи —
Берись до лижвяних походів,
Накуй нам дзеркал із води.

І ми, стрункі, в обтяжці світерів,
В комбінезонах теплих бай,
З гори летітимем навиперід,
Гукнувши заднім:
„Доганяй!"

Біжать дуби, берізки осторонь,
А сосни простір стережуть,
Та раптом визволиться просторінь,
Як велетенський парашут.

В цю мить повиснем над долиною,
В повітря знявши полози,
Аж поки нас терпкою піною
Обдасть засніженість лози.

Тоді усе, що мріло здалека,
Досяжне стане і гостріш,
Так, ніби сніжані кристалики
В крові обновою пройшлись.

І цей запал руками власними
Повернем до робочих місць,
Щоб стать над рівнями вчорашніми,
Як на вершині альпініст.

Січень, 1936.
Харків.

ПОМЕР ВИДАТНИЙ ПИСЬМЕННИК— БІЛЬШОВИК М. О. ОСТРОВСЬКИЙ

22 грудня, о 19 год. 50 хв. вечора, в Москві помер письменник-орденоносець Микола Олексійович Островський.

ЦК ВКП(б) з глибоким сумом повідомляє про смерть члена ВКП(б) талановитого письменника — орденоносця

МИКОЛИ ОЛЕКСІЙОВИЧА ОСТРОВСЬКОГО

ЦК КП(б)У та уряд України з сумом сповіщають про передчасну смерть видатного молодого письменника України, автора відомого роману „Як гартувалася сталь“, комсомольця — орденоносця товариша **М. О. ОСТРОВСЬКОГО**

Центральний Комітет Всесоюзної Ленінської Комуністичної Спілки Молоді з глибоким сумом повідомляє всіх членів комсомолу й радянську молодь про передчасну смерть палкого більшовика, гаряче любимого, талановитого письменника—орденоносця, члена ВЛКСМ з 1919 року **МИКОЛИ ОСТРОВСЬКОГО**

ЦК ВЛКСМ

Центральний Комітет ЛКСМУ з глибоким сумом повідомляє комсомольців і всю трудящу молодь України про передчасну смерть члена Ленінської Комуністичної Спілки Молоді України, мужнього бійця за справу комунізму, письменника—більшовика орденоносця

МИКОЛИ ОЛЕКСІЙОВИЧА ОСТРОВСЬКОГО

Правління Спілки Радянських Письменників України з глибоким сумом і жалем сповіщає про передчасну смерть героя громадянської війни, письменника—орденоносця

МИКОЛИ ОЛЕКСІЙОВИЧА ОСТРОВСЬКОГО

СЕКРЕТАРІАТ СРПУ

Глибоко вражені тяжкою втратою славетного представника покоління народжених бурею, героя громадянської війни і соціалістичного будівництва, гаряче любимого письменника—орденоносця

МИКОЛИ ОЛЕКСІЙОВИЧА ОСТРОВСЬКОГО

ХАРКІВСЬКЕ ОБЛАСНЕ ПРАВЛІННЯ
СПІЛКИ РАДЯНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ

Союзфото

МИКОЛА ОЛЕКСІЙОВИЧ ОСТРОВСЬКИЙ

МИКОЛА ОСТРОВСЬКИЙ

Микола Олексійович Островський народився в 1904 році в містечку Шепетівка, Ізяславського повіту, Волинської губернії, у сім'ї залізничного робітника. З ранніх літ він залишився без батька. З того часу сім'я сяк-так існувала на заробіток матері і старшого брата — слюсаря залізничного депо.

У 1915 році, коли 11-річного хлопчика Миколу Островського вигнали з церковно-приходської школи за постійні нелади з попом, він з великим трудом влаштувався на роботу в станційному буфеті. З цього часу почалося його трудове життя. Він працює кубовщиком, робітником на складі, підручним кочегаром на електростанції.

У 1919 році Микола Островський вступає в комсомол і стає в ряди відважних бійців за звільнення України від німецьких і польських окупантів. Він бере участь у громадянській війні в кінних частинах Котовського і Будьонного. Під Львовом М. О. Островський дістає тяжке поранення. Але це лише на час виводить з ладу мужнього борця. Він демобілізується тільки після закінчення громадянської війни.

У 1921 році М. О. Островський працює в Києві, в головних залізничних майстернях, а в 1922 році — на ударному будівництві залізничної вітки. Тут він захворює на тиф. Тяжка хвороба дає ускладнення. Після видужання М. О. Островський посилається комісаром батальйону військ внутрішньої охорони в прикордонному Берездовському районі.

Починаючи з 1924 р., коли М. О. Островський вступив у ряди більшовицької партії, він протягом кількох років перебуває на керівній комсомольській роботі. У 1927 р. ЦК Комсомолу України вживає всіх заходів, щоб відновити дуже підірване здоров'я М. О. Островського і дати йому можливість з новими силами взятися до роботи. У повній мірі це не вдається. М. О. Островський працює пропагандистом, веде марксистсько-ленінські гуртки. Весь вільний час він віддає посиленій роботі над собою.

Походи, напружена організаторська і пропагандистська робота, наслідки старої рани й тифу викликають тяжке захворювання, у результаті якого М. О. Островський залишається без зору.

Але бадьорість духу й кипуча енергія ні на хвилину не залишають славного борця за соціалізм. У 1928 році починається літературна діяльність М. О. Островського.

„Фізично втратив майже все, залишилася тільки незгасна енергія молодості й жагуче бажання бути чимнебудь корисним своїй партії, своєму класові“,— пише М. О. Островський у своїй автобіографії. Свої сили він віддає створенню роману „Як гартувалася сталь“, який виходить у 1932 році. Його перший роман, високо оцінений усією трудящою молоддю Радянського Союзу, партією і урядом, швидко став однією з найлюбиміших книг у нашій країні. Він перекладений на багато мов народів СРСР, а також і на іноземні мови.

1 жовтня 1935 року Центральний Виконавчий Комітет Союзу РСР нагородив М. О. Островського Орденом Леніна.

Висока нагорода уряду дала письменникові нові сили для дальшої роботи. Герой громадянської війни, який утратив здоров'я в боротьбі за радянську владу, М. О. Островський, будучи хворий, ні на хвилину не припиняв боротися за соціалізм зброєю художнього слова. До останнього моменту він був зайнятий творчою роботою над новим романом „Народжені бурею“.

Микола Островський віддав усі кращі роки свого життя самовідданій боротьбі за соціалізм. Гідний син своєї великої соціалістичної батьківщини, він був безмежно відданий справі партії Леніна-Сталіна.

ЛЮБИМИЙ СИН УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Помер самовідданий боєць за справу пролетарської революції, талановитий письменник, один з кращих синів славного комсомольського племени, орденоносець Микола Олексійович Островський.

Партія й комсомол, всі трудящі країни Рад зазнали великої втрати, втрати бентежної більшовицької душі, втрати загартованого, як сталь, більшовика, високої моральної особи.

Не зважаючи на свою тяжку прогресуючу хворобу, яка зсушила його організм, сліпий, він невтомно творив, далеко й глибоко бачив нове кипуче, радісне життя країни тріумфуючого соціалізму.

Який великий був в Островському вогонь більшовицької душі, яка велика була в ньому сила творчої енергії, яка велика була в нього любов до партії, до товариша Сталіна, до комсомолу і яка велика у нього була ненависть до всіх ворогів робітників і селян.

Скільки живлючих сил, справжнього оптимізму, що вражає всіх, було у цієї чудової людини — Миколи Олексійовича Островського.

Він увесь час горів бажанням створити новий твір „Народжені бурею". Шкода, встиг закінчити тільки половину цієї чудової праці. Загинув у розквіті своїх творчих сил. Загинув на своєму бойовому шляху за справу комунізму. Загинув дорогий, любимий син українського народу Микола Олексійович Островський.

Його яскраве, чудове життя запалюватиме молодь на героїчну боротьбу проти класових ворогів, за торжество комунізму.

Славна пам'ять про нього не згасне в серцях трудящих мас.

Г. Петровський.

ПРОЩАЙ, ТОВАРИШУ!

Правління Спілки радянських письменників СРСР з глибоким сумом повідомляє про смерть члена Спілки, письменника - орденоносця Миколи Олексійовича Островського.

Не стало талановитого художника, більшовика, чиє героїчне життя і діяльність служать зразком для всіх радянських письменників.

„Як гартувалася сталь" стала любимою книгою народів Радянського Союзу. В цій книзі втілені високі комуністичні ідеали, правдиво відображена велика боротьба трудящих за соціалізм.

Ця книга запалює мільйони; вона вчить безмежної відданості справі комунізму.

Усе своє життя Микола Островський віддав революції. До останньої хвилини він не припиняв творчої роботи, закінчуючи свій новий роман про громадянську війну „Народжені бурею".

Пішов від нас прекрасний більшовик, чудовий друг і товариш, людина світлого розуму, незвичайної мужності, кипучої енергії.

Прощай, товаришу!

Правління СРП СРСР

Нікола Фуклев

БОЛГАРСЬКА РАДЯНСЬКА ЛІТЕРАТУРА НА УКРАЇНІ

У нашій пресі ще не досить висвітлені успіхи болгарської радянської літератури в УРСР, яка в 1936 році підбила підсумки свого п'ятирічного організаційно-творчого життя.

У цій статті ми не ставимо собі завдання дати характеристику або огляд усієї літературної продукції, виданої на болгарській мові в УРСР.

Успіхи болгарської літератури тим більше знаменні, що 300 000 болгар в царській Росії не мали абсолютно своєї літератури, своїх шкіл і в результаті пригноблення та некультурності фізично вироджувалися.

Академік Н. С. Державін у своїй двотомній праці „Болгарские колонии в России“ напередодні імперіалістичної війни писав про те, що серед болгар наявний „надзвичайний ріст туберкульозу, який зводить в могилу цілі родини, спустошує цілі квартали сіл і це крім періодичних епідемій тифу, коклюшу, скарлатини й дифтериту“, що „змушує нас бути обережними в своїх висновках щодо найближчого майбутнього цієї національності“ [1].

Цілий ряд тодішніх етнографів і спеціалістів медицини не бачив перспектив культурного зростання болгар, більше того, віщував вимирання болгарського населення в найближчому майбутньому. Справді, в тюрмі народів — колишній царській Росії — так і було. На очах одного покоління злиднями, хворобами на грунті пригнічення й некультурності було зметене з лиця землі не одне село. В Бердянському повіті, наприклад, протягом кількох років царизм знищив болгарські колонії Єленівку, Варварівку, Царіцино. Протягом 10—15 років після переселення болгари (нинішніх Коларовського, Приазовського, Андріївського та інших районів України) були позбавлені царським урядом можливості мати свої школи, а 1875 року на місці єдиної центральної болгарської школи в селі Преславі (нині Дніпропетровської області) була організована міністерством народної освіти російська учительська семінарія. Усе це не могло не викликати обурення і протесту трудящих мас болгарських колоній колишньої царської Росії. Навіть професор Софійського університету Шишманов, якого ніяк не можна було запідозріти у ворожості до російського царизму, в своїй праці про російські впливи в літературі Болгарії й про Пушкіна, надрукованій у ювілейному пушкінському збірнику російської Академії наук, змушений був, між іншим, констатувати факт національного й політичного антагонізму в болгарських колоніях Росії.

[1] Н. С. Державин, „Болгарские колонии России“, ст. 53.

За свідченням Н. С. Державіна, до війни грамотність на рідній мові серед болгарського населення спала до 0,1%.

Тільки за радянської влади було забезпечене відродження цього колись пригнобленого й некультурного народу. Трудящі болгари, перед якими в перспективі було цілковите вимирання, за радянської влади, оточені піклуванням партії та уряду, при здійсненні ленінсько-сталінської національної політики, збудували у себе десятки й десятки шкіл, свої середні навчальні заклади, технікуми, створили факультети вишів, лікувальні заклади, будинки відпочинку, театри, підручники, газети, художню літературу на рідній мові.

Професор філософії Міхалчев, повернувшись з СРСР, вмістив статтю в журналі „Философски преглед“, в якій, між іншим, змушений був визнати, що болгари, „які заселяють компактно землю коло Бердянська, біля Азовського моря, і які до революції не мали жодної школи на своїй мові, мають давно вже скрізь у селах болгарські школи, навіть середні й технічні. Видають болгарську газету, мають своїх письменників, свою літературу“.

Про успіхи болгарської радянської літератури пишуть у закордонній болгарській пресі. Одні просто змушені визнати ці успіхи, а інші, безнадійні люди, як професор від брехні при Софійському університеті Стефан Младенов, на догоду фашизмові намагаються довести, ніби „книга на болгарській мові в Росії є в явно несприятливих умовах“[1].

Ми не вважаємо за потрібне полемізувати з цього приводу з Младеновим, бо факти зростання болгарської радянської літератури за 5 років її існування, про які говориться в цій статті, досить переконливо свідчать самі за себе. Ми тільки порадимо йому пригадати те місце з байки Крилова, де говориться: „Чем кумушек считать трудиться, не лучше ль на себя, кума, оборотиться?“ Панові Младенову, що так „піклується“ про долю болгарської літератури на Україні, слід було б відповісти на такі, наприклад, питання: чи не з благословення панів Младенових закатовані найталановитіші поети Гео Мілев і Ясенов, чи не з вини „прихильників“ болгарської літератури на взір Младенова мучаться зараз по тюрмах або вигнані з Болгарії десятки письменників і поетів.

Ясно тільки одне, що умови для розвитку болгарської літератури в СРСР і зокрема на Україні такі, про які можуть тільки мріяти письменники Болгарії.

У своєму привітанні трудящим Коларовського (болгарського) району Дніпропетровської області Г. Дімітров пише: „ваші успіхи дають натхнення трудящим селянам капіталістичних країн і особливо трудящому народові Болгарії“. Вождь болгарської компартії тов. В. Коларов у зв'язку з десятиріччям свого підшефного району писав: „Величезні успіхи колгоспників Коларовського району мають дуже велику вагу в боротьбі робітників і селян Болгарії за радянську владу“.

Не в меншій мірі успіхи болгарської радянської літератури на Україні запалюють революційних письменників Болгарії на боротьбу з фашизмом до остаточної перемоги пролетарської революції в Болгарії, коли вони дістануть цілковиту волю писати й працювати як інженери людських душ.

Який великий і успішний культурний ріст трудящих болгар на Україні, свідчить хоча б такий факт, що болгарською мовою на Україні видано за

[1] Збірник Болгарської академії наук, кн. 23, Софія.

кілька останніх років багато навчальної, політичної, художньої та іншої літератури, що складає не одну сотню книжок, які поширюються по школах, колбудах, бібліотеках, серед колгоспників, робітників та інтелігенції болгарських районів УРСР, де все зростає попит на літературу, зокрема рідною мовою.

З усіх видів болгарської радянської літератури УРСР художня оригінальна література є мабуть наймолодша. Лише в 1931 році з'являються перші оповідання й поезії молодих авторів з радянських болгарських сіл. На сторінках болгарської газети „Колективист" і дитячого журналу „Бъди готов", що видаються в Харкові, друкуються перші поезії тов. Д. Маркова. Попри всі хиби першого етапу розвитку болгарської радянської літератури його поезії пролунали, як сирена заклику до піднесення творчих сил поезії відроджуваного народу.

Відтоді пробують свої сили в поезії десятки й десятки колгоспників, студентів, трактористів. Як кращі поети висуваються Іван Гедіков і Д. Хаджійський, вливаючи в болгарську радянську поезію музику нових образів, любов до колгоспного пейзажу. Того ж року з'являються перші оповідання й поезії Ів. Мавродія, оповідання й нариси Н. Фуклева та ін. На цій підставі ми з цілковитим правом можемо вважати 1931 рік першим роком народження болгарської радянської літератури, а саму літературу назвати дитиною сталінських п'ятирічок.

Саме в роки сталінських п'ятирічок у зв'язку з успіхами колективізації в болгарських селах був відкритий шлях для найшвидшого розвитку болгарської культури, національної формою і соціалістичної змістом.

Історична постанова ЦК ВКП(б) від 23 квітня 1932 року забезпечила не лише організаційне керівництво болгарською радянською літературою, але й дала чітке, ясне настановлення для дальшого творчого розвитку кожного з болгарських авторів. Під цей час болгарська радянська література на Україні налічувала вже десятки оповідань, новел і поезій.

За безпосередньою допомогою відомого революційного письменника-комуніста Болгарії тов. Крума Кюлявкова незабаром вийшов літературний альманах „Първа ударна" („Перша ударна"), що в ньому взяло участь десять болгарських прозаїків і поетів. Видання цього альманаху булоніби спробою того, як читач зустріне свою оригінальну літературу, чи зуміють молоді болгарські поети й письменники хоч у деякій мірі задовольнити культурний попит мас, серед яких на той час була в основному ліквідована неписьменність і які заявляли вже про законну вимогу до видавництва національних меншостей — дати їм не лише підручники, не лише політичну, сільськогосподарську, але й художню літературу.

Перший етап болгарської літератури був пройдений успішно. Школи, технікуми, бібліотеки, трактористи й колгоспники болгарських сіл поспішили придбати альманах, що вийшов у світ. В театрах, на вечірках декламували поезії, вміщені в „Първа ударна" („Перша ударна"). В школах були використані оповідання для вивчення літератури. Цей перший літературний альманах попри всі свої хиби, схематичні оповідання й поезії проклав усе ж таки шлях для розгорнутого руху вперед болгарської радянської літератури, мобілізував творчі сили й з цього погляду виконав своє основне завдання як перший літературний альманах народу, що вперше за все існування

дістав художню літературу про себе, на своїй рідній мові, від своїх поетів і письменників, вихованих партією й комсомолом.

Кажучи про болгарську радянську літературу на Україні, ми не можемо не відзначити роль революційного письменника Болгарії тов. Крума Кюлявкова, що взяв безпосередню участь у створенні цієї літератури й тепер видає свої твори для трудящих болгарських мас УРСР. Його творчість принесла чимало користі багатьом болгарським радянським письменникам і поетам щодо піднесення їхньої письменницької культури, збагачення їх мови, розширення діапазону їх художніх засобів. У цьому ми легко переконуємося кожен раз, коли переглядаємо твори наших поетів і прозаїків першого етапу їхньої роботи. Тому ми вважаємо за потрібне коротенько схарактеризувати письменника Кюлявкова.

Автор цілого ряду книжок, виданих на Україні Укрдержнацменвидавом: повість „В ръцете на палачите" („В руках катів"), збірка поезій „Размахнати секири" („Занесені сокири"), поема „Сашо", збірка поезій про Г. Дімітрова, „Слава на героя" („Слава героєві"), роман „Прелом" („Перелом") та ін.,— тов. Кюлявков відомий в Болгарії як поет, карикатурист і белетрист. У своїй творчості Кюлявков послідовний як пролетарський художник.

Він далекий від сентиментальних, завжди плаксивих мотивів болгарських поезій Каралійчева, Фурнаджієва і Расцветнікова. У своїх творах про вересневе повстання він не проливає сліз, не вдається в розпач, а протестує, організовує, демонструє сили революційної потенції, бо вірить в близьку перемогу соціалістичної революції.

Але творчість Кюлявкова (особливо поезія) не позбавлена ряду дефектів, що в певній мірі могли некритично сприйматися молодими болгарськими поетами. В цілому ряді поезій Кюлявкова надто багато гіперболізму, характерної ознаки космізму.

Ці дефекти були спочатку сприйняті всіма молодими поетами, у тім числі й кращими з них — Марковим і Гедіковим.

Ряд творчих дискусій у російській та українській літературі, організаційно-творча робота спілки письменників після постанови ЦК ВКП(б) від 23 квітня 1932 року стали доброю наукою і переломним моментом для дальшого розвитку болгарської радянської літератури. Починається вперте літературне вчення майже всіх поетів і прозаїків. Підвищення вимог до літературної продукції, природно, прибрало з шляху випадкових, кололітературних людей.

До п'ятирічного ювілею існування болгарської радянської художньої літератури на Україні більш-менш чітко виявилося кілька поетів і письменників, що своїми творами заслужили увагу читачів і що про них треба сказати в нашій статті.

Д. Марков відомий болгарському населенню України і Криму як здібний поет, що надрукував за останній час у періодичній пресі ряд хвилюючих і цікавих поезій на тему про кохання й відданість своїй батьківщині. В інтерпретації тов. Маркова ця тема по-новому залунала в колгоспному селі у противагу любовній ліриці старого фольклору, де дівчина зображувалася безправною рабинею. Вивчаючи народну творчість, багатство образів народної лірики й епосу, Марков не піддається їх механічному впливові, він критично засвоює художні образи, створені народним генієм, і силою своїх

безперечних здібностей пише такі поезії про нову людину й нове кохання, що стають справді близькими й рідними колгоспникам і колгоспницям,— їх виконують як пісні народні співці, або декламують на народних святах. Щодо цього дуже характерна поезія „Среща" („Зустріч"), в якій просто, а разом із тим художньо показано кохання стахановця.

Тов. Марков сильний у ліриці з колгоспною тематикою. З цією тематикою у нього є чимало поезій, надрукованих у періодичній пресі, в збірниках і альманахах: „Победител", „Велика есен", „Нашата радост", „Заможно утро маршируванемо", „Песен за Начо Тодоров" та ін.

Слабим місцем у поезії Маркова є саме ті речі, в яких відчувається вплив космізму окремих революційних поетів Болгарії з образами вогню, полум'я, зірок, іскор, бурі, грому та інш. Під цим поглядом особливо хибують у нього поезії з інтернаціональною тематикою, де гіперболізм частенько поєднується з натуралізмом, характерною ознакою слабості автора, особливо в тих випадках, коли йому доводиться створювати образ ворога.

Але ці хиби поезії тов. Маркова є не системою, а окремими зривами і то переважно на першому етапі творчості. Збірка поезій, видана недавно тов. Марковим, а також поезії й поеми, друковані в болгарській періодичній пресі, так само як і ті, що їх він готує до другого збірника, свідчать про неухильне зростання його письменницької культури.

У 1936 році на літературну арену вийшов із збіркою поезій Іван Гедіков, що й раніше, правда, був відомий широким читацьким масам болгарських районів і сіл України поезіями, видрукуваними протягом 1932—1935 рр. в газеті „Колективист" (орган ЦК КП(б)У на болгарській мові) та в дитячому журналі „Бъди готов". Гедікова добре знають тисячі школярів, які не раз декламували його приступні поезії „Днепрострой", „Есен" та ін., які не раз співали пісні на його текст: „Колхозници, ударници" або „Песен за памука" („Пісня про бавовну").

Маючи значні поетичні здібності, володіючи чистою, невимушеною римою, вміючи відчути й передати новий цікавий і глибоко емоціональний образ, Гедіков часом виявляє замкненість, йому не вистачає життя, не вистачає багатогранності. Усе це, зрозуміло, перешкоджає йому вийти на ширший шлях для творчого піднесення. Готуючись до XX-річчя Жовтня, Гедіков не без успіху намагається вийти з цього кола обмеженості, посилено вивчаючи матеріал для тем, над якими йому доводиться тепер працювати.

Характерною рисою всіх болгарських письменників на Україні є тенденційність творчості в позитивному значенні цього слова. В поезіях і оповіданнях Івана Мавродія ненависть до класового ворога і любов до партії виступають найбільш яскраво, виразно. Читаєш твори Мавродія і почуваєш, що автор ні на хвилину не забуває свого завдання — викликати ненависть до ворога і любов до нової соціалістичної людини.

Щоправда, іноді, недосить вправно користуючись художніми засобами, він вдається в схематичне зображення класової боротьби, і тоді твір не може виконати своєї ролі. Так було з твором „Партия", в якому він просто перелічив об'єкти соцбудівництва і тільки наприкінці сказав, що любить партію. Але це в цілому не типове для Мавродія, що серйозно працює, особливо останнім часом, над піднесенням свого письменницького рівня. Доказом того є більшість оповідань, вміщених у збірці „На пълен ход" („На повному ході"), і ті оповідання, які він надрукував пізніше і над якими працює, готуючись до XX-річчя Жовтня.

Твори Мавродія, написані прозою, в основному зображують громадянську війну. В оповіданнях „Партизани", „На пълен ход" та ін. показані окремі епізоди громадянської війни в болгарському селі, що характеризують боротьбу трудящих мас за оборону завоювань Жовтня, самопожертву колишніх затурканих болгарських наймитів в ім'я революції.

Чимале місце в творчості Мавродія займає комсомольська тематика. В болгарському селі в результаті ряду причин замкненість дівчини стояла на межі середньовічного дикунства. Досить вказати на такий, наприклад, факт, що захід сонця для болгарської дівчини означав заборону виходити на вулицю, щоб уявити собі ті труднощі, з якими зустрілася комсомольська організація, борючись за новий побут. Мавродій виступає з оповіданнями, в яких показує розкріпачення болгарської дівчини під впливом комсомолу. В оповіданні „Ударна бригада" автор на конкретному матеріалі з життя свого колгоспу (села Катаржино, Одеської області) показує образ колгоспниці Свєтлової, піонерки в боротьбі за новий побут.

У другому оповіданні „Маня Бурева" Мавродій дає образ пригнобленої колись болгарської дівчини, що на колгоспній роботі прилучається до нового життя, стає шофером і вступає до комсомолу. Це переродження показане крізь призму складних і цікавих переживань Мані Буревої — прототипу тих сотень болгарських дівчат, що тепер, перемігши багатовікову інертність, вчаться в технікумах, інститутах, здають норми ГПО, ГСО, стрибають з парашутних вишок і готуються до оборони нашої соціалістичної батьківщини. Показуючи це перетворення, Мавродій далеко ще не використав засобів художнього розкриття образу нової колгоспної дівчини. Окремі оповідання, особливо ті, в яких автор намагається розв'язати одночасно кілька проблем, виходять кінематографічними, схематичними і коли викликають у читача певні емоції, то переважно новиною фактів з життя нового села, силою прикладів боротьби за новий побут.

Одночасно з основними кадрами болгарської радянської літератури на Україні зростав і інший наш прозаїк А. Кетков. Кетков продовжував давати нові твори — нариси, поезії, оповідання, що відзначаються приступністю широким читацьким масам, невимушеною теплотою і простотою („Високата награда", „Неприятна история", „Булка Николица" та ін.).

Тематика творчості А. Кеткова — це боротьба за колгоспний лад, за виховання нових кадрів, за любовне ставлення до дітей, до їх виховання.

Цього 1936 року виступив із збіркою оповідань „Победители" Г. Журжер, що має чимало надрукованих оповідань та нарисів і бере активну участь в організаційно-творчому житті болгарської радянської літератури.

Основна риса творчості Журжера полягає в різноманітності тематики й жанру: він пише нариси, оповідання, написав п'єсу для дітей, пише на теми громадянської війни („Червения командир"), на теми радянського патріотизму („Тревожна нощ"), про соціалістичне ставлення до праці („Комсомолец Стамбуров"), загалом на колгоспні теми („Първа среща" — „Перша зустріч"), оповідання „Силата на две реки" та ін.

Мабуть ця різноманітність тематики при невисокій ще культурі автора є однією з причин недостатньої художності окремих творів Журжера, що

потребують глибшого знання матеріалу, кращого орієнтування в найскладніших процесах творчої роботи над різними жанрами й темами.

Автор цієї статті протягом п'яти років видав кілька книжок: збірник колгоспних нарисів, колгоспні оповідання, збірник оповідань про громадянську війну, першу книжку роману „На позлатената земя" („На позолоченій землі"), не кажучи про десятки оповідань, нарисів і фейлетонів, вміщених у періодичній пресі. Підготована до друку друга книга роману.

Фактично „На позлатената земя"— перший роман болгарської радянської літератури. До видання першої книги цього роману болгарська радянська література не мала ширших полотен. Щоправда, на той час болгарський читач УРСР мав окремі великі твори революційних письменників Болгарії, як повість Кюлявкова „В ръцете на палачите" („В руках катів"), але вони ні належністю авторів, ні тематикою не були безпосередньо зв'язані з успіхами господарського й культурного зростання болгарського населення УРСР. Незабаром після роману „На позлатената земя" вийшла з друку повість революційного письменника Болгарії М. Марчевського „Врагове", що охоплює період жорстокої класової боротьби за колективізацію в болгарському селі України.

Основна ідея роману „На позлатената земя" полягає в тім, що земля сама по собі не може принести трудовому народові щастя. „Золотою" вона може стати лише тоді, коли буде в руках трудящих соціалістичної держави. Розгортаючи цю ідею, автор роману показує в першій книзі на історичних фактах, як тисячі болгар, тікаючи від пригноблення в султанській Туреччині і в боярській Молдавії, потрапляють на „золоту" землю православного руського царя і як на цій землі під палицею пристава, урядника, задурманені церквою, вони зазнавали страждань і вимирали. У другій книзі роману автор показує боротьбу за „Золоту землю", увінчану завоюваннями Жовтня, що за них, не шкодуючи життя, билися трудящі болгари з контрреволюційними окупантами. Наскільки розв'язав своє завдання автор роману, скаже читач і критика.

В болгарську радянську літературу йдуть усе нові й нові кадри: десятки товаришів з колгоспів, МТС, із шкіл та редакцій районних газет—пишуть поезії, оповідання, поеми, нариси. День-у-день зростає молодняк болгарської радянської літератури, зростає не лише кількісно, зростає в культурному відношенні, вивчає класиків, опановує техніку художньої літератури, підносить свій політичний рівень.

Д. Хаджійський — автор ряду поезій про Червону армію, про оборону соціалістичної батьківщини, перекладач поезій Т. Шевченка — підготував уже невелику збірку поезій. А. Власов, здібний нарисист, обіцяє незабаром дати збірку з оборонної тематики. М. Хаджійський, що має вже кілька друкованих оповідань, готується новими речами демонструвати своє творче зростання. Мілев, автор ряду оповідань і нарисів, працює над новими творами, одночасно підносячи свій культурний рівень і знання в ділянці літератури. Не без успіху працюють і такі молоді автори, як Шимов, Суфларський, Залож, Чеботаєв та інші.

У жовтні 1936 року на засіданні президії СРПУ в Києві була вислухана й обговорена доповідь про стан болгарської радянської літератури на Україні. Президія СРПУ на цю доповідь ухвалила ряд постанов, здійснення яких забезпечує дальший розвиток болгарської радянської літератури.

За ухвалою президії в травні 1937 року в Києві скликається перша творча нарада болгарських письменників. При кабінеті молодого автора в Харкові заводиться штат літконсультанта - інструктора болгарської радянської літератури на Україні. Ухвалено просити Держлітвидав включити в план на 1937 р. видання перекладів на українську мову кращих творів болгарських радянських письменників УРСР, видати альманах кращих творів, всебічно допомагати болгарським радянським письменникам творчими відрядженнями, організацією бригад для збирання фольклору тощо.

Безперечно, ця ухвала забезпечить ще більше піднесення болгарської радянської літератури на Україні і виконання тих завдань, що стоять перед поетами і прозаїками в зв'язку з наступним ювілеєм Великої Жовтневої революції.

Першу свою творчу нараду болгарські радянські письменники повинні зустрінути підготованими для творчого звіту, для обговорення ряду актуальних питань, безпосередньо зв'язаних з роботою над творами. А таких питань дуже багато. Зокрема надзвичайно важливе питання про мову болгарської художньої літератури на Україні.

Відзначаючи п'ятиріччя появи перших творів болгарських радянських поетів і прозаїків, ми усвідомлюємо, що нам треба, не покладаючи рук, боротися за високу художність літератури, за мову, що нам треба ще багато і багато вчитися й працювати, щоб досягти рівня справжніх майстрів художнього слова і гідно відобразити велич ленінсько-сталінської епохи, яка породила нову людину з новими почуттями, переживаннями й піклуванням не про хліб насущний та боротьбу з злиднями, а про конкретне здійснення ідеалів, про які раніше могли тільки мріяти кращі представники людства.

ЛІТЕРАТУРА, МИСТЕЦТВО, НАУКА

ЛІТЕРАТУРНЕ ЖИТТЯ

Про керівництво Спілкою радянських письменників. В листопаді відбувся пленум Правління Спілки радянських письменників України, в якому взяли участь представники всіх обласних організацій спілки.

На пленумі широко розгорнулось обговорення організаційної структури письменницької організації УРСР. У численних виступах промовці підкреслювали загальну потребу перебудувати керівництво спілкою, поклавши в його основу колегіальний принцип, який найбільше забезпечує створення справжньої творчої атмосфери у спілці.

Пленум одноголосно схвалив рішення президії Правління Спілки радянських письменників України про утворення секретаріату, який здійснюватиме оперативне колегіальне керівництво спілкою — у складі тт. С. Л. Червоного, Івана Микитенка, Олександра Корнійчука, Петра Панча і Івана Кириленка.

Одночасно пленум схвалив форми керівництва обласними організаціями спілки письменників. Харківська, одеська, донецька, молдавська організації керуватимуться своїми секретаріатами, які будуть обрані на місцях. У дніпропетровській, чернігівській і вінницькій організаціях керівництво здійснюватимуть уповноважені Правління Спілки радянських письменників України.

Поширений пленум Спілки радянських письменників України звернувся з привітанням до вождів українського народу тт. Косіора, Постишева, Петровського, Любченка.

Експонати республіканської пушкінської виставки. Республіканська пушкінська виставка в Києві збагатилася кількома цікавими експонатами.

З Миколаєва привозиться на виставку картина відомого художника Айвазовського „Пушкін на березі моря". В музеях та картинних галереях України знайдено багато цікавих портретів і гравюр поета, виконаних його сучасниками.

Крім того, виставка має надзвичайно цікаві архівні матеріали про Пушкіна. Серед них — датоване 1824 — 25 рр. «Дело о высылке из Одессы в Псковскую губернию коллежского секретаря Пушкина", записи директора ліцею „про поведінку й успіхи Пушкіна", листи Пушкіна до Родзянка, автографи письменників - сучасників Пушкіна — Вяземського, Жуковського, Одоєвського і ін. та знайдені в бібліотеці Академії наук УРСР оригінальні автографи поета.

В Центральному архівному управлінні України знайдено невідоме досі „Дело взрыва, происшедшего в г. Харькове в ночь с 31 октября 1904 г. в сквере близ памятника Пушкина".

Серед унікальних речей, які будуть показані на виставці, є взятий в полтавському музеї годинник Пушкіна і його ціпок, який зберігався в одеському музеї.

Видавництво „Мистецтво" до пушкінських днів. До сторіччя з дня смерті Пушкіна видавництво „Мистецтво" випускає з друку кілька його портретів, репродукції з відомих картин, фотоальбом та листівки з оригінальними портретами та картинами сучасників поета.

Вже здана до друку кольорова репродукція з відомої картини видатного художника Н. Ге „Пушкін в селі Михайловському". Зараз друкується портрет Пушкіна роботи художника Мате, портрет невідомого художника, написаний в 1822 р., зроблений в 1838 р. портрет роботи художника Уткіна, репродукція з картини художника Айзенштерна „Пушкін в юності" та ін.

Пушкінські дні в Палаці піонерів. До пушкінських ювілейних днів готується вся радянська громадськість. Велику участь у їх проведенні візьмуть і діти, зокрема велику роботу розгорнув київський Палац піонерів і жовтенят. Протягом трьох місяців (жовтень, листопад, грудень) провадяться пушкінські вечори та концерти, присвячені творам поета. В читальні організуються і відбуваються голосні читання творів Пушкіна, організовано виставку і куток поета. Напередодні ювілею намічено влаштувати великий пушкінський бал - маскарад.

Проза Пушкіна. У видавництві „Молодий більшовик" вийшов великий однотомник прози Пушкіна в перекладі Бориса Ткаченка.

Антологія грузинської радянської поезії. Наступного 1937 року вийде антологія грузинської радянської поезії в перекладах на українську мову. До перекладницької роботи було залучено найширший актив радянських поетів. Серед них: Тичина, Бажан, Рильський, Кулик, Первомайський, Голованівський, Терещенко, Фомін, Булатович, Свідзінський та інші. Загальна редакція перекладів Миколи Бажана. В антології буде репрезентована творчість понад 20 кращих грузинських радянських поетів. Антологія матиме 6 тисяч рядків поезії.

Новий фольклор. Літературні гуртки Донбаса приділяють багато уваги в своїй роботі збиранню нового радянського і старого фольклору. З шахт, заводів і колгоспів Донбаса до донецького правління Спілки радянських письменників надсилають усе нові й нові фольклорні матеріали. Кращі з них регулярно друкуються в журналі „Літературний Донбас".

Актив літературних гуртків не лише сам записує частівки, народні пісні, казки тощо, але й залучає до цієї роботи кращих стахановців Донбаса. На шахті ім. Саркісова зібрано близько сотні пісень про новий Донбас і село.

На шахті № 10 „Чекіст" записано ряд дуже цікавих пісень.

Недавно записано уривки великої народної пісні про константинівського робітника - революціонера Івана Бобильова, вбитого поліцаями в 1905 р.

Багато працюють над збиранням фольклору і в Маріуполі. Грецький поет тов. Костоправ недавно записав і переклав на російську мову дві дуже цікаві народні пісні: „До побачення, мила подруго!" і „Про бідного старика та його півня".

Нові книги. Вибрані твори Решетнікова. В серії творів народників - шестидесятників видавництво „Молодий більшовик" випускає „Вибрані твори Решетнікова" (переклад М. Дукина, вступна стаття і редакція І. Кулика).

Байки Крилова єврейською мовою. Державне Нацменвидавництво випускає другим виданням збірник байок Крилова єврейською мовою.

Книга про героїчний переліт. Видавництво „Молодий більшовик" випускає збірку нарисів і оповідань про героїчний переліт героїв - орденоносців Чкалова, Байдукова і Белякова.

„Рот фронт" — це збірник нових віршів німецького поета - антифашиста Еріха Вайнерта, який перебуває тепер у Москві. Збірник видає німецькою мовою державне Нацменвидавництво.

Виставка до 100-річчя з дня смерті Пушкіна. Харківська державна наукова бібліотека ім. Короленка готує до пушкінських днів велику виставку, що ставить собі завданням широко розкрити творчість геніального поета.

З намічуваних тем виставки заслуговують на увагу такі розділи, як „Пушкін в світлі своєї епохи", „Пушкін — основоположник російської літературної мови", „Наш Пушкін" — літературна спадщина Пушкіна в СРСР і т. д.

В числі експонатів,— а передбачається виставити 50 щитів,— особливий інтерес становитимуть твори Пушкіна у виданні його часу. Таких творів у книгосховищах бібліотеки є чимало: тут і рідкісні видання його поем, драматичних творів, лірики, вміщених переважно в альманахах „Северные Цветы", „Северные Музы", „Невский альманах" і інших виданнях 1820 — 1830 років.

Щоб мати можливість відобразити Пушкіна в театрі, бібліотека зв'язується з різними театрами і музеями СРСР, звідки будуть одержані фото пушкінських постановок. Ви-

ставку передбачається розташувати в одному з найбільших приміщень Харкова.

Бібліотека має випустити збірку „Пушкін в радянській художній літературі“. Збірка складається з двох частин: перша — антологія радянської лірики, присвяченої Пушкіну, при чому твори українських поетів даються українською мовою, а твори російських поетів і поетів народів СРСР — російською мовою; друга частина збірника — бібліографічний показник творів Пушкіна в радянській художній літературі.

На допомогу масовому бібліотечному читачеві, крім того, видається збірка рекомендованої бібліографії про Пушкіна.

В одеській опері. В пушкінські ювілейні дні Одеський театр опери та балету організує декаду поета. В репертуарі декади дві нові постави — опера „Мазепа“ муз. Чайковського, диригент засл. арт. УРСР Столерман, художник Назаров, та балет „Бахчисарайський фонтан“, муз. Асаф'єва в поставі балетмейстера Мойсеєва, диригент Фрідлендер. Опера „Мазепа“ піде в поставі Й. Лапицького. Крім того, для пушкінської декади відновлюються постави „Євгенія Онєгіна“ та „Русалки“. Театр також готує великий концерт, в програмі якого симфонічні твори на пушкінські теми, сцени з опер і камерний відділ.

Спеціальну пушкінську концертну програму по клубах, підприємствах, в частинах Червоної армії й колгоспах проведе молодіжна група.

Для своїх працівників театр організував цикли лекцій про творчість і життя великого поета.

Вечір Пушкіна в колгоспі. У ряді колгоспів Донбаса йде жвава підготовка до сторіччя дня смерті великого поета. В колгоспі „Заветы Ильича“ (Григоровська сільрада № 1) драматичний, хоровий і музичний гурток готують програму з творів Пушкіна. На пушкінському вечорі буде прочитана доповідь про життя і творчість поета. Кращі ударники колгоспу прочитають вірші поета.

Чернишевський українською мовою. В Держлітвидаві України вийшов українською мовою роман славетного російського письменника Н. Г. Чернишевського „Що робити“.

Це перше видання творів Чернишевського українською мовою. Вступне слово до цього видання належить Г. Дімітрову, передмова А. Старчакова, переклад М. Дукина.

ТЕАТР І МУЗИКА

Кантата „Жовтень“. Вийшов з друку і надійшов у продаж великий монументальний твір заслуженого артиста республіки, композитора Є. Шейніна — кантата „Жовтень“, написана на слова єврейського поета Давида Гофштейна.

Це велика кантата для мішаного хору під акомпанемент піаніно. Текст її надрукований трьома мовами: єврейською, українською і російською. На українську мову її переклав поет Микола Терещенко, а на російську — сам тов. Гофштейн та композитор Шейнін.

Цікаво те, що єврейський текст надруковано латинським алфавітом за новою орфографією. Це надзвичайно зручно, бо дає змогу, не вивчаючи спеціально єврейської мови, всім, знайомим з латинським алфавітом, вільно читати єврейський текст і співати кантату єврейською мовою.

Книга Панаса Саксаганського. Народний артист СРСР Панас Карпович Саксаганський опрацьовує тепер поширене видання своєї книги під назвою „Як я працюю над роллю“.

У цій книзі народний артист висловлює свої погляди на мистецтво, театр, місце й значення режисера й актора, як мусить актор підходити до опанування своєї ролі.

Ця праця П. Саксаганського вийде накладом видавництва „Мистецтво“.

КІНО

Фільм про Донбас на Міжнародну виставку в Парижі. Бригада „Союзкінохроніки“ в складі режисера Карамзинського і оператора Шаповалова почала знімання фільму про новий Донбас для міжнародної виставки в Парижі. В Горлівці знято парк культури і відпочинку, палац культури, нові будинки шахтарів — нову соціалістичну Горлівку, збудовану на місці землянок і шинків. Особливу увагу в фільмі приділяється новим школам, щасливим дітям Донбаса, їх життю і учбі. Фільм буде прекрасним доповненням до павільйону в Парижі.

ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО

Пушкін у скульптурі. Київські республіканські художньоскульптурні майстерні Народного комісаріату освіти УРСР відзначають майбутній 100-літній ювілей з дня смерті Пушкіна масовим випуском бюстів поета. Бюсти будуть різних величин — від настільних статуеток до декоративних розмірів для оформлення великих приміщень—клубів, бібліотек тощо.

Твори Антокольського і Брюлова в Черкасах. В архівних фондах черкаського краєзнавчого музею знайдено велику мармурову скульптуру роботи відомого скульптора Антокольського. Там же виявлена чудова робота класика російського живопису Карла Брюлова.

„Живописна Україна“. Цілу серію кольорових фото, наклеєних на тверде паспарту, незабаром випускає в Києві державне видавництво „Мистецтво“.

Серія має назву „Живописна Україна“. Чудові краєвиди на Дніпро біля Канева, на річку Псел коло Гадяча, велична панорама Дніпрогесу, вхід до київського стадіону Динамо та багато інших знімків надзвичайно красивих місць квітучої Радянської України ввійдуть у серію кольорових фото.

Серед 21 фото, що увійдуть у перший випуск, є кращі з експонатів української виставки фотомистецтва. В першому випуску буде також майстерно зроблена фоторепродукція автопортрета Т. Г. Шевченка.

Серія друкуватиметься способом кольорового друку, тиражем в 2 тис. примірників.

Репродукції з кращих картин музеїв України. Державне видавництво „Мистецтво“ почало друкувати масовим тиражем велику серію кольорових репродукцій з кращих картин, що зберігаються по музеях України. До цієї серії входять репродукції з картин видатних художників: В. Маковського — „Ярмарок у Полтаві“, „Не пущу“, Крижицького — „Повіяло весною“, Н. Ге — „Пушкін в селі Михайловському“, Васильківського — „На пасовиську“, К. Трутовського — „Одягають вінок“, „На кладці“, „Дівчина з снопами“, М. Пимоненко — „Етюд молодої селянки“. Окремою серією випустять репродукції з картин Т. Г. Шевченка — „Автопортрет“ (1860 рік), „Кара шпіцрутенами“, „Катерина“, „Киргизьке кладовище“, „На етапі“, „Кара колодкою“.

ПО РЕСПУБЛІКАХ СРСР

РРФСР

Збірка творів Леніна. Партвидав розпочав видання нового тиражу збірки творів В. І. Леніна. (III видання—в червоній оправі). Випуск усіх тридцяти томів мають закінчити в жовтні 1937 року. Ціна кожного тома 3 крб. 30 коп.

Нові кінофільми про Пушкіна. Ленінградська кіностудія готує до пушкінського ювілею два фільми: „Юность поэта“ і „Путешествие в Арзрум“.

Сценарій „Юность поэта“ (автор М. Слонімський). В основу сценарію

покладено ліцейську лірику Пушкіна, його мрії про вольності, демократичні симпатії, потяг до села, ворожість до попівства, відкидання „модного света“, почестей, кар'єри.

„Путешествие в Арзрум“ (автори М. Блейман і Д. Зільберштейн) робить спробу на основі документального матеріалу про великого поета розповісти про той час, коли Пушкін перебував на Кавказі (під час російсько-турецької війни).

Обидва фільми, присвячені Пушкіну, мають випустити на екран у лютому 1937 року.

П'єса „Як гартувалася сталь“ Драматург Рафалович закінчив п'єсу „Як гартувалася сталь“ за одноіменним романом Миколи Островського.

Нова п'єса ставитиметься в цьому сезоні Московським театром ім. Меєрхольда, Київським театром Червоної армії й Одеським театром російської драми.

Фільми до 20-річчя Великої Пролетарської революції. „Великий гражданин“. М. Блейман, М. Большинцов, Ф. Ермлер закінчили сценарій „Великий гражданин“. Цей сценарій розповідає про те, як під керівництвом партії Леніна - Сталіна здійснюється будівництво соціалізму в нашій країні, про те, як партія бореться з зрадниками-контрреволюціонерами.

Фільм „Великий гражданин“ ставить режисер Ф. Ермлер в кіностудії „Ленфільм“. Оператор фільму — засл. арт. респ. А. Кольцатий. Художник — Н. Суворов.

„Интервенция“. Тема картини — боротьба з японською інтервенцією на Далекому Сході 1919 року, героїчна боротьба далекосхідних партизанів за визволення краю від білогвардійських банд і інтервентів. У фінальному епізоді майбутнього фільму глядач побачить кадри, що змальовують волочаєвську епопею.

Автори і режисери фільму брати Васільєви їздили на Далекий Схід, де вони зібрали багатий фактичний матеріал. Бр. Васільєви були прийняті т. П. Постишевим, що дав їм цілу низку цінних вказівок про політичну ситуацію на Далекому Сході тих часів, про зв'язок краю з Леніним, центром, Москвою.

„Выборгская сторона“— остання серія трилогії про Максима, робітника, що прийшов до партії в роки реакції, що виховується і росте в партійних лавах. В третій серії дія починається в Жовтневі дні 1917 року, зараз же після того, як було зайнято Зимовий палац. Максим і його друзі — комісари, керівники різних відомств. Максимові доводиться переборювати ряд значних труднощів. Боротьба з саботажем, „освоєння“ влади — ось тема цього фільму.

До постави „Выборгской стороны“ режисери Г. Козінцев і Л. Трауберг візьмуться після закінчення „Возвращения Максима“, цебто на початку 1937 року.

„Запорожець за Дунаєм“ в перекладі російською мовою. Українська опера „Запорожець за Дунаєм“ набула популярності по всьому СРСР. Зокрема чималий попит на оперу виявляють самодіяльні гуртки, робітничі клуби і театри РРФСР. Щоб задовольнити ці вимоги, Цедрам (Москва) випускає текст опери російською мовою.

БІЛОРУСЬ

Нова п'єса Якуба Коласа. Другий білоруський театр готує п'єсу народного поета БРСР Якуба Коласа „Війна війні“. Поставу п'єси театр присвячує поетові. Прем'єра відбудеться на початку 1937 р. До постави залучені кращі митці БРСР.

„Дванадцять пісень“ мовами національностей Білорусі. Білоруські народні поети Янка Купала і Якуб Колас, поети А. Александровіч, П. Бровка і П. Глебка склали „Дванадцять пісень“ про непереможну Червону армію і її натхненника та організатора великого Сталіна, про славного полководця, першого маршала Радянського Союзу К. Є. Ворошилова і його соратників — маршала С. М. Будьонного і Серго Орджонікідзе.

„Дванадцять пісень“ перекладені на мови національностей БРСР — російську, єврейську і польську. На текст пісень білоруські композитори пишуть музику.

Державне видавництво Білорусі випустило пісні окремим виданням російською і білоруською мовами. Здано до друку пісні, перекладені на єврейську мову.

ВІРМЕНІЯ

„Ленін у вірменському фольклорі“. Держвидавництво Вірменії видало збірник „Ленін у вірменському фольклорі“. Збірник складається з матеріалів історичного та літературного інституту Вірменії.

Твори Пушкіна вірменською мовою. Літературна громадськість Вірменії провадить підготовчу роботу до відзначення сторіччя з дня смерті Пушкіна під знаком широкого ознайомлення читацьких мас Радянської Вірменії з літературною спадщиною великого поета. Державне видавництво Вірменії до роковин смерті поета видає ряд його вибраних творів. Крім „Дубровского“ „Капитанской дочки“ та збірника драматичних творів, що вже вийшли з друку, готуються до видання — „Евгений Онегин“ та вибрані поезії в перекладах Оганеса Туманяна та ін.

З літератури про Пушкіна до роковин смерті поета будуть видані статті про нього В. Бєлінського та інших критиків і статті „Пушкін за 100 років у вірменському письменстві“.

Поети і письменники Вірменії працюють над перекладами творів великого російського поета. Перший державний театр готує поставу „Каменного гостя“, Ереванський оперний театр — „Евгения Онегина“.

Пам'ятник Пушкіну. В Ереванi (Ерівань) споруджується пам'ятник Пушкіну.

На шляху з Тбілісі (Тіфліса) до Ленінкан є пам'ятне місце, де Пушкін зустрів тіло убитого Грібоєдова, яке везли на гарбі з Тегерана до Тбілісі. До скелі біля місця зустрічі буде прибита мармурова меморіальна дошка. Ця зустріч буде відображена на полотні народним художником республіки М. Саряном.

ГРУЗІЯ

Шевченко грузинською мовою. Державне видавництво Грузії видає збірник творів Тараса Шевченка за редакцією Ак. Татарішвілі і Сімоба Чіковані.

В книгу увійдуть статті про творчість Шевченка, поеми, лірика, бібліографія. Збірник починається статтею Сімона Чіковані. „Поезія Шевченка грузинською мовою“ і статтею Андрія Хвилі про творчість Тараса Шевченка.

„Щасливе життя“. Великий звуковий документальний фільм про радянську Грузію „Щасливе життя“ випустила Грузинська кіностудія. Фільм розповідає про те, як усі виключні багатства природи Грузії поставлені більшовиками на службу народові.

КАБАРДИНО - БАЛКАРІЯ

Твори Пушкіна балкарською і кабардинською мовою. Готуючись до століття з дня смерти Пушкіна, Кабардино - Балкарське національне видавництво випустило в світ кабардинською мовою „Повести Белкина“, балкарською мовою — „Сказку о попе и о работнике его Балде“. Видавництво видає кабардинською мовою ще ряд творів великого поета.

Твори Пушкіна користуються в аулах та селах великим успіхом.

Над чим працюють письменники. Чувашський поет Хузанкай пише ліричну поему про Дімітрова і працює над перекладом „Евгения Онегина".

Повість про „картопляний заколот" у першій половині XIX століття пише чувашський письменник Алексей Талбер.

Історія чувашського села. З ініціативи Чувашського обкому ВКП(б) розпочато роботу з історії чувашського села. До збирання історичних матеріалів притягнуто колгоспників. Цікаві невідомі досі матеріали зібрали колгоспники села Орініно.

Село це в XIX столітті брало участь у т. зв. „картопляному заколоті", що виник на грунті примусової оранки під картоплю.

Першими повстали селяни Ядрінського повіту, а потім і інші повіти. Керував селянами відставний солдат Палатай. Біля села Орініно відбувся великий бій між повсталими селянами і урядовим військом. В цьому бою загинуло багато селян.

Знайдено акт, в якому розповідається про тілесні кари і тортури заарештованих. Сто селян було засуджено до 1000 і 2000 ударів шпіцрутенами, при чому до волосного центра були зігнані селяни околишніх сіл, щоб дивитись на покарання „бунтівників", Тих селян, що після побиття шпіцрутенами лишились у живих, було заслано на каторгу.

Видає Державне Літературне Видавництво

Редактор І. Кириленко. Зав. редакції П. Ходченко.
Секретар редакції М. Гільов. Техкер С. Білокінь.
Коректор М. Оглоблін.

Друкарня ім. Фрунзе. Харків, вул. Фрунзе, 6. Уповноважений Головліту 4043. Замовл. 756. Тираж 2450. $9^{1}/_{4}$ друк. арк. Пап. ф. 62×94--38 кг. $4^{5}/_{8}$ пап. арк. В 1 пап. арк. 122512 літ. Здано в роботу 11-XII-36 р. Підписано до друку 25-I-37 р.